

EDITURA
HUMANITAS

TOAMNA 2018
NOUTĂȚI • AVANPREMIERE
SELECȚIE DIN CATALOGUL
DE NON-FICȚIUNE

ISTORIE • ESEU
MEMORII-JURNALE
FILOZOFIE • ȘTIINȚE

Coperta: Angela Rotaru
Colaje: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Iuliana Constantinescu
Corector: Cristian Negoită
Prelucrare digitală: Dan Dulgheru

Tipărit la Art Group

© HUMANITAS, 2018

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 021.311.23.30

CUPRINS

Cuvântul editorului
EXISTĂ ȘI „CREAȚIE EDITORIALĂ“ 7

CENTENAR

Ioan Stanomir
LA CENTENAR: RECITIND SECOLUL ROMÂNIEI MARI 9

Costin Petrescu
LA IAȘI, ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI (1916–1917):
ÎNSEMNĂRILE UNUI PICTOR REFUGIAT 17

Nándor Bárdi, Judit Pál (editori)
DINCOLO DE TRANȘEE:
MAGHIARII DIN TRANSILVANIA ÎN MARELE RĂZBOI 29

Lucian Boia
DE LA DACIA ANTICĂ LA MAREA UNIRE,
DE LA MAREA UNIRE LA ROMÂNIA DE AZI 49

Daniel Cain
VECHIUL REGAT ȘI MARELE RĂZBOI: O ISTORIE
ÎN IMAGINI ȘI TEXTE MAI PUȚIN CUNOSCUTE 59

ROMÂNIA

Horia-Roman Patapievici
ANII URII 63

Robert Adam
DOUĂ VEACURI DE POPULISM ROMÂNESC 69

Andrei Pleșu
PE MÂNA CUI SUNTEM?
MICĂ ANTOLOGIE A TRAGICOMEDIEI ROMÂNEȘTI 79

Radu Paraschivescu
„ORICE OM ÎI ESTE TEAMĂ“
(PSD ÎN DOI ANI ȘI TREI PREMIERI) 83

Cătălin Augustin Stoica
ROMÂNIA CONTINUĂ: SCHIMBARE ȘI CONTINUITATE
ÎN COMUNISM ȘI POSTCOMUNISM 91

Andrei Pandele
BUCUREȘTIUL MUTILAT 99

ISTORIE

Bill Browder
ALERTĂ ROȘIE: CUM AM DEVENIT INAMICUL
PUBLIC NUMĂRUL UNU AL LUI PUTIN 107

Robert D. Kaplan
CUCERIREA MUNȚILOR STÂNCOȘI: CUM DETERMINĂ
GEOGRAFIA ROLUL AMERICII ÎN LUME 115

Edward Lucas
JOC DUBLU: SPIONI, MINCIUNI
ȘI CUM PĂCĂLEȘTE RUSIA OCCIDENTUL 123

Thierry Wolton
O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI:
ÎNCERCARE DE INVESTIGAȚIE ISTORICĂ
VOL. I: CU PUMNUL DE FIER: CĂLĂII 129

MEMORII. JURNALE

Iancu Bălăceanu
MEMORIILE UNUI PAȘOPTIST-MODEL:
AMINTIRI POLITICE ȘI DIPLOMATICE, 1848–1903 141

Ileana, principesă de România
SPITALUL „INIMA REGINEI” 151

„DRAGĂ DOMNULE ȘI PRIETENE”
Scrisori către Arsène Henry, ministru al Franței la București
(1897–1904), de la Sabina Cantacuzino, Clara Haskil,
Maria Pillat, Anna Kretzulescu Lahovary, Maria Cantacuzino
și Olga Cantacuzino-Miclescu 159

Denis de Rougemont
JURNALUL UNEI EPOCI (1926–1946):
VOL. III: JURNAL DIN DOUĂ LUMI (1939–1946) 163

Bertrand Russell
AUTOBIOGRAFIA LUI BERTRAND RUSSELL 175

FILOZOFIE. ESEU

Gabriel Liiceanu

ÎNDREPTARUL BUNULUI MURITOR

„Balamucul erotic“. Dezordinea intimului 183

Neven Sesardić

CÂND RAȚIUNEA PLEACĂ ÎN VACANȚĂ:

FILOZOFII ÎN POLITICĂ 191

Constantin Noica

DOUĂ INTRODUCERI ȘI O TRECERE SPRE IDEALISM:

Cu traducerea primei introduceri kantiene

a *Criticii judecării* 201

Hannah Arendt

VIAȚA SPIRITULUI 209

Roger Scruton

DORINȚA SEXUALĂ: O CERCETARE FILOZOFICĂ 219

Anders Nygren

EROS ȘI AGAPE: PREFACERI ALE IUBIRII CREȘTINE 231

Ioana Pârvulescu

DIALOGURI SECRETE: CUM SE ROAGĂ SCRITORII

ȘI PERSONAJELE LOR 241

ȘTIINȚĂ

Richard Dawkins

CANDELĂ DE-O CLIPĂ-N ÎNTUNERIC:

VIAȚA MEA ÎN LUMEA ȘTIINȚEI 245

Christine Kenneally

POVEȘTEA SECRETĂ A SPECIEI UMANE:

CUM NE MODELEAZĂ ADN-UL

ȘI ISTORIA IDENTITATEA ȘI VIITORUL 253

Jim Baggott

ORIGINI: POVEȘTEA ȘTIINȚIFICĂ A CREAȚIEI 259

Lewis Dartnell

CUNOAȘTEREA: CUM POATE FI RECLĂDITĂ

CIVILIZAȚIA DUPĂ UN CATACLISM 265

CUVÂNTUL EDITORULUI

EXISTĂ ȘI „CREAȚIE EDITORIALĂ“

Orice faptă frumoasă care intră în lume fără să fi existat până atunci poartă numele de „creație“. Când creatorul își termină opera, după cum se știe, face un pas înapoi și o contemplă. Îi place.

Așa facem și noi, cei de la Humanitas, acum, în pragul toamnei. Strângem recolta de peste an, întindem pe o masă cărțile care până atunci nu existaseră și ne bucurăm, privindu-le, de minunățiile care urmează să intre în lume, în lunile ce vin, sub sigla „Humanitas“.

Ne-am gândit că v-ați bucura și voi să le priviți și să puteți citi, în avanpremieră, câteva pagini din noutățile catalogului de non-ficțiune.

Ioan Stanomir este politolog, publicist și profesor la Facultatea de Științe Politice a Universității din București. Cele mai recente publicații ale sale sunt un volum despre Revoluția din Octombrie, *Rusia, 1917: Soarele însângerat. Autocrație, revoluție și totalitarism* (Humanitas, 2017), și „Umbra Rusiei”, un eseu ce se regăsește în volumul colectiv *Vin rușii! 5 perspective asupra unei vecinătăți primejdioase* (Humanitas, 2018). *La Centenar: Recitind secolul României Mari* este bilanțul unui secol de existență românească, începând cu momentul Marii Uniri de la 1918 până în vremurile contemporane, asupra cărora autorul se apleacă nu înainte de a fi marcat, cu luciditate și spirit critic, evenimentele istorice esențiale ce au conturat istoria României ultimului veac și au contribuit decisiv la formarea statului român așa cum este el astăzi. Fragmentul de față surprinde unul dintre cele mai dramatice episoade ale istoriei noastre: anii 1945–1947 și instaurarea regimului comunist.

Ioan Stanomir

LA CENTENAR

RECITIND SECOLUL ROMÂNIEI MARI

Actul de la 6 martie 1945, cel prin care puterea de ocupație sovietică impune regelui Mihai I cabinetul prezidat de Petru Groza, este un episod din drama Europei Centrale în primii ani de Război Rece. Comunizarea este un proces de lichidare și de zdrobire, spre a relua formula memorabilă a lui Anne Applebaum¹. URSS dorește, în acești ani, să-și extindă și să-și consolideze vastul domeniu imperial, iar România intră în componența acestui patrimoniu administrat ca o rețea de protectorate. Astfel, redate contextului de avans totalitar și de reordonare geostrategică, Frontul Național-Democrat și Blocul Partidelor Democrate reprezintă echivalentul local al tacticii de infiltrare și de subminare care se manifestă global. Decorul falsei mari coaliții

1. Anne Applebaum, *Iron Curtain: The Crushing of Eastern Europe, 1944–1956*, Doubleday, 2012. Pentru o panoramă a stalinizărilor, vezi Vladimir Tismăneanu (ed.), *Stalinism revisited. The Establishment of Communist Regimes in East-Central Europe and the Dynamics of the Soviet Bloc*, CEU Press, 2009.

permite păstrarea aparențelor. Înainte de republica populară se află acest interval de tranziție – al regatului popular.

Comunismul românesc își are rădăcinile înfipte în solul agresiunii îndreptate împotriva restului de pluralism supraviețuind după succesiunea de dictaturi. Atacul comunist se întemeiază pe voința de a-l elimina, o dată pentru totdeauna, pe dușman. La finele lui 1947 terenul este deja curățit: de la partide la presă și statul de drept, controlul este total. Între 6 martie 1945 și 30 decembrie 1947, comunismul românesc își conturează profilul de regim ilegal și criminal: caracterizarea avansată de *Raportul Final al Comisiei Prezidențiale* este cea pe care paginile eseului de față o preiau ca paradigmă de interpretare. Prin amestecul de brutalitate a manipulării și de agresiune directă împotriva cetățenilor și instituțiilor, comunismul de tranziție de la 1945–1947 este un preludiv la exterminare. Tot ceea ce se înfăptuiește după 1948 este anticipat în aceste momente.

Relația de vasalitate dintre comuniștii locali și puterea sovietică este cheia de boltă a noii sincronizări instituționale și antropologice. URSS este, începând cu acești ani, elogiata ca posesoare a unui geniu ce desfide imaginația. Rolul unei asociații ca ARLUS este de a permite ingineria totalitară, prin constanta invocare a excelenței staliniste. Intelectualul progresist, cel care aderă fără a fi comunist el însuși, e antrenat pe acest drum al revelației și al luminării. În clipa în care Mihail Sadoveanu scrie despre Răsăritul dinspre care iradiază speranța, colaborarea cu ocupantul și cu acoliții săi devine deja realitatea care se impune atâtoro dintre cei care populează spațiul public. Alternativa la înregimentare este clară și antrenează un cost uman tragic. Critica sau tăcerea echivalează cu trecerea în tabăra dușmanului. Identitatea inamicului este stabilită de Partid și de aliații săi. Manipularea defascizării permite recuperarea celor care aderă, dar și demonizarea rezistenților. Propaganda distribuie în rolurile de trădători pe cei care, de la Mihail Fărcășanu la Grigore T. Popa ori Nicolae Carandino, sunt parte a acestei linii a libertății. Sovietizarea ideologică este anunțată de agresivitatea cu care este întâmpinat cuvântul în libertate. Apelul la modelul sovietic și la democrația sovietică este, invariabil, arma cu care e lichidată alternativa democratică. Listele de inamici care se vor regăsi în închisoare sau în exil se întocmesc acum. A fi postmaiorescian în acest ev al nașterii realismului-socialist este un delict de gândire. Traectoria viitoare a lui Vladimir Streinu e marcată de temeritatea de acum. Insurgența lui N. Steinhardt din eseurile postbelice îi determină profilul de reacționar. Viețile paralele din comunism se desenează pe fundalul purgatoriului postbelic.

Oamenii muncii, reprezentați de avangarda lor, iau în stăpânire mecanismul de represiune. Tezele leniniste din *Statul și revoluția* sunt aplicate de emulii locali. Regatul de democrație populară preia și rafinează tehnicile de opresiune ale dictaturilor care îl precedă, în numele cauzei progresului. Statul comunist se naște prin evacuarea deliberată a resturilor de pluralism și de echilibru instituțional și politic. Clauzele de repunere în vigoare a Constituțiilor de la 1866 și 1923 sunt utilizate spre a face posibil un dublu proces, de epurare și de domesticire a statului. Comuniștii și complicii lor atacă programatic domnia legii, pentru a înlocui detestatul legalism burghez cu legalitatea comunistă. Lupta de clasă este motorul istoriei, iar statul – un organism de opresiune al unei clase. Ideea de domnie a legii nu mai are nici o relevanță, fiind considerată acum doar o scor-nire reacționară.²

În acest proces de făurire a lumii noi, viitoarele victime ale stalinismului pun în mișcare mecanismul care le va fi fatal, la rândul lor. Lucrețiu Pătrășcanu este arhitectul arbitrariului legal. Morala lui Pătrășcanu este morala leninistă. Noua lume comunistă nu mai poate fi împăcată cu conservarea vestigiilor „reacționare”. Independența magistraturii sau separația dintre puteri sunt două dintre piedicile ce împiedică avansul democrației populare. Regatul de democrație populară, al cărui ministru de justiție este Pătrășcanu, sfărâmă opoziția celor care fac din constituționalism scutul lor. Noua justiție renunță la masca ipocrită a neutralității valorilor. Dreptul este o armă în mâinile celor care muncesc. Scopul noilor judecători populari este acela de a impune morala urii. Etica comunistă abolește, în chip leninist, etica tradițională. Noua justiție este una a luptei și a crimei de stat. [...]

În regatul de democrație populară de după 6 martie 1945, opoziția democratică este apanajul „partidelor istorice”, menite a fi aruncate, dialectic, la coșul de gunoi al istoriei. Lecția stalinismului este aplicată cu fidelitate în toate spațiile noului imperiu al omenirii eliberate. Critica este o infracțiune, iar asocierea în vederea opririi ritmului de trecere la noua orânduire devine complot. Definiția stalinistă a democrației, care este utilizată de comuniștii români vreme de jumătate de veac, rezervă dușmanului doar o singură soartă – el este destinat exterminării ori reeducării. FND și BPD ignoră cu bună știință garanțiile pe care, în mod oficial și mincinos, se angajează să le respecte. Guvernul Groza intenționează să facă din alegerile parlamentare ale anului

2. Pentru o analiză a acestui regim de tranziție, vezi Ioan Stanomir, *Libertate, lege și drept: O istorie a constituționalismului românesc*, Polirom, Iași, 2005, pp. 173–197.

1946 cele din urmă în care dușmanul intern să se poată manifesta liber. Protectoratul sovietic permite exercitarea în impunitate a tacticilor de intimidare și de agresiune. Recursul la forța batalioanelor paramilitare vine din tradiția leninistă. Ceea ce contează este sugrumarea criticii și consolidarea fricii ca stare naturală a comunității. Arestările, hărțuirile, interdicția de circulație liberă în teritoriu sunt mobilizate în acest asalt final. Orice comparație cu ingerințele electorale de până la 1937 este neavenită. De această dată, scopul este anihilarea opoziției, ca un pas în direcția construcției totalitare.

Recitate astăzi, paginile din 1946–1947 din *Scânteia* sau *România liberă* sunt pagini dintr-un tratat de demonologie stalinistă. Fiecare rând este o celebrare a urii și un îndemn la eliminarea celor care stau în calea progresului. Politica de acum impune diabolizarea ca preludiu al distrugerii efective. Cariera lui Silviu Brucan debutează în acest moment de fervoare comunistă: imprecapiile sale sunt liturghii staliniste menite să trezească la viață elanul exterminator. Nici un rând nu este gratuit, căci totul trimite la necesitatea purificării societății de „reacționari”. Continuitatea rolurilor este simbolică. Democratismul unor Iuliu Maniu, Ion Mihalache ori Dinu Brătianu este la fel de suspect acum ca și în era carlistă sau antonesciană. Apărarea libertății este, la fel ca în vremea dictaturilor drepte radicale, un delict de gândire, un atentat la unitatea poporului și la liniștea sa. Social-democrația independentă este acuzată de a fi un agent în solda imperialismului: „titeliștii” sunt o grupare de lachei ai reacțiunii.

Noiembrie 1946 consfințește procesul de sugrumare a suveranității naționale. Farsa electorală este actul întemeietor al regimului care, proclamând dragostea sa pentru oamenii muncii, va interzice orice exercițiu de consultare politică autentică. Jugul de acum este elogiât ca eliberare și mântuire, iar cuvintele capătă aerul orwellian al noii limbi. Parlamentul care se întrunește acum este primul dintre cele care vor domni despotice peste o națiune de sclavi. Reacțiunea este în retragere, ea trebuie să fie definitiv învinsă. Aparențele de fals pluralism sunt menținute grație complicității plugarilor și burghezilor din guvern. Groza și Tătărescu sunt chipurile acestei Românie care se acomodează cu răul. Colaboraționismul intelectual al măștrilor, de la Mihail Sadoveanu la G. Călinescu, ornează sala stalinismului născând.

1947 instituie linia de demarcație dintre cele două Europe. De o parte, Occidentul care descoperă de acum înaintea valoarea pacificării și a cooperării grație Planului Marshall, de cealaltă parte, lagărul sovietic ce elogiă soluția stalinistă și îi denunță pe ațâțătorii

la război. Din această linie de despărțire pornește viitorul României, al cărui bilanț tragic este anul 1989. Distanța dintre prosperitatea Europei de Vest și modernitatea malformată de obediență sovietică este moștenirea pe care o lasă în urma sa socialismul real. Opoziția dintre reinventarea occidentală prin asumarea demnității umane și barbaria dialectică a Estului acoperă realitatea Războiului Rece, ca tensiune între modele antropologice. Nostalgicii stângii radicale preferă să o ignore, seduși de fantasmеle lor leniniste.³ 1947 este anul în care regatul de democrație populară se desăvârșește.⁴ Comunizarea implică atacul frontal împotriva celor care întruchipează ideea rezistenței. Iuliu Maniu se află alături de Ion Mihalache în centrul execuției judiciare staliniste, după înscenarea de la Tămădău: pedagogia înspăimântării colective este semnul intrării în această vârstă a fărădelegii. La aproape trei decenii de la Unire, Iuliu Maniu este un dușman al poporului. Mulțimi de oameni ai muncii strigă entuziast, cerând pedepsirea lui. Jurnalele de actualități îl immortalizează, în minutul lor de ură. Numele lui Maniu și al lui Mihalache sunt de acum înainte numele unor trădători. Ceea ce era de neimaginat în precedentele tiranii e înfăptuit în noiembrie 1947 de către regimul democrat-popular. La Sighet și la Râmnicu Sărat, Iuliu Maniu și Ion Mihalache răscumpără, prin martiriu, lașitatea celor care au trădat.

Înregimentarea comunistă face ca vechile compromisuri să nu mai fie utile. Eliminarea de la guvernare a grupării lui Tătărescu se produce concomitent cu scenografia stalinistă a procesului național-țărănist. Învăstirea Anei Pauker ca ministru de externe este apoteoza unui militant stalinist. În economie, în armată, în diplomatie, Partidul este forța ce veghează la binele oamenilor muncii. Cea din urmă etapă a acestei lovituri de stat comuniste este detronarea regelui Mihai I. Șantajul gangsteresc încununează operațiunea de rapt. Monarhul constituțional, cel care incarna o Românie a demnității, cedează poziția de șef de stat interpușilor comuniști. Republica se ivește prin brutalitatea violului stalinist. Fericirea culpă încadrează aceste momente ale facerii lumii. Generații întregi de români vor fi educate în acest cult al republicii: calomnierea trecutului este parte din pedagogia destinată să-l zămislească pe omul

3. Pentru o analiză, vezi Tony Judt, *Postwar: A History of Europe since 1945*, capitolul „The rehabilitation of Europe”, Penguin Press, 2005 (trad. rom.: *Epoca postbelică: O istorie a Europei de după 1945*, Polirom, Iași, 2008).

4. Despre dinamica eliminării monarhiei, vezi Andrei Muraru, Alexandru Muraru (eds), *Regele, comuniștii și Coroana. Adevărata istorie a abdicării Regelui Mihai*, Polirom, Iași, 2018.

nou. Republica este visul de veacuri al unui popor obidit, iar comuniștii îl aduc la lumină. Astrul republicii populare arde tot ceea ce ar fi putut fi o altă Românie. Această altă Românie, cu plămada ei de muguri ce nu au rodit, este lichidată prin crimă, pauperizare, exil și singurătate. Comunismul românesc se scrie peste trupurile, casele și amintirea celor care ar fi putut vorbi în numele acestei alte Românie. Comunismul se întipărește pe solul curățit de rădăcinile libertății, demnității și curajului. Soarele din stema RSR luminează demonic peste un teritoriu al dezolării.

Comemorarea Centenarului poate fi mai mult decât sărbătorile oficiale încărcate de fast ipocrit. Secolul care ne desparte de anul 1918 s-a dovedit tulbure, accidentat și tragic, iar demnitatea umană a fost, de cele mai multe ori, sacrificată pe altarul tiraniilor. Pentru cei de astăzi, trecutul este mai mult decât o realitate îndepărtată — este materia din care ne croim viitorul. De aici, necesitatea lucidității patriotice, ca alternativă la minciuna delirului naționalist și la lășitatea complice. Reînțemeierea patriotismului nu se poate imagina fără existența libertății. Drumul către România eliberată de povara despotismului este cel pe care îl indică, modest, și cartea de față. — Ioan Stanomir

„Luciditatea patriotică” e, cred, sintagma care se repetă cel mai frecvent în această recitare sintetică pe care Ioan Stanomir o face secolului României Mari. Începând cu Declarația de la Alba Iulia din 1918 și încheind cu rezistența anilor 2017–2018, Ioan Stanomir construiește, cu junimistă pasiune a moderației, id est exact cu luciditatea patriotică pe care și-o asumă ca imperativ, o narațiune de o extraordinară claritate istorică și morală a României din ultimul secol, cu bunele și relele ei. E cea mai credibilă narațiune a României ca stat pe care o cunosc; iar Ioan Stanomir e unul dintre foarte puținii noștri intelectuali publici care, prin calitățile lui superlative (deopotrivă academice și morale), era și chemat, și dator să o pună în operă. — Radu Vancu

Cu ocazia Centenarului, Ioan Stanomir oferă cititorilor un inventar al patologiilor din politica și societatea românească actuală. Cu luciditate, autorul creionează drama spațiului public autohton, o lume bombardată cu discursuri și apeluri patriotarde care detunează atenția opiniei publice de la chestiunile presante. Teze ale istoriografiei național-staliniste din timpurile lui N. Ceaușescu sunt reciclate și adaptate zilelor noastre, iar teme precum tradiția și identitatea sunt instrumentalizate politic de către o castă guvernantă nedemnă. Rezultă de aici imaginea unui Centenar ratat, mândrit de o crasă lipsă de adecvare, de ipocrizie

15 IOAN STANOMIR

și populism etnocratic. Cartea lui Ioan Stanomir este un strigăt de durere al unui intelectual public și spectator angajat, căruia îi pasă de problemele cetății și nu admite să tacă atunci când adevărul și bunul-simț sunt strivite. Pentru a contracara maladiile cultural-politice de azi, autorul a ales să schițeze istoria ultimului secol, selectând luminile și umbrele, cu speranța că lecțiile trecutului ar putea servi aceluia care sunt dispuși să le asculte. — Cristian Vasile

DIN CUPRINS:

Visul wilsonian Trăiască România Mare! Alba lulia, sau despre o primăvară care nu a rodit niciodată „Întoarcerea din rai” Co-roana Așteptând ceasul de apoi Steagul roșu „Partidul națiunii” Catastrofa Sângele Marele fluviu își adună apele Republică, măreață vatră! Un anotimp în comunism Drum fără pulbere Partidul, Ceaușescu, România! Cu poporul, pentru popor! Luciditatea patriotică 1990 Apărarea libertății

Costin Petrescu (1872–1954) e cunoscut îndeobște ca pictor, arhitect, maestru în arta frescei (este autorul Marii Fresce a Neamului de la Ateneul Român), profesor la Școala de Belle-Arte din București. Episodul retragerii sale în Moldova, alături de alți artiști, după ocuparea Bucureștiului de către Puterile Centrale, este de mai mică notorietate, deși scurte fragmente din memoriile sale au fost reproduse în diverse reviste în urmă cu trei decenii. În manuscrisul cvasiinedit adus acum la cunoștința publicului, pictorul relatează periplul de la București la Iași, în condițiile retragerii haotice din noiembrie 1916, precum și șederea în capitala devastată a Moldovei. Volumul e ilustrat cu schițe și crochiuri din epocă ale artistului.

Costin Petrescu

LA IAȘI, ÎN TIMPUL RĂZBOIULUI (1916–1917)

**ÎNSEMNĂRILE UNUI PICTOR
REFUGIAT**

Studiu introductiv, cronologie și note de Virginia Barbu

8 DECEMBRIE 1916, IAȘI¹

Mult iubita mea Lizică²,
Sunt abia trei săptămâni de când blestematul acesta de război m-a silit să plec, să las în urma mea, departe de mine, tot ceea ce iubesc mai mult pe lume; sunt abia trei săptămâni și mi se pare nu numai că timpul ce a trecut e grozav de lung, dar parcă toată viața mea, care în cele din urmă începuse să se afirme într-adevăr fericită, îmi apare ca ceva visat, ceva care n-a existat decât în închipuirea mea. [...]

Drumul de la București la Focșani, unde a urmat să debarce primul transport al materialului Arsenalului din București, transport la care s-au mai atașat vagoane pentru personal și mai ales pentru familiile ofițerilor Arsenalului, a fost un drum greu, lung și obositor.

1. Însemnările lui Costin Petrescu sunt consemnate în stil vechi (după calendarul iulian, în vigoare până la 1 aprilie 1919). Astfel, ziua de 8 decembrie în calendarul iulian este 21 decembrie în calendarul gregorian, folosit la acea vreme în majoritatea statelor occidentale.

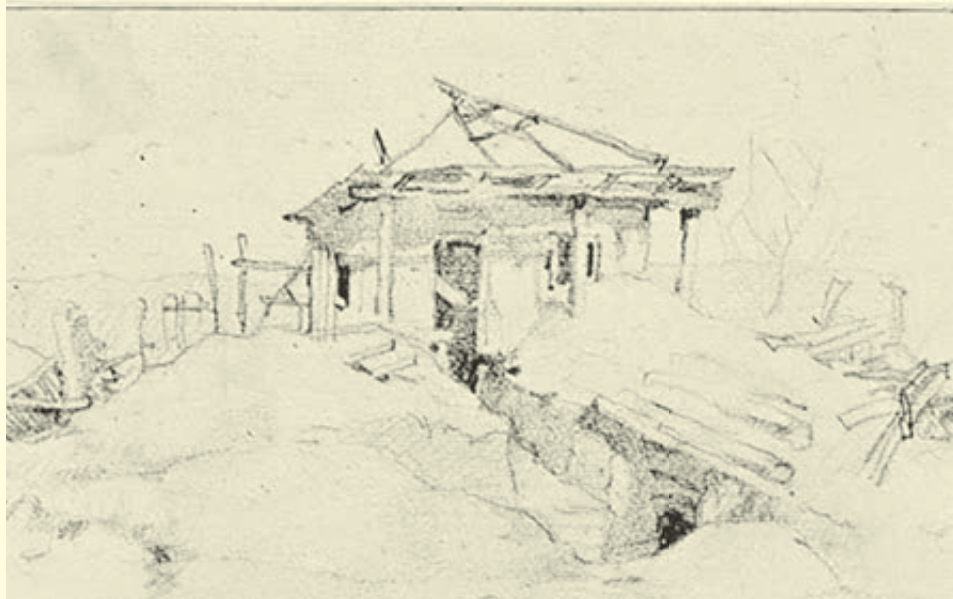
2. Elisabeta/Eliza Petrescu, soția autorului.

Deși grupului nostru de 11 tovarăși [i] se făcuse marea favoare de-a i se acorda o jumătate de vagon de marfă și deși partea noastră dispunea de cinci bănci improvizate din scânduri, ne-am văzut invadați deodată de familii ofițerești – soții, neamuri, soacre, copii, cumnați –, într-o îngrămădeală și neregulă nespuse, fiecare căutând un loc mai potrivit cu gradul soțului, care urma să vie cu trupa pe jos. Jumătatea vagonului nostru se văzu redusă abia la două bănci din fund, și acelea disputate întruna. Vagonul era fără ferestre, iar ușile le formau cele două obloane laterale, care, odată închise, rămânem cu toții pe întuneric, dacă n-ar fi fost lumina slabă a unui mic felinar agățat de plafon și în care ardea fumegând întruna o lumânare de proastă calitate, ce răspândea un fum greu și nesuferit.

În această îngrămădire de fel de fel de naturi de oameni, se iscau din când în când mici conflicte din pricina plânsurilor vreunui copil, vreunei aprecieri și alte nimicuri în care micile reuțări femești se arătau cu atât mai neînduplecate cu cât porneau de la soția unui superior către o biată inferioară, care era nevoită să-și înăbușe necazul și să suporte cu resemnare nedreptatea. [...]

Deoarece mai toate stațiunile prin care treceam erau complet ocupate de fel de fel de trenuri – sanitare, transporturi, militari, animale etc. –, trenul nostru se oprea mult înainte de stațiuni, astfel că, tocmai când așteptam cu mai multă nerăbdare stațiunea cu înlesnirile de care aş fi avut nevoie, trenul se oprea în câmp deschis, la doi-trei kilometri de stație, și neputându-se măcar bănuie cam cât timp putea dura acea așteptare. Pe tot lungul drumului, în dreapta și în stânga liniilor, o mocirlă plină de necurătenii se prelungea pe câmpie, până departe de șinele drumului de fier. Acele sute și mii de trenuri pline cu militari, care se opreau la întâmplare și erau nevoite adesea să aștepte în câmp câte o zi sau

două până să se descurce linia, lăsau, firește, unele urme omenеști ale acestor lungi opriri, în urma cărora nu putea interveni nici un serviciu de curățenie.

Câte boli zăceau în aceste nesfârșite murdării! Și totuși trebuia din când în când să te cobori din tren, să faci câțiva pași... Bietele cocoane! De câte ori nu-mi fu dat să văd grația feminină silită să coboare din tronul ei... Mici grupuri de cucoane, și încă de superiori, le văd preumblându-se în sus și-n jos, cu piciorușele lor strânse în ghețuțe subțirele și lucioase.

În zadar privirea lor obosită scrutează orizontul... Nimic, nu se zărește nici un locșor discret, nici un tufș... afară doar de câmpia deschisă și netedă cât vezi cu ochii și unde nevoile unei oarecare categorii mixte de călători filozofi nu mai vor să țină nici o socoteală de lungimea nesfârșită a trenului plin de spectatori ce se desfășoară în amphiteatru la spatele lor.

Palide și deziluzionate, păstrând totuși în atitudinea lor o maiestuoasă și elegantă nepăsare, ele se reîntorc la vagonul lor cu aceiași pași mărunți, alegând, cătând cu precauțiune prin necurățeniile trenului puncte mai bătătorite pentru lustruitele vârfuri ale încălțăminteii lor. N-a fost chip.

Am aflat mai târziu că prin diferite vagoane pline de călători de ambele sexe se ajunsese în cele din urmă la o învoială destul de înțeleaptă. Nevoile, ca și în tractatele nemțești, nu țin socoteală de unele lucruri stabilite de legi sau conveniențe. Un indiscret ar fi auzit din când în când următorul dialog:

- Domnii sunt [rugați] să se întoarcă puțin cu spatele...
- Gata?
- Încă nu... acum, gata...

Și aceste ședințe se repetau, mai lungi sau mai scurte, după natura operațiunii și numărul amatorilor, după care apoi totul reîntra în liniștea și orânduiala de mai înainte.

Și totuși noi eram, de bună seamă, mai puțin de plâns decât cei ce, goniți de groaza invaziunii nemțești, se îngrămădeau în trenuri de persoane încărcate și supraîncărcate atât în interior, cât și pe culoare, pe platforme, pe învelitori și chiar agățați de barele de fier exterioare. Unde plecau ei? Ce lăsau ei în urma lor? Ce-i putea aștepta? Ziua nehotărâtă de mâine? Groaza, pe de o parte, de ceea ce se putea întâmpla celor părăsiți în voia dușmanului, iar, pe de altă parte, un fel de resemnare tristă, un fel de descurajare în această călătorie sălbatică spre o țintă fără determinare.

O țară întreagă care fuge fără să-și poată da socoteala unde și până când... [...]

Începe să se însereze. Departe, la orizont, în direcția Ploeștilor, începe [să] se zărească o geană persistentă de focuri ce cresc, cresc, pe măsură ce trenul nostru înaintează spre ele.

— Ce să fie focurile astea? se întreabă fiecare cu grijă.

— Arde Ploeștiul.

— Trebuie să se fi dat foc rezervoarelor de benzină și petrol, ne explică maiorul nostru¹.

1. O misiune britanică sub comanda colonelului John Norton-Griffiths (1871–1930), inginer specializat în domeniul construcției tunelurilor și gale-riilor de mină, a fost autorizată să incendieze rafinăriile, sondele, rezervoarele de petrol și silozurile de cereale de pe teritoriul românesc, pentru a nu ajunge pe mâinile germanilor, urmând ca Aliații să ofere compensații după război.

Răzimați de bara de fier fixată ca o balustradă în lungimea ușei vagonului, privirea noastră e pironită spre acele focuri ce devin din ce în ce mai amenințătoare. Spectacolul ce ni se desfășoară în fața ochilor noștri te transportă parcă într-un vis apocaliptic. Nu sunt flăcări, ci o luptă aprigă de flăcări ce țâșnesc năprasnic una din alta. Fețele noastre, pe care nu se mai citește decât groaza, sunt dogorite de o puternică lumină roșiatică. Colo, înaintea noastră, acei monștri de fier ce până mai ieri stau tăcuți și neclintiiți, ca și țestele unor negre animale suprahranite, deschiseră gurile lor hidoase, aruncând năprasnic în văzduh vârtejuri nedomolite de foc și pară.

La marginea superioară a unei calote metalice ce formează imensul depozit de petrol sau benzină, se zărește câțva timp pâlpâitul viu și nervos al unei flăcări mici, ce luptă parcă să deschidă poarta monstrului închis de veacuri în închisoarea lui de fier, întărită cu fel de fel de șuruburi și nituri oțelite. Se sparge învelitoarea. Câteva momente flacăra mai pâlpâie considerabil mărită, când, deodată, ca din fundul unui iad, izbucnește în înălțimea văzduhului o imensă sferă de pară de foc, brăzdată de șerpuirea unor dungi cenușii... În năprasnica ei rostogolire și lovită ca de ceva nevăzut, se sparge, făcând să izbucnească din ea o altă sferă,

La Ploiești s-a înregistrat distrugerea a aproape 400.000 de tone de petrol. Pentru îndeplinirea misiunii sale, în care era să-și piardă viața, Sir Griffiths, supranumit „Îngerul distrugerii“, a fost decorat de regele Ferdinand al României și de țarul Nicolae II al Rusiei și înnobilit de regina Angliei. I s-au intentat numeroase procese de despăgubire în anii '20, iar în 1930 moare în condiții suspecte.

9 Decembrie 1916
Tati

Mult iubita mea Lizică,

Sunt abia trei săptămâni de când blestematul
acesta de reboșie m'a nălit să plec, să las
în urma mea și departe de mine tot cea ce iubesc
mai mult pe lume, sunt abia trei săptămâni
și mi se pare nu numai că timpul e a trecut
e grozav de lung, dar par'că toate viața mea
care în cele din urmă începuse să se afirme într-o
doveră furtivă îmi apore că e va visat, e - va
că m'a excitat de cât în închipuirea mea.

Închid ochii și încep să te văd pe tine care te
măsură cu atâtea dor, pe copilașii mei, pe ungerașii
noștri de copii de care mi e sufletul atât de plin
și înăi încep să mi annunț glasul vostru
trăsnind fetei voastre, și mi izbute. Totul e
parcă pândit într-o zare departată și atunci
mi exprim o fexurapare mare și mă întreb
împreună dacă nu cumva va piericiis vetea mea
nu o'a stins în prout Arsenalului, în ceasul
întrănirii noastre de ado. -

Ce multă vreme mi se pare că a trecut de atunci
și prin câte ceasuri de groază și primădii am
trăit de atunci..... și abia trei săptămâni!

Cum stă ce necazuri mi mai pregătește viitorul?
De aceea Lizică mea iubita, m'am hotărât
să mi astern pe hârtie tot cea ce mi e în minte
departe de casa mea. Dacă Dumnezeu va voi să mi

mult mai mare, mult mai sălbatică, mult mai amenințătoare, dar care și ea la rândul ei se sparge iarăși, dând naștere altor sfere ce se întrec parcă, izbindu-se unele pe altele ca și niște zmei din basme, care după veacuri de captivitate, găsind un moment ușa închisoarei lor deschisă, se reped ca niște uragane infernale în nesfârșitul spațiu al văzduhului.

Tot pământul e o mare de foc și de lumină, iar sus de tot, în înălțimea cerului, cât ține bolta, greoi amenință o pătură groasă și neagră de fum, ce se coboară spre partea opusă ca un acoperământ de doliu ceresc peste țara în lacrimi și groază. Cu toții am amuțit. Eu nu-mi pot da socoteală dacă florii ce mă coprink în fața acestui grandios spectacol, într-adevăr infernal, sunt flori de groază sau de uimire. Îmi pare că recitesc o pagină din Dante.

Mă văd parcă în ținutul focului și al întunericii. În fața mea arde întruna un front de foc, aci desfășurându-se pe o vale, aci pe creasta unui platou. Iar jos se vede șerpuiind ca niște torente de foc pâraiele și râurile înroșite de reflectarea flăcărilor.

Și pe lumina orbitoare a focului se detașează în siluete negre mulțimea fugarilor, [a] celor goniți de urgia dușmanului și a păcatelor noastre. Mulți, mulți de tot... Care încărcate, umbre negre de boi ce trag din greu, bărbați, femei ducând pe umeri ce au putut lua mai repede din casă; soldați, călăreți, cu toții amestecându-se într-un furnicar de umbre ce apar și dispar prin fața focului înverșunat ce parcă-i gonește dinapoi.

Dar, deodată, trenul nostru care înainta mereu se oprișe în fața garei Teleajenul. Un moment ne părăsește curagiul din pricina flăcărilor prin care aproape trebuie să trecem și a fumului ce începe să ne înecă. Cu toate astea, pornim înainte, trecem pe lângă flăcări, trecem de gară și de zona focului, iar fumul e dus înapoi de vântul ce suflă împotriva mersului nostru. [...]

APRILIE 1917 Am trecut prin cea mai îngrozitoare iarnă ce mi-a fost dat să apuc, într-un oraș supraocupat de populația fugară, fără adăpost bun, fără mijloace de încălzire și fără înlesnire de hrană. Au murit nenorociți soldați sau refugiați, de foame, de frig și de boli. Spitalele n-aveau lemne... La ce se mai puteau aștepta ceilalți? Prin podurile caselor se grămădeau nenorociți fugari fără adăpost, se înghesuiau unul într-altul, luptând cu foamea și gerul cumplit, până ce moartea se îndura să le curme suferințele lor. Prin gura podului se scotea cu anevoință stârvul înghețat și țeapăn al nefericitului refugiat. Și se duceau... unul după altul.

Spre primăvară, parte din cei ce n-au fost doborâți de tot s-au putut coborî de prin poduri și s-au putut vedea indivizi zvârcolindu-se în agonie de câte două zile pe vreo grămadă de gunoi. S-au văzut oameni morți de câte două zile, zăcând la marginea drumului și chiar aci, în Iași, sub ochii tuturor. S-au văzut căruțe supraîncărcate de soldați degerați, aruncați unul peste altul ca niște bușteni de lemne. S-au văzut cadavre de animale și chiar de oameni putrezind alături de șosele sau mâncate de câinii de prin sate. S-au văzut iarăși sate întregi bântuite de tifosul exantematic și din a căror populațiune nemairămânând decât câțiva copii și câțiva câini. S-au văzut gropi la cimitire în care cadavrele de soldați formau mormane și care se acopereau de pământ fără sicrie și fără o cămașe măcar pe ei...

Dar s-au văzut și boiernașii noștri îmbrăcați în cele mai scumpe blănuri, cu căciuli de formă rusească, exagerate, îmbuibați cu de toate. S-au văzut politicieni fără scrupule dând interviuri, că, dacă ar fi să se întoarcă lucrurile la începutul războiului, ei tot așa ar fi făcut și tot așa ar fi împins țara la război... Și spuneau asemenea lucruri stând la căldură... după un copios ospăț, sătui de mâncări calde, suculente și stropite de vinuri generoase... S-au văzut oameni politici sfeterisind îmbrăcămintea de iarnă a soldatului... iar drept pedeapsă, când era strâns cu ușa, deodată colegii de partid salvau cinstea drapelului politic și cu meșteșug știau să facă din el, în loc de pușcăriaș, un director de importantă instituție financiară. Și ce nu s-a văzut în aceste nesfârșite și lungi luni de iarnă!? [...]

14 [MAI 1917] Inginerul Fratostițeanu îmi povestește un fapt foarte caracteristic petrecut cu salvatorii noștri. Prefectul de Botoșani a telegrafiat guvernului să ne trimită imediat trupe serioase de apărare contra rușilor cari în număr de mai bine de 12.000 se pregătesc să dea un atac... fabricii de spirt. Se vede că măsura de apărare luată sau trupele trimise nefind considerate ca îndesulătoare, a doua zi prefectul trimite o nouă telegramă „comme un vrai cri de détresse“.

Vitejii noștri aliați, ispițiți de comorile spirtoase ale fabricii, s-au hotărât s-o devasteze. În aceeași noapte (alaltăieri) au și pus în practică planul lor. Se vede că măsurile de apărare nu i-au putut reține, deoarece au și pătruns în unele pavilioane ale fabricii. Au dat, desigur, de ceva butoaie de spirt, dar, fiind noapte și electricitatea stinsă, au aprins lumânări. De bună seamă, *entuziasmul* și elanul lor i-au făcut să nesocotească prudența. Lichidul a luat foc, câțiva eroi au rămas pe loc carbonizați, iar ceilalți, cuprinși de groază, au abandonat prada... [...]

6-19 IULIE 1917 [...] Generalul Golovin¹, șeful Marelui Stat-Major rus, căruia e vorba să-i fac un portret călare și cu care am vorbit într-o preumblare pe Copou, mi-a spus că e și el sătul de resboi și că pace trebuie să se facă cu orișice preț, căci nu mai poate fi suportabilă viața aceasta plină de groază și de lipsuri. Îmi spunea că de două luni de zile de când se găsește în Iași mai poate și el să se odihnească într-o casă „cu acoperiș“, căci de pe unde vine el case acoperite nu se mai găsesc. Toate acoperișurile sunt sau sfărâmate de obuze, sau puse pe foc de soldați.

Îmi mai povestea un fapt care m-a înghețat de groază. Odată, eșind dintr-o pădure unde se dedese o luptă de cavalerie, dau deodată de un câmp întins plin, plin de cadavre de soldați și cai secerati de mitralieră. Dar ceea ce era într-adevăr înfiorător e că toți acei nenorociți se văzuseră deodată față în față cu o moarte sigură, fără scăpare pentru nimeni, fiindcă, dupe cum îmi afirma generalul, 80 la sută din cadavre aveau primele trei degete ale mâinii drepte încleștat împreunate ca să-și facă semnul crucei în fața morței într-adevăr inevitabilă. Mărturisesc că multe am auzit, dar acest fapt m-a impresionat mai puternic ca toate.

Și danțul morței își urmează mereu goana lui de doliu.

Mizeria traiului general e aceeași, totul scump și aproape nu se mai găsește. Băuturi la fel. Când se aude cum că e cineva care poate procura un litru de vin cu 10-15 lei e un lucru aproape de necrezut, iar ca să-l poți procura într-adevăr e mare noroc. Carne de-abia se poate procura ½ kg pe săptămână, și încă dintre cei favorizați. Nu-i vorba, există o categorie de oameni, adică vecinic faimoasa categorie!!, care au aceste elemente din belșug – și încă cum!? Una dintre cele mai grele probleme ale populației este acum preocuparea de a-și putea procura cineva o bucată de *talpă de ghetă* pentru pingelitul unei perechi de ghetă. Cine găsește (și aci trebuie să ai noroc) o plătește cu 15-20 lei, fără să socotești pe cismar, care aproape a dispărut de pe piață, ca și lăutarul. Ce va deveni oare la iarnă sărăcimea goală și neîncălțată?

De acasă n-am nici o veste defel.

1. Nikolai Golovin (1875–1944), general rus, istoric militar; combatant pe frontul românesc în 1917.

Un agent de front nu a ~~putut~~ descui cu voche simplă
 și adevăratele depășit reșta ~~care~~ iarnă în care
 trupele au fost ținute de holi molicșoare, și
 micșorare, ce prin farmec a tuturor bolilor și sate
 cu venuri calduri. În trupe există un ^{mare} entuziasm
 și sete de luptă facând contract cu descurajare
 de astă iarnă. —

14. —

Ingineul Frățoșiteanu în prestește un fapt foarte
 caracteristic petrecut cu salvatori noștri.

Președintele de Botosani a telegrafiat guvernului și
 se trimite imediat trupe pentru de apărare contra
 rusilor care în număr de mai bine de 12000 se prepa-
 tesc să dea un atac..... fabricii de spirit.

Se vede că masura de apărare luată sau trupele trimise
 nu fiind considerate ca împiedicătoare, a dăru și
 președintele trimite o nouă telegramă « comme un
 vrai cri de détresse ».

Vitezi noștri aliați, răpitiți de comorile spirituoase
 ale fabricii, n-au putut să o devasteze.

28/ Dec.
10 Ian. 1916

Sunpă mea Lizică,

De si nu'mi fac iluzii
mari ca scrizarea mea
La poezie până la voi, totu
am o lucrare de operanta
Cine stie? poate!

Sunt pe deplin sănătos.
**
Mi-e dor de voi tot, si mereu
mă gândesc la nevastă, si
copilașii mei, la biata mamă
si la tot, tot, așă noștri.

Ce se poate simtăm unii de alții
Aveti stii si la Joga?

Cu nădejdea în Dumnezeu ca
ne vom vedea iarăși la un loc

Dincolo de canoanele divergente ale celor două istoriografii oficiale, română și maghiară, publicul larg știe prea puține despre cum au trăit maghiarii transilvăneni anii Primului Război Mondial: invazia română din 1916, întoarcerea frontului, înfrângerea Puterilor Centrale, disoluția monarhiei austro-ungare, pierderea Transilvaniei și schimbarea stăpânirii, consfințită apoi prin Tratatul de la Trianon. Volumul propune cititorului român, pentru întâia dată, o privire de ansamblu asupra evenimentelor așa cum se oglindesc în jurnalele și memoriile epocii. Dintre cele aproape o sută de scrieri editate până acum în limba maghiară pe această temă și din cantitatea mult mai mare de manuscrise inedite, reputații istorici Nándor Bárdi și Judit Pál au ales fragmente din consemnările a 45 de autori. Secvențele de mai jos fac parte din însemnările lui Sándor Balázsovich, farmacist din Sfântu Gheorghe. Pe pagina alăturată, refugiați secui din toamna anului 1916, fotografie din fondul Árpád Kováts.

DINCOLO DE TRANȘEE MAGHIARII DIN TRANSILVANIA ÎN MARELE RĂZBOI

Texte din jurnale și memorii alese și adnotate de
Nándor Bárdi și Judit Pál. Traducere de S. Skultéty

28 AUGUST [1916]

La ora 4 dimineața a zilei de luni, m-au trezit strigăte îngrozitoare. „Anna, Margit (numele celor două servitoare), scu-lați-vă, au năvălit românii, trebuie să fugim numaidecât!“ La 5 și jumătate, o porniserăm în mica trăsură spre oraș cei doi Laci, Rudi și cu mine. Tocmai atunci se aducea, în piața mare, la cunoștința populației să se refugieze neîntârziat. I-am predat imediat lui Rudi cele 150 de coroane bani gheață pe care-i aveam în farmacie și obligațiunile mele de război în valoare de 18.000 de coroane, precum și alte documente valoroase, după care am luat-o înapoi spre Simeria,¹ unde se puneau deja bagajele în carul tras de vaca cea mare și de căluț. Tot aici se afla și familia Mihalik, cu bagajele ei, și am purces la drum împreună spre Valea Crișului, dar, pentru că prin Vădaș nu se putea trece, am luat-o din nou pe șoseaua națională, unde mi-am luat rămas-bun de la ai mei.

1. Szemerja, sat din 1880, azi cartier al orașului Sfântu Gheorghe.

Pe drumul de întoarcere – car după car, drumeț după drumeț, fără nctare. Până să ajung acasă, Iza dusese totul – mobilă și covoare – în pivniță, după care și-a făcut bagajele și, la ora 4 după-amiază, a plecat împreună cu Jancsó, directorul școlii gimnaziale. I-am însoțit până la vama de pe strada Csíki, după care am dat o raită prin oraș – lipsit de viață la ceasul acela. *L-am căutat pe primar, dar plecase și el.* Chiar atunci, un om pe nume János Katona se apucase să mâne, de la Kupferstich, cinci porci mari. După o cină cu ouă jumări, m-am culcat la ora 8 și jumătate. La 9 și un sfert, o explozie puternică a semnalat distrugerea podului de cale ferată de la Chichiș, iar, peste nu multă vreme, și a celui de la Ghidfalău. După care am adormit buștean până la ora 6 dimineața.

29 AUGUST [...] Bucătăreasa mi-a venit acasă cu patru ceasuri, patru linguri de argint, patru cuțite, patru furculițe și cu o tavă de argint, pe care le-a luat din magazinul bijutierului Hochmann, magazin pe care soldații noștri l-au spart, împreună cu băcănian lui Antal Pap și cu debitul de tutun. După-amiază, la ora 4, m-am dus în oraș, abia dacă am întâlnit doi-trei civili, în schimb, mulți militari care se retrăgeau. Dr. Barabás – care a preluat administrarea spităliului – ședea la marginea parcului. Am cerut și eu banderolă de Cruce Roșie.

M-am dus la cazarma de jandarmi, în fața căreia stătea în mașină un locotenent-colonel, de la el am aflat că trupele noastre se grupează în pădurea din sus de Sfântu Gheorghe și că aici va fi câmp de luptă. Dintre cei trei-patru sute de oameni aflați în oraș, mai mulți s-au retras în pădure, mai ales în sălașul de noapte de la Șugaș.¹ Cazarma de jandarmi e plină de refugiați covășneni, abia-și aude omul propriile vorbe de atâta plânset de copii mici. [...]

2 SEPTEMBRIE Când ne-am trezit, era răcoare, înnorat, bătea vântul – după o noapte pașnică și liniștită. Dimineața, la ora 8, m-am dus în oraș și am deschis farmacia. Am scos în fața farmaciei banca și niște saci. S-au strâns curând douăzeci-treizeci de oameni, care au tot stat până la prânz să se frământă ce și cum o să fie. Se-ntrebau unii pe alții dacă au vreo veste. Dacă se-ntâmplă să vină vreunul din sat – ciorchine pe el cu întrebările. Rápolti s-a dus să dea o raită până la calea ferată și a venit cu știrea că totul: clădirea gării, locuința șefului de gară și cea a cârciumarului, încăperile administrației erau, toate, vraște, toate mobilele făcute țandări.

1. Șugaș (Sugás) era locul de agrement de lângă oraș, amenajat încă din secolul al XIX-lea.

Învățătorul András Faluvégi de la Arcuș a sosit în oraș la ora 10 și a luat și el loc în fața farmaciei. A crezut că aici o să afle vești proaspete. Noi am fost însă cei care am aflat de la el următoarele lucruri interesante: baronul, soția și fiica lor, Marietta, au pornit-o seara la ora 10 cu trei trăsură, dintre care pe una – în care stăteau baroana și fiica – o mână baronul. În cealaltă, stătea, cu un orfan de război, o soră de caritate de la creșă. Cea de-a treia, goală, i-a însoțit până la Valea Crișului, de unde i-au luat cu ei pe baroana Kálnoky și pe baronul Mattenel – prin Malnaș, peste platoul Hatod, în comitatul Odorhei – până la Cristuru Secuiesc. Obiectele de argint și de aur le-au rânduie luni după-amiază în lăzi și le-au trimis înainte, în care trase de boi. Cheile castelului i le-au dat lui Faluvégi. Miercuri după-amiază – până spre zorii zilei de joi –, a sosit la Arcuș o companie de husari. Ofițerii au tras la castel, dar nu s-au culcat în camerele de oaspeți, ci au dus saltelele și așternuturile în grădină, după care, la ora 4 în zori, au plecat în liniște. Faluvégi a auzit de la subofițerul Barcsay că regele român a fost forțat să semneze duminică seara declarația de război, după care regele a fost evacuat din țară, prin Ungaria. De asemenea, Faluvégi a auzit de la un plutonier de jandarmi evadat din prizonierat că românii au intrat marți seara în Târgu Secuiesc (vreo patru companii) și că n-au făcut nimănui nici un rău, iar comandantul a declarat să-și vadă cu toții liniștiți de treabă, că ei n-au venit să jefuiască și să ucidă. Chiar și la Arcuș, Valea Crișului și Călnic, cea care tâlhărește și distruge e gloata rămasă acasă. Tot asta zicea și câte un gospodar venit de la Malnaș. [...]

Peste puțin timp, au venit și au descălecat militarii [români], în frunte cu patru ofițeri. După ce, la întrebarea doctorului Barabás, căpitanul – căruia Barabás i s-a adresat cu „maior” – a declarat că vorbește foarte puțin germana, fostul primar Ferenc Kovács a exprimat salutul personalului spitalicesc, punând spitalul la dispoziția bolnavilor. După care a solicitat ca integritatea fizică și avutul populației civile pașnice să intre sub protecția armatei. Prima întrebare a căpitanului a fost dacă există trupe în oraș sau în apropiere. A cerut un răspuns sincer, atrăgând atenția asupra urmărilor inducerii în eroare. După *răspunsul liniștitor*, a declarat că ei, ca națiune civilizată, au venit în numele civilizației, nu să fure, să jefuiască și să ucidă, ci să-și îndeplinească misiunea militară. Toată lumea să-și ducă, așadar, traiul mai departe, ca până acum. Să-și vadă liniștit de treabă, deoarece, dacă nu vor exista silnicii, atunci nici un fir de păr nu i se va clinti nimănui.

După aceea, au vizitat spitalul și fabrica de țigarete. Căpitanul (care pe drum s-a prezentat: Mirodescu, din Regimentul 2 roșiori)

m-a întrebat unde se poate cumpăra un vin bun. Tocmai ne aflam înaintea lui Gyula Császár și i-am însoțit înăuntru. Elek Nagy a adus trei sticle de vin din cel pentru friptură, dintre care două le-a plătit Mirodescu, iar una eu (5 coroane butelia). Vinul a plăcut nemaipomenit, iar, la a treia sticlă, Mirodescu – care arăta a om plin de viață, jovial, prietenos – a interpretat într-o maghiară fără cusur cântecul popular *Ritka árpa, ritka búza, ritka rozs* și a închinat un pahar pentru maghiari. După care a mai cumpărat zece sticle de vin pentru subofițerii săi și, luându-și rămas-bun cu „Viszontlátásra!” de la husarii care așteptau afară, a luat-o înapoi la trap, spunând că trebuie să-și îndeplinească „misiunea”. Înainte de a sălta pe cal, și-a dat cartea de vizită.

I-am cerut unui husar baioneta și am examinat-o. Căpitanul a dat semnalul de încolonare nu cu vorba, ci cu un fluier strident, după care au pornit-o la trap etc. Populația orașului era foarte temătoare și s-a ascuns, doar cofetarul român, Bálint Fadgyas, József Sequens, Albert Székely, notarul Rápolti de la Ozun, József Kende și încă vreo zece-cincisprezece oameni erau prezenți. Se înserase de-a binelea când au plecat (să tot fi fost ceasul 7). Cernea o ploaie mărunță și caldă. M-am întors acasă. Pe drum, am văzut, pentru prima oară din ziua luni încoace, ferestre luminate la negustorul Antal și la Györbíró, inspectorul orașului. Întregul act s-a desfășurat de parcă nici n-ar fi fost război, ci s-ar fi derulat pe scenă, într-un spectacol de operetă. Nici ofițerii – în cizmele lor de lac și în costumele tivite cu firet aurit – nu mi-au făcut impresia unor luptători de-adevăratelea. Ba mai mult, era aurit chiar și harnașamentul unui locotenențel mic de statură, proaspăt ras. Atât caii ofițerilor, cât și ai trupei erau într-o condiție excelentă și, în general, erau cai mari. Se vedea că abia trecuseră șapte zile de când erau în război.

Într-un cuvânt, începutul nici că putea să debuteze mai bine. Deie bunul Dumnezeu ca nici continuarea să nu fie mai real! Seara, la ora 9, după scrierea acestor rânduri, mă retrag pentru odihnă de unul singur, deoarece azi Rápolti cinează la Székely, unde și eu aș fi fost invitat. Azi am trecut, așadar, cu bine de criză, și toată lumea s-a dus să se culce răsufilând ușurată. Plouă, de parcă cerul ar lăcrima pentru pierderea Ardealului. Căci cine știe de n-o fi pierdut Ardealul pentru totdeauna. [...]

4 SEPTEMBRIE Minunată zi caldă de toamnă. M-am dus la farmacie la ora 7 și jumătate și m-am întâlnit în piață cu abia sosita companie pusă pe prădăciuni, între ei aflându-se și doi soldați vorbitori de maghiară. Fără rost a fugit populația – se adresa ofițerul

lumii care se strânsese –, căci ei nu fac rău nimănui, după cum n-o să provoace neplăceri nimănui nici cazacii care urmează să vină după ei, deoarece aceștia se vor afla sub conducerea comandamentului românesc. După nu multă vreme, a sosit și o jumătate de regiment și husari români, care s-au instalat în oraș. Apoi, compania de prădăciuni a început furțișagurile. La farmacie, au luat 500 de grame de tinctură de iod, zece paste de dinți Pebec și douăsprezece de Kalodont, treizeci de sticlute cu apă de colonie, o periuță de dinți, treizeci și șase de pastile de enbmat¹ – pentru care mi-au dat chitanță de primire, iar locotenent-colonelul a spus că guvernul român va plăti, dar nu știe unde și când.

După care au dat spargere la pivnița restaurantului cel mare și au luat de acolo toate cele două-trei sute de sticle de șampanie și cele cincizeci-șaiszeci de sticle de vin. Când m-am înapoiat, după masa de prânz, tocmai prădau casa lui Kupferstich și prăvălia cooperativei [de consum și credit]. Stăteam așezați dinaintea farmaciei cu doctorul Barabás și cu consilierul regal Szeremley, când am văzut cum stau să examineze, la rând, lacătele tuturor prăvăliilor din piață și de la porțile caselor, ca să vadă pe unde se poate pătrunde cel mai ușor, unde se poate da spargere. Unul dintre lacătele de la prăvălia lui Kozma l-au și spart. Iar de la etajul casei Bogdán s-au pornit să care îmbrăcăminte. Iar în prăvălia lui Hochmann intrau și ieșeau – ca la cârciumă.

A intrat în farmacie un soldat român și a cerut tinctură de iod, la valoarea de 1 coroană plătind 75 de bani. A spus că atâta face o coroană. De spaimă, l-am căutat pe locotenent-colonel, să cer o santinelă pentru la noapte în fața farmaciei, ceea ce locotenent-colonelul mi-a și promis, dar eu am fost sigur că farmacia îmi va fi prădată. [...] Cei câțiva oameni rămași aici sunt disperăți și se plâng unii altora ce o să fie la noapte. Acum, când scriu aceste câteva rânduri, este ora 9 a unei minunate seri cu clar de lună. Cum o să treacă oare noaptea și cu ce o să ne trezim mâine-dimineață? Îmi las sufletul, familia și patria în paza bunului Dumnezeu.

5 SEPTEMBRIE Ieri – o zi dintre cele mai frumoase – s-a mai petrecut un eveniment: în jurul orei 10 dimineața, în spatele Casei Comitatului și paralel cu ea, dinspre Arcuș în direcția Vâlcele, a trecut un avion. Ofițerii români tocmai descălecase și vorbeau în fața cafenelei; după cum a constatat locotenent-colonelul, a fost un biplan unguresc. În afară de asta, avioane s-au putut vedea încă din după-amiaza zilei de duminică 27, precum și pe 29 și 30

1. Așa figurează în textul manuscris.

dimineața. Și azi a fost o minunată zi de toamnă. După un somn bun, m-am sculat la 6 și m-am grăbit spre farmacie, de teamă că s-a dat spargere.

Slavă Domnului, azi nu i s-a întâmplat nimic. În prăvălia lui Ferenc Gál, în cea a lui Berkovics, Mór Benkő și în cele două ale lui Kolcza au intrat însă, ba prin față, ba prin spate, prin efracție, iar după soldați le-au luat la jefuit oamenii, dar pe aceștia i-au oprit de la furat ofițerii, alungându-i cu focuri de revolver și cu cravașa. În fața prăvăliei lui Hochmann, zăceau pe jos un cuțit și o furculiță de argint, un ceas spart și pietre de inel. Spre prânz, a trecut din nou în zbor un avion (se pare) german, în direcția de ieri.

Azi, locotenent-colonelul Nyáguly¹ a dispus aducerea la cunoștință a faptului că nici militarii, nici civilii n-au voie să fure, iar cel care va fi prins asupra faptului va fi împușcat. La prânz însă, în drum spre casă, din prăvălia lui Kolcza, dincolo de jaluzelele trase, se auzea zarvă. Azi au fost aduși de la Hăghig, cu trăsura lui Bolyér, doi oameni, nu se știe de ce. Dr. Barabás a scris azi în farmacie două rețete. Ducându-mă după-amiază în centru, am văzut că directorul fabricii de țigarete și alții cară din prăvălia cooperativei marfă cu căruciorul. După ora 5, când m-am dus acolo, abia dacă mai exista în ea ceva. Azi a venit aici un camion românesc. Mai târziu, locotenent-colonelul a încuiat personal prăvălia cooperativei. A fost jefuit și croitorul Orbán. Locotenent-colonelul l-a arestat pe căpitanul de poliție Béla Sikó, pentru că n-a vrut să-i arate atelierul de fierărie.

Rápolty s-a dus ieri, luni, acasă, și de atunci sunt singur. Azi, locotenent-colonelul a ordonat să se anunțe că cel care – fie el militar ori civil – va fi prins că circulă pe stradă după ora 8 seara va fi împușcat. Acum îmi spune Anna, bucătăreasa, că sacul de orz și sacul de tărâțe, pe care acum le-am adus de la Apor, s-au terminat. Cu ce-o să hrănesc porcul de-aici înainte... Oare ce-or fi făcând ai mei și din ce-o să trăiască și ei? Azi a stat de pază în fața farmaciei un soldat român evreu. Spune că pe 27, la miezul nopții, a aflat că ne-au declarat război, că ar vrea să dezerteze spre Budapesta și că România o să dea de belea ca Serbia. [...]

6 SEPTEMBRIE [...] Azi după-amiază, regimentele 11, 12 și 24 infanterie și-au așezat tabăra lângă oraș. Seara, în drum spre casă, la pod, doi soldați români stăteau santinelă și m-au întrebat unde mă duc. I-am chemat cu mine să le arăt unde locuiesc și, deoarece au zis două-trei cuvinte germane, i-am invitat înăuntru, sperând că știu nemțește, și i-am cinstit cu niște lichior și slănină, după care m-am apucat și eu să cinez. Între timp, au mai cerut slănină

1. Probabil Neagu.

și au băut trei litri de vin. Le-am oferit câte două țigări de foi. Au plecat la 21 și jumătate. Se numeau Constantin Gheorghe și Dumitru Vasile, erau din Galați și-și satisfăceau serviciul militar în Regimentul 11 infanterie. Azi, aspectul orașului s-a schimbat, maghiarii s-au retras, le era teamă să se arate, locul le-a fost ocupat de mulțimea de români veniți grămadă de pe la țară și care au plecat acasă cu carele pline. Spre seară, au sosit, dinspre inten-dență, vreo zece care trase de boi, mânate de țărani români și care transportau muniție pentru artileria ce urma să sosească.

7 SEPTEMBRIE [...] Spre ora 10, a sosit un colonel cu trăsura dinaintea prăvăliei lui Blaskó și, văzând jaful, și-a ieșit rău de tot din fire și a dat ordin ca acela care va continua să jefuiască să fie împușcat, însărcinându-l pe un căpitan cu păstrarea ordinii.

Nici n-a plecat bine, că, după un ceas, cine altul – decât căpitanul – era în fruntea ostașilor la jefuit... Spre prânz, au sosit pe cai mărunți și slabi, oprindu-se în piață, ostași înarmați cu baionete și civili. Tot în piață, amestecându-se printre aceștia, românii din Vâlcele¹, pe care un căpitan îi înștiințase de ieri că primesc, și azi, produse de băcănie. Pe aceștia însă, niște ostași călare i-au alungat după-amiază din oraș, dar popa român tot a dus acasă două care încărcate de produse. Azi-dimineață, steagul românesc a fost arborat în fereastra cazinoului, iar după-amiază deasupra porții primăriei, în puternice strigăte de „Trăiască!”.

După-amiază, a venit să mă ia un automobil condus de Blaskó. Aveau nevoie de benzină. Pentru că nu le-am putut da decât zece litri, au spart pivnița lui Kovács, de unde au luat un recipient de sticlă de 40 de litri cu benzină. Mie, unuia, mi-au dat bon de primire a benzinei în biroul brigăzii, instalată în casa Bene – unde s-a mutat azi și generalul. Azi a sosit la marginea orașului și Regimentul 3 artilerie. La prânz, în drum spre casă, am văzut că fuseseră prădate și casa doamnei Botár, precum și cea a lui Pali Benkő. După-amiază, spre ora 4, Anna a venit după mine să-mi spună că cei doi ostași care au fost la mine ieri s-au dus acasă cu alți doi colegi și au cerut vin și mâncare. Le-am trimis patru sticle de vin. Spre seară, pe lumină, m-am dus acasă. N-am văzut țipenie de om pe tot drumul. Este o seară minunată cu lună și scriu aceste rânduri cu fereastra deschisă. Oamenii se plâneau azi unul altuia din pricina jefuirii caselor orașenilor. Nimeni n-a îndrăznit să se arate pe stradă. Mulți spuneau că nu mai rabdă să vadă atâta devastare și că vor pleca în bejenie sau își vor pune capăt zilelor. Mă las pe seama vrierii bunului Dumnezeu.

1. Satul Vâlcele de lângă oraș – locuit, în mare parte, de români.

8 SEPTEMBRIE În noaptea asta nu s-au mai jefuit la fel de multe locuințe ca ieri – că, de fapt, nici n-a mai rămas nimic de jefuit. La drept vorbind, ieri au fost prădate toate casele. Azi m-am dus să mă uit la casele lui Kese și Lantos. M-a cuprins jalea când am dat cu ochii de distrugerile săvârșite fără pic de suflet. La Kese au făcut țândări și mobilele de sufragerie, au sfâșiat pernele; covorul și perdelele erau însă la locul lor. I-au jefuit aproape pe toți locuitorii orașului. Azi-dimineață, la ora 6, au plecat militarii din Regimentul II cavalerie, după care au trecut în șir pe strada Csíki două regimente de infanterie, iar pe strada Székely vreo sută de tunuri. Generalul se plimba azi pe stradă și a văzut mai mulți ofițeri în farmacie. A intrat și m-a întrebat dacă au plătit pentru cele cumpărate. Jaful a continuat azi sub acoperire militară în prăvălia lui Lajos Ferencz, a lui Istvánfi, Stibi, Kolcza (cea din piață), a lui Mór Benkő și a altora, în restaurantul lui Gyárfás, al lui Kónya și Szász etc.

Au luat și au dus azi-dimineață cei doi boi aflați la mine: au venit după ei patru militari, care i-au mânat ajutați de un rândaș. Mi-au dat pentru asta o chitanță de primire. Cei patru militari au mers de colo-colo prin camere, s-au uitat prin dulapuri, au tras sertarele în prezența Annei, ba mai mult doi au și cântat la pian. După aceea, au băut lapte și vin, au mâncat mere, au cerut țigări, dar Anna nu le-a putut da, după care, vârand în buzunar două săpunuri și o hartă, au plecat. Azi-dimineață, generalul a dat și pentru mine gaz lampant, zahăr, cafea, sare, rom, ceai, lumânări, chibrituri, cafea neagră. Mi-au venit azi în farmacie mulți medici, farmaciști și un medic veterinar, toți din Galați și împrejurimi. Generalul nu le-a dat voie celor din Vâlcele să intre azi în oraș, dar popa și câțiva țărani inimoși au transportat acasă cu carele marfa împărțită de ofițeri. Un maior și-a rupt după-masă bastonul pe spinarea a trei soldați.

În urma soldaților, azi s-a adus și făină, iar la brutării a început să se coacă pâine, astfel încât încet-încet această operațiune a ajuns în spatele teatrului de război. În seara asta s-a aprins deja și lumina, și astfel ziua a trecut mai calm, mai liniștit după grozăviile de ieri. Slavă bunului Dumnezeu, nu s-a întâmplat nimic nici cu farmacia, de-ar păzi Dumnezeu, dimpreună cu viața-mi, și mica agoniseală. Azi toată ziua pe nimeni n-ai putut vedea pe stradă, în afară de Kende, Klein, Blaskó, Borlély și Barabás. Vremea a fost și azi frumoasă, plăcută. [...]

9 SEPTEMBRIE [...] Experiența mea de până acum privind armata română este că: îmbrăcămintea le este de pe acum jerpelită, umblă, în cea mai mare parte, în opinci – chiar și evreii –, căci sunt ușoare, comode. La drept vorbind, doar caii proveniți din Ungaria sunt

frumoși și buni, ceilalți sunt mărunți ca niște pisici. Ofițerii de la intenvență au, de cele mai multe ori, cai mai mici de statură. De la jaf nu se dau în lături nici ofițerii, fapt pe care ofițerul de la pază, prezent, nu doar că-l trece cu vederea, dar mai și pune umărul să-i ajute. Ostașii nu sunt disciplinați. Doar băta și biciul îi pot obișnui cu ascultarea. L-am văzut pe locotenent-colonel cu ghetete galbene de toval cu șireturi și jambiere de culoare albastră furate. Cazacii ruși nici c-ar fi putut să săvârșească ravagii și distrugerii mai mari decât au făcut soldații români. Ofițerii nu aveau nici ei nici o veste, căci de zece zile nu mai citiseră ziare. Se vede, așadar, că și serviciul poștal era la ei cu totul incipient. [...]

10 SEPTEMBRIE Minunată vreme de toamnă, de-ar ține-o tot așa până-n decembrie. Ce n-aș da să ne regăsim în situația de acum două săptămâni... Azi a fost voie să umblăm prin oraș, s-a împărțit făină nevoiașilor, la indicația comandantului. Am stat de vorbă cu Fogolyán, cu Bene și cu Blaskó în fața farmaciei. Au fost transportate două tunuri grele spre strada Csíki. Și azi au cărat marfă de la Lajos Ferencz. M-am dus azi să văd locuința lui Lajos Izsák, care e și ea jefuită. Două-trei automobile tot circulau de colo până colo cu generali prin oraș. Azi nu m-am putut bărbieri, pentru că soldații care au fost pe aici vineri dimineața mi-au furat și briciul. În casa Bogdán, au smuls podeaua odăii aflate deasupra prăvăliei lui Russ și s-au apucat să desfacă bolta, ca să poată pătrunde în prăvălie. M-am dus azi la prânz cu Albert Székely să vedem castelul¹ baroanei Bánffy, unde am găsit lăzile de călătorie sparte, iar obiectele grele de argint împrăștiate care încotro. După-amiază, generalul și colonelul Regimentului 24 s-au dus să vadă țesătoria, fabrica de țigarete și brutăria lui Gál. Azi, la farmacie, am preparat rețetele scrise de doi medici români. După-amiază, s-au luat cu japca din pivnița cafenelei Kossuth șampania și vinul. Ieri au fost duși la spital zece militari bolnavi, iar azi, cinci. Patru generali români au făcut o vizită acolo, iar mai mulți medici au făcut operații.

Dr. Barabás se teme că încet-încet vor prelua administrarea spitalului, iar pe el o să-l poștească să plece. Cu începere de ieri, e interzisă internarea de bolnavi civili în spital, unde azi un militar a murit de pneumonie. Și în oraș a murit o bătrână, pe nume Daragics. Se zvonește despre tratative de pace între guvernul ungar și cel român. *De-ar da guvernul maghiar întreaga Transilvanie României*, decât s-o ia românul cu forța și să jefuiască întregul Ardeal, așa cum a jefuit teritoriile pe care le-a ocupat până acum, a căror populație a ajuns la sapă de lemn.

1. De fapt, un conac în Simeria.

11 SEPTEMBRIE [...] De dimineață a intrat în farmacie un ofițer însoțit de patru camarazi ai săi și a cumpărat zece tuburi de lano-lină și cinci de kalodont. Am cerut cincisprezece coroane, sumă care li s-a părut mult prea mare. Au vrut să-mi dea, indignați nevoie mare, zece coroane, pentru ca, în cele din urmă, să scoată din buzunar douăsprezece coroane. [...]

După-amiază s-au înfățișat din nou în farmacie mai mulți medici cu grade superioare. Au venit cu mașina și au început-o cum că au auzit că vând foarte scump. I-am lămurit că la noi războiul ține de doi ani și că nici măcar pe bani nu poți căpăta mare lucru. După aceea, au cumpărat în valoare de douăzeci de coroane și n-au găsit că ar fi ceva scump. Doctorul cel mai înalt în grad, care trebuie să fi fost colonel sau general, m-a întrebat cât costă un kilogram de carbol. Când a auzit că prețul este șapte coroane, s-a mirat, spunând că la ei este patruzeci de coroane.

[...] Azi s-a dat din nou lumină (a doua oară) și s-a putut vedea în numeroase case nelocuite lumină electrică, semn că acolo jaful era în toi.

Am avut azi încasări de aproximativ treizeci de coroane, astfel că, în felul acesta, măcar nu mi se termină banii.

De-abia am pus capul pe pernă, că am auzit lătrat puternic de câine, apoi strigăte: „Domnule Balázsovich!“ Mă uit în antreu și-l văd acolo pe Elek Székely cu un soldat cu baionetă. Venise cu trei rețete de la spital, unde se instalase azi la amiază un medic militar român, care a spus că, dacă nu primește medicamente, mâine va pune la farmacie un farmacist militar. Până să ajungem la farmacie, am fost opriți de vreo șapte-opt santinele, care ne-au dat voie să trecem doar după ce fiecare santinelă ne-a legitimat. Medicamentul a fost gata după ora 23, vreme în care am tras un pui de somn în farmacie.

Am vorbit azi cu un sanitar de front, un secui sută la sută.

12 SEPTEMBRIE Zi foarte agitată azi. Oamenii au primit de dimineață făină, iar, din băcănia lui Kovács, zahăr. Un soldat le-a dat Annei și Linei stofă de îmbrăcăminte și pantofi din magazinul lui Berkovics. Spre prânz, trupele care, vreme de mai multe zile, campaseră la marginea orașului au pornit la drum. Două regimente de infanterie (24 și 12), regimentul 6 de artilerie, urmate de trupele de întărire au luat-o spre Vâlcele. De-abia au ieșit din oraș, că dinspre calea ferată au și sosit trupe de geniu. Era cumplit de trist să vezi, în coloanele de trupe care treceau, mulțimea de care secuiești, cai și tot felul de bunuri luate cu japca. *Cocoțat în vârful unui car – chiar și un păun.* Cireada mânăta de trupe era alcătuită din

cele mai frumoase exemplare de vaci și viței din soiuri apusene. Duceau cu ei și mânji cât pentru o herghelie și foarte multe trăsură.

Coloana se tot oprea, căci se înainta greu, răstimp în care mulți ofițeri și soldați au intrat în farmacie, mai cu seamă pentru pastă de dinți, apă de colonie și *neusalvarsan*¹. Cât privește militarii care staționau în fața casei mele – mi-au cules fructele din grădină, ba au luat cu ei chiar și hamul din șopron. *Cât despre general – a plecat în zori, fără să-și ia rămas-bun de la stăpânul casei, ducând, în schimb, cu el plapumă, pernă și pilote.* Azi-diminează, jaful din pivnița cafenelei Kossuth a continuat. *Un ofițer a luat cele șase sticle de șampanie de la un soldat care tocmai trecea cu ele prin fața farmaciei și le-a depus aici, dar n-a mai venit după ele.*

13 SEPTEMBRIE Un căpitan și un sublocotenent au distribuit azi în piață bonuri de carne și au făcut cunoscute mai multe ordine, talmăcite de Ferenc Kovács. Căpitanul mi-a eliberat un bilet de liberă trecere. E un căpitan de o sensibilitate deosebită, căci, când o fetiță orfană în vârstă de zece ani i-a cerut bon de carne, au început să-i curgă lacrimile de înduioșare și i-a dat copilei cinci lei.

Diminează, cel puțin trei sute de care cu boi din țara românească au transportat (se pare) ovăz și făină spre Vâlcele, în urma trupelor. Iar spre prânz și-a făcut apariția un grup de trei sute de bicicliști, care peste puțin timp și-a văzut de drum. După masa de prânz, am tram-balat lucrurile lui Pali Benkő la mine. Azi-diminează, au dat spargere și în locuința mea de la Simeria, în odaia dinspre stradă au răvășit totul, iar zahărul cubic (circa 4-5 kilograme) mi l-au luat pe tot. [...]

14 SEPTEMBRIE Am crezut că vin vremuri mai calme, mai așezate. Din păcate, s-a întâmplat invers. Azi, căpitanul a dispus forțarea ușii dinspre curte a prăvăliei lui László Miske, astfel că – așa cum au procedat și în cazul cămării de alimente a lui Fülöp – au furat de acolo totul. În același timp, au luat tot ce se putea lua din prăvălia cu produse din piele a lui Teutsch, precum și din cea a lui Ruts, au încărcat totul în carul lui Géza Zsigmond și au transportat marfa, sub acoperire militară, în localul fostului orfelinat. Cu alte cuvinte, *azi s-a dispus ca bunurile celor care nu sunt acasă să fie socotite pradă de război.* Până una-alta, cutreieră doar prăvăliile, nu știu dacă n-o să vină și rândul locuințelor particulare. Cele două trăsură ale lui Béldi au fost duse în curtea primăriei. *Un soldat mi-a oferit spre cumpărare recipiente farmaceutice cu*

1. Medicament împotriva sifilisului.

tinctura amara și tinctura china, *luate din cealaltă farmacie*. Am auzit că sediul comandantului de brigadă se află la Hăghig, acolo se transportă, de aici, pâinea și mulțimea de alimente pe care și azi le jefuiesc de prin prăvălii. Jaful nu se mai isprăvește, așadar, și nici că o să se termine până n-o să-i jefuiască pe toți. Nu doar cei care o să revină, dar nici cei care au rămas pe loc n-o să mai aibă, în câteva săptămâni, ce băga în gură. Oamenii deznădăjduiți se plâng unii altora și, îndeobște, sunt atât de necăjiți, că ar prefera mai degrabă să moară. În aceeași situație sunt și eu.

Am fost să văd din nou locuința lui Dezső Szász. I-am găsit câinele în odaia din spate, stând în același loc în care-l văzusem acum șase-opt zile, întins lângă pat. Cine știe de câtă vreme păzește acolo, nemișcat, nemâncat și nebăut, acest animal credincios locuința jefuită. După-amiază, am adus la mine obiectele cele mai valoroase – care mai rămăseseră – ale lui Pali Benkő, apoi m-am dus la farmacie să-i dau medicamente doamnei Bléga. Am văzut că de la Lajos Ferencz se continuă necurmat să se care marfă. Am văzut cum se dă spargere la prăvălia lui Szvoboda și se cară bunătate de haine și gulere de blană, care mai de care mai scumpe. A venit chipurile ordin că tuturor celor plecați trebuie să li se ia totul. E groaznic să te uiți – se fac de-acum trei săptămâni – la jaful deșănțat, *la care ia parte, pe ascuns, și lumea de pe-aici. Și e groaznic să locuiești printre astfel de oameni*. Căci oameni inteligenți, cu suflet bun abia dacă mai sunt în oraș vreo sută, restu-s trei-patru sute de bătrâne și bătrâni bețivi ajunși într-o stare deplorabilă, care acum nu lucrează nimic. Rufe mele albe, spălate acum două săptămâni, zac și azi necălcate, deși avem două servitoare, dar ce spun: nici măcar odaia nu mi-au dereticat-o. Vino-n ajutor sărmanei noastre patrii, bunule Dumnezeu, și fă o minune, pentru ca această situație cumplită să nu țină multă vreme! [...]

17 SEPTEMBRIE Cu toate că rufe albe mi-au fost spălate acum două săptămâni și jumătate, azi tot n-am avut cămașă și ciorapi călcați, deși am avut două servitoare în casă, cărora însă nu le-a stat mintea la muncă, ci *cum să pună mâna pe cât mai multă marfă provenită din jaf, ca să se căpătuiască*. Ieri, doamna Pataki a primit de la un soldat o umbrelă de mătase, care ar fi costat chiar și cincizeci de coroane. [...]

22 SEPTEMBRIE [...] Azi a continuat să se dea cu mătura prin oraș. Cât despre furturi – abia dacă se mai petrec. Spre seară, în tot orașul s-a lăsat o liniște grozavă, nu puteai vedea nicăieri nici țișenie. *Zsigmond Serester, argatul, mi-a făcut-o: în cele vreo șase*

zile cât a fost aici, a cărat tot ce i-a căzut în mână. O femeie de-aici s-a dus la căpitan. Ea slujise la părinții lui cu șaisprezece ani în urmă. Căpitanul a recunoscut-o și a cerut să vină la el. Femeia a spus că tatăl căpitanului a fost colonel, că are doi frați – ambii ofițeri – și o soră și că sunt oameni foarte buni. Eu mi-am dat seama de asta încă de la prima ocazie. Pe micuța orfană – căreia-i dăduse cinci lei – am revăzut-o azi, la casa lui, frumos îmbrăcată. Domnul căpitan i-a spus copilei că o va trimite la București. [...]

28 SEPTEMBRIE O minunată vreme caldă. Dimineața, am fost pe-afară, la lotul de pământ, unde se culegea porumbul. După-amiază, jandarmeria, cu sediul în primărie, a emis noi ordine, conform cărora prăvăliile se vor deschide și toată lumea poate cere marfă doar pe bani. Începând din această seară, garda civilă va menține ordinea, atât în timpul nopții, cât și în timpul zilei. Patru notabili înstăriți vor fi reținuți vreme de patru zile ca ostatici, ca să nu se întâmple nici jafuri, nici incendieri și ca să nu aibă de suferit nici soldații, nici civilii. În același timp, vor fi pedepsiți cu execuția toți militarii și civilii care vor fura de acum încolo. Este interzisă intrarea fără aprobare în casă străină etc. *Și eu am figurat pe lista ostaticilor, dar, după ce s-a aflat că sunt farmacist, am fost scutit.*

Am făcut cunoștință azi cu noul primar, care tare mi s-a mai plăns cât de greu și neplăcut este să facă față numeroaselor ordine contradictorii.

29 SEPTEMBRIE O minunată zi caldă. Dimineața am fost la lot, unde se recoltau porumb și cartofi, după-amiază – la farmacie. Dimineața, pe câmp, am zărit un frumos porc rotofei. Era mort. La fabrica de țigarete se face inventar, *iar mașinile fabricii de textile au luat, se zice, calea României cu trenul.* De furat se fură și azi – sporadic. Din locuința lui Benkő lipsește un pat mic. Vreo nouă-zece măcelari (civili) români și-au găsit sălaș în casa lui Biena, unde au tăiat azi vreo cincisprezece porci.

Azi și-a intrat în pâine noul căpitan de poliție, sosit ieri, profesor de teologie la Sibiu, născut la Zărnești, care vorbește bine ungurește și care mi s-a prezentat în fața sediului de poliție, numele însă i l-am uitat, și care, venind cu mine la farmacie ca să cumpere medicamente, a pregetat să le primească gratis, ba chiar și cu preț redus. Domnul este un mare dacoromân, iar la întrebarea mea ce e nou în lume, mi-a răspuns că, în ce ne privește pe noi, românii, stăm foarte bine. Din Dobrogea, unde năvăliseră bulgarii și germanii, i-am izgonit și i-am respins până la Varna.

Iar în Ardeal, Târgu Mureșul a fost, și el, deja ocupat, și românii au făcut douăzeci și opt de mii de prizonieri. [...]

5 OCTOMBRIE [...] Azi, cât a fost ziua de lungă, s-a auzit limpede bubuitul tunurilor. Tocmai stăteam, la ora 4 și un sfert după-amiază, în fața farmaciei, când am văzut un caporal dând jos steagul românesc. După asta, a început agitație în rândul militarilor. A sosit o mașină și s-a răspândit vestea că militarii pleacă, și rămân aici doar jandarmii. Mai târziu, Kende a venit cu știrea că s-a interzis de-acum ca oamenii să stea de vorbă între ei.

György Kásás de la Vâlcele a dat de știre că la Baraolt sunt deja militari maghiari și că cei din Vâlcele sunt disperați că, dacă înving ungurii, atunci pe ei o să-i spânzure pentru tâlhărie. A citit ieri la Brașov, în *Gazeta de Transilvania*, că românii au fost respinși treizeci de kilometri de la Sibiu. Dimineată, pe la ora 10, a trecut pe deasupra orașului un avion. Spre seară, am rugat să mi se aducă o sticlă de vin de la Cintos, de unde au fost luate și duse și patru butoiașe cu vin la poliție, sub supravegherea lui Kovács, primarul orașului.

Într-un cuvânt, azi a fost o zi aducătoare de bucurii. A apărut o slabă rază de speranță că poate ajută bunul Dumnezeu armata noastră și ne salvează de la anexarea Transilvaniei la România. [...]

6 OCTOMBRIE [...] M-am dus în oraș și am văzut, în fața lui Bikkfalvi, mai multe mașini care staționau și mai mulți ofițeri superiori plimbându-se pe asfalt, printre ei doi generali și un medic de regiment, care au fost la mine în farmacie acum o lună și ne-am cunoscut. Acest medic își lua micul dejun – o bucată de ciocolată – chiar dinaintea farmaciei. Mașinile soseau tot mai des, iar spre prânz au venit dinspre strada Csíki și unitatea de transport al trupelor de întărire, precum și trupa de cavalerie. Se putea observa că se pregătește o amplă retragere, cu atât mai mult cu cât și azi toată ziua s-a auzit bubuitul tunurilor, chiar dacă nu la fel de mult ca ieri.

Vorbind cu primarul Aleman, mi-a spus că ieri căpitanul de poliție Gujman a șters-o fără nici măcar să-și ia rămas-bun. Și că o s-o șteargă și el, căci comandanții militari s-au făcut nevăzuți azi în zori, împreună cu ostașii. Pe la ora 1 a și plecat, într-adevăr, cu o mașină spre Brașov. După-amiază, diferite trupe se retrăgeau de-acum în șiruri dese, prin strada Csíki, spre Reci, trupele de infanterie însă n-au ajuns nici până seara în oraș. Soldații în retragere au forțat azi în zori poarta casei Bernstein, au spart ușa prăvăliei și s-au apucat să jefuiască. Am văzut cum medicul militar a ieșit din primărie cu

o mașină de scris și a pus-o pe mașina sa. După-amiază, marfa adunată în vechiul local al orfelinatului a fost împărțită de soldați populației. Și în fabrica de textile a fost azi tăcere mormântală și nu s-a mai cărat nimic la gară. Nici la fabrica de țigarete nu s-a mai prezentat azi comisia de inventar. Graba înfrigurată cu care a fost luată și dusă marfa de la fabrica de țigarete și de la cea de textile a fost semnul că ceva nu e-n regulă în ograda românească.

M-am dus cu neliniștea-n suflet să mă culc: n-o să dea oare spargere la noapte și la farmacie armata în retragere? Azi nu mai era santinelă nici în fața clădirii poștei, un singur ofițer de poștă militar și-a scos capul spre seară să se uite. Toată ziua a fost un du-te-vino de mașini în fața clădirii poștei, unde staționau uneori chiar și cinci-șase. Cei doi generali s-au instalat pentru la noapte în casa avocatului Bene, iar zece ambulanțe stăteau înșirate în piața mare, față în față cu clădirea mare a bursei. Am recunoscut după-amiază într-una dintre mașinile sanitare aflate în retragere pe doctorul român care a fost vreo zece zile în spitalul de aici.

7 OCTOMBRIE [...] Prăvălia lui Bernstein a fost din nou jefuită, direct pe poartă, azi-dimineață. Cel care a forțat ușa a fost medicul cu grad de colonel. Mihály Szakács, locuitor din Sfântu Gheorghe, tocmai ieșea de acolo cu două bucați de postav, spunând că sunt pentru căpitanul de poliție Béla Sikó și că i le-a dat un soldat. M-am strecurat în prăvălie pe fereastră și, lângă lampa cu acetilenă, am dat peste un soldat din infanteria motorizată care fura. Când am ieșit în același fel, l-am găsit în curte pe medicul colonel, care voia și el să intre, dar, văzându-mă pe mine, a făcut cale-ntoarsă, venind în urma mea în farmacie, ca să-mi ceară un dop. Storiurile prăvăliei lui Istvánfi și Endre Fogolyán au fost forțate azi-dimineață, iar geamul vitrinei spart. Încă de dimineață, populația a tot cărat la marfă din prăvăliile lui Kozma, Bikfalvi, precum și din fabrica de țigarete.

Ceea ce mai rămăsese din Regimentul 12 infanterie a început, spre prânz, să se scurgă prin oraș în grupuri mici, spre Reci. Nici că s-au oprit – mă gândesc – până la frontieră. Era jalnic să-i privești pe acești soldați istoviți – înfometați și înșetați – cum se târăsc în dezordine. Mulți n-aveau nici măcar opinci sau aveau încălțări scâlciate, din care le ieșea pe jumătate laba piciorului. Soldații au lăsat dimineața în fața casei mele un cal bolnav, pe care l-am mânat în curte la mine. Azi, la prânz, plecaseră deja cele zece ambulanțe și cei doi generali, ba chiar și telegrafistul. [...]

Anna a adus dimineața patru saci burdușiți de la fabrica de țigarete. Au uitat să dea jos steagul românesc de pe prefectură și poliție; flutură și acum acolo. Să dea bunul Dumnezeu să sosească mâine primii noștri militari, iar după ei să poată reveni și refugiații la casele lor. Slavă bunului Dumnezeu că ne-a ascultat rugile și ne-a schimbat în scurtă vreme din rău în bine situația de nesuportat în care ne-am aflat, și poate că de mâine vom aparține din nou de Ungaria.

8 OCTOMBRIE [...] Sublocotenentul (un tânăr bărbierit și cu ochelari) a spus că aici vor veni germani, iar trupele ungurești înaintază spre Brașov, respectiv că bulgarii sunt în Dobrogea, unde comandant suprem este Mackensen. S-a plâns că i s-a spart ceasul de buzunar, la care zugravul Klein i-a oferit ceasul său, pe care el a ezitat să-l primească drept dar. Lumea le-a oferit călăreților din Regimentul II dragoni țigări, vin, femeile au plâns de bucurie, bărbații au fost și ei emoționați și-i mulțumeau lui Dumnezeu că ne-a ajutat. [...]

De dimineață, la ora 11, moașa spitalului a luat otravă, deoarece avocatul Kelemen i-a reproșat că duce o viață frivolă. În urma efectului antidotului însă, după-amiază nu mai avea nimic. [...]

9 OCTOMBRIE Vreme blândă, înnorat. Sfântu Gheorghe a fost de dimineață locul unor ciocniri armate. M-am dus în oraș după ora 8. Pe strada Mikó, stăteau cu armele în poziție de tragere în direcția căii ferate șase husari. Iar în fața poliției, stăteau, cu fața spre hotelul orașului, patruzeci de husari în aceeași poziție, iar în spatele lor – nouă dragoni prusaci. Un sfert de ceas mai târziu, au venit două patrulare dinspre calea ferată să-i dea raportul căpitanului Solymossy, fapt în urma căruia husarii au descălecat cu toții și s-au retras în spatele copacilor și tufelor din partea superioară a parcului. În acest răstimp, vreo două-trei sute de jandarmi au ieșit dinspre strada Csíki și s-au dus, conduși de primarul Kovács, spre calea ferată. Când aceștia s-au apropiat de Olt, s-au auzit mai întâi numeroase împușcături, apoi, în două rânduri, câte optzeci de focuri de mitralieră. [...]

După trei ore, Temesváry s-a dus cu husarii spre Eresteghin în recunoaștere. Iar Solymossy a rămas aici cu câțiva husari. Numărul prizonierilor români este până acum de paisprezece, dintre care șapte sunt evrei, care primesc de mâncare tot cotlet de porc. Dintre cei paisprezece, treisprezece s-au prezentat la poliție înarmați, că nu mai vor să lupte și se predau. Solymossy a cumpărat acid acetic și a plătit cu bani gheață. A spus că armata noastră cumpără pe bon doar la sume de peste 500 de coroane.

10 OCTOMBRIE Minunată vreme caldă. Cât e ziua de lungă, trupele au traversat fără întrerupere orașul în direcția Moacșa. Populația i-a întâmpinat pe militari cu țigări, fructe, carne de porc. Au sosit mai întâi telegrafistii, care s-au apucat imediat să întindă firele de telegraf în direcția Târgu Secuiesc. După-amiază, a plecat compania de husari condusă de căpitanul Solymossy, care i-a luat cu el pe Filoméla, camerista, și pe un băiat, învinuiri că ei au fost cei care au adus ieri la cunoștința militarilor români unde sunt instalați husarii și câți sunt. Filoméla pășea – fără ciorapi, cu pantofii neîncheiați, înfășurată într-o năframă – în fața soldaților. Spre seară, a sosit poșta de campanie în două care și, în nici zece minute, un sergent s-a și apucat să vândă numerele din data de 6 și 7 ale ziarului *Az Est*, ceea ce a stârnit o bucurie de nedescris. Concomitent, au sosit membrii tribunalului militar împreună cu prizonierii.

István Benedek a sosit spre seară, în aceeași mașină cu dr. Lajos Szádeczky, profesor universitar la Cluj, și cu un ziarist din Budapesta. Mi-am petrecut seara împreună cu ei în casa lui János Benedek. Dr. Szádeczky și-a luat notițe, pe baza cărora își va scrie articolele. Szádeczky și ziaristul din Budapesta au fost ieri la Brașov, unde s-au dus să vadă urmările luptei de alaltăieri, duminică. Au spus că într-o tranșee au numărat, la rând, în jur de opt sute de cadavre de români, împușcați în cap de focurile de mitralieră. Și pe străzile orașului zăceau risipite, care pe unde, cadavre de ostași români. Azi după-amiază, m-am dus să văd, împreună cu zugravul Klein, casa lui Mór Remete. Băuturile alcoolice scurse pe cimentul din pivniță formau un strat de vreo zece centimetri. Am revenit acasă de la familia Benedek la ceasurile două după miezul nopții, pe o frumoasă vreme cu lună. [...]

14 OCTOMBRIE Minunată vreme caldă. [...] După-amiază, am fost la farmacie. Directorul economic Tusa a răspândit vestea că se vorbește că le-am purtat de grijă ofițerilor români, am petrecut cot la cot cu ei, am instigat împotriva ideii de stat ungar, fapt pentru care am primit făina și carnea pe care o rechiziționaseră de la mine.

15 OCTOMBRIE [...] După-amiază, a fost la mine notarul Rápolti de la Ozun, care mi s-a plâns că a fost denunțat că e spion, fapt pentru care l-au canonit vreme de patru zile. După-masă au fost transportați spre Rupea în cincisprezece-douăzeci de camioane prizonieri români. Spre seară, au fost aduși cu mașina zece răniți de la Oituz, unde au fost răniți vineri. [...]

16 OCTOMBRIE [...] După-amiază, nu s-au auzit bubuituri de tun, mașini au fost foarte puține care să circule, în oraș era tăcere adâncă. Nici cei rămași la casele lor nu se prea arătau pe stradă, atmosfera era cu totul apăsătoare, toată lumea se temea că se-ntorc românii ajutați de ruși. Administratorul de la Preparandie s-a întors azi de la Brețcu și a spus că românii au luat și dus cu forța mai mulți unguri, dintre care pe unii i-au executat și că șrapnelele au prefăcut în cenușă o parte a satului. [...]

19 OCTOMBRIE Vreme răcoroasă, cu soare. La ora 8, primarul a dat citire, în fața sediului poliției, ordinului comisarului guvernamental cu măsuri ale legii marțiale, sub efectul căreia lumea a început să care la poliție lucrurile furate. [...]

27 OCTOMBRIE Oficialitățile revenite acasă iau masa, cu începere de ieri, la Restaurantul cel mare. Mulți refugiați au venit azi acasă cu carele. Strângerea lucrurilor furate a continuat și azi. I-am scris Izei. Seara aveam încartiruiți doi artileriști și trei cai. Sunt dintre artileriștii bavarezi care tot vin neconținut, de șapte zile și șapte nopți, de pe frontul de pe râul Somme. Azi, legea marțială a fost adusă la cunoștință în piața publică prin crainic. La Lajos Császár și la doamna Ehédi s-a făcut percheziție domiciliară. [...]

3 NOIEMBRIE 2018 Minunată vreme caldă. La 7 și jumătate, a venit după mine un polițist, ca să mă duc la poliție, în fața tribunalului militar. Sunt vasăzică bănuir de furt prin efracție, mai precis am spart, la crăpatul zilei, ușa magaziei lui Manó Antos – aflată pe proprietatea lui Bálint Császár –, din care am cărat ovăzul, grâul, orzul și celelalte. Apoi, ce mi-au mai auzit urechile până acum au fost și următoarele bănuiri: am furat medicamente din farmacia lui Kovács, am șterpelit trei paltoane din prăvălia de la colț a Fraților Kolcza, am sustras mirodenii din prăvăliile lui Lajos Ferencz și Kovács. De la Lajos Kese mi-am însușit nu unul, ci chiar trei saci de secară. Apoi, când și-a făcut apariția armata română, am bătut din palme de bucurie și am spus că slavă Domnului că au venit. Am luat parte la consfătuirea ofițerilor români, pe care chiar am prezidat-o. Pe soldații români i-am condus pe muntele Görgő. Pe Elek Nagy l-am amenințat că, dacă nu-mi dă o suță de litri de vin, îl denunț la căpitanul român. Se pare că mâine o să aud noi capete de acuzare, iar lista va spori.

Invazia românească a fost cumplită, dar și mai cumplită a fost că a trebuit să rămân acasă în mijlocul unei asemenea gloate, pentru ca acum să îndur cele mai absurde acuzații.

NOTA EDITORILOR Fragmentele de mai sus au fost traduse după: Sándor Balázsovich, *A román hadsereg Sepsiszentgyörgyön (Armata română în Sfântu Gheorghe; jurnal, 27 august–3 noiembrie 1916; dactilogramă, 47 pp.)*, Documentele ocupației românești din 1916, Muzeul Național Secuiesc, Arhiva de manuscrise, Sfântu Gheorghe, editat de Szabolcs Nagy, „Ocupația românească din 1916 cu ochii unui farmacist din Sfântu Gheorghe“, in *Acta Siculica*, 2011, pp. 307–338.

Farmacistul Sándor Balázsovich din Sfântu Gheorghe comercializa, la cumpăna dintre secole, cosmetice, iar societatea sa pe acțiuni a continuat să funcționeze până în 1923. Chiar dacă nu făcea parte din conducerea orașului, a aparținut elitei acestuia. Din jurnal nu reiese de ce rămâne el în oraș, în vreme ce familia și-o evacuează, silit de împrejurări, dar probabil nu voia să-și lase farmacia în voia sorții. Manuscrisul pare a fi fost elaborat imediat după plecarea trupelor românești, pe baza consemnărilor din perioada descrisă. Deoarece împotriva autorului este declanșată, după revenirea trupelor ungare, o procedură penală, documentul are oarecum și caracter autojustificativ. După cum spune Szabolcs Nagy, editorul inițial al documentului, „independent de persoana diaristului, informațiile conținute în jurnal sunt într-un totu similar altor amintiri, doar că sunt cu mult mai detaliate decât acelea. Balázsovich atinge practic toate temele [...]. Scrie despre proporția celor rămași acasă, despre compoziția lor socială. Oferă informații despre jafuri, chiar și în cazul în care acestea sunt comise de militari din armata chezaro-crăiască sau de unguri. Îi prezintă pe ocupanți, atât pe cei cinstiți, cât și pe cei necinstiți. Pune în lumină gândurile ce frământau mintea unui cetățean obișnuit rămas pe loc, temător pentru familia sa și pentru ce-i mai rămăsese din bunuri“.

DIN ACEEAȘI SERIE:

Sosit în România odată cu trupele germane de ocupație, Gerhard Velburg (pseudonimul lui Bogislav Tilka), jurist de formație și soldat de ocazie, surprinde cu intransigență, dar și cu cea mai mare afecțiune, portretele oamenilor de aici, pe care ajunge să-i prețuiască.

Încerc să înfățișez, cât pot de echilibrat, problema alcătuirii României (din părți asemănătoare, însă distincte). Mai e o întrebare care nu poate fi ocolită. Avem o țară (aproape) întregită. Ce am făcut însă cu ea? Ce facem cu ea în prezent? Cât suntem de capabili să înfruntăm viitorul? Să recunoaștem deschis cum stau lucrurile, altminteri nu ne vom îndrepta nicicând. România nu arată deloc bine: e afectată de mari întârzieri și de mari dereglări. Toate acestea, adunate, ar putea genera un amestec exploziv, de natură să pună în pericol inclusiv construcția națională. La 100 de ani de la Marea Unire, avem datoria să ne reparăm țara. — L.B.

Lucian Boia

DE LA DACIA ANTICĂ LA MAREA UNIRE, DE LA MAREA UNIRE LA ROMÂNIA DE AZI

„AMESTECUL“ ROMÂNESC

Rămâne deschisă și problema elementelor constitutive ale poporului român. În urmă cu mai bine de două secole, Școala Ardeleană a insistat asupra originilor pur latine: dacii ar fi dispărut, iar românii sunt urmașii exclusivi ai coloniștilor romani aduși în Dacia. S-au acceptat apoi și originile dacice, românii devenind din romani daco-romani. În continuare, poziția dacilor n-a încetat să se consolideze, românii apărând mai curând ca daci romanizați, ba chiar, într-o interpretare radicală, ca daci pur și simplu. Pe de altă parte, câte un istoric care nu s-a desprins încă de Școala Ardeleană, continuă să-i privilegieze pe romani cu străvechiul argument că dacii ar fi fost în mare parte exterminați, iar romanii ar fi venit în Dacia câtă frunză și câtă iarbă. Oricum, dacii și romanii, în diverse proporții și combinații, aceștia ne sunt, „oficial“, strămoșii.

Cu slavii cum procedăm? Exceptând tentativa de „slavizare“ a istoriei românești din anii '50, un singur istoric important – reputatul slavist Ioan Bogdan – i-a pus pe slavi „la egalitate“

cu dacii și cu romanii, insistând asupra faptului că nu putem vorbi de români înainte de asimilarea elementului slav. Lăsând la o parte latura „biologică“, greu de cântărit (proporția „sângelui“ dac, roman sau slav), și de fapt fără mare relevanță, fiindcă un popor este o sinteză „culturală“, nu biologică, rămân limba română și într-un sens mai larg, cultura românească, asupra căreia pecetea slavă e greu de contestat. Românii sunt un popor latin nu prin biologie, ci prin limbă (la fel ca și celelalte popoare latine, cu excepția, firește, a italienilor, care n-au altă șansă decât să se tragă direct din romani). Într-o asemenea perspectivă, dacii aproape că trebuie eliminați, odată ce moștenirea lor lingvistică este modestă, poate chiar (aproape) inexistentă. A doua componentă a limbii române, după latină, și la distanță de aceasta, dar la distanță și de celelalte care urmează, este indubitabil slavona (mai precis, slava vorbită în Balcani – încă mai precis, mediobulgara). Sunt o mulțime de cuvinte românești de origine slavă (și nu numai cuvinte, dar și structuri gramaticale), și au fost și mai multe, înainte de „purificarea“ latină prin care a trecut limba română în secolul al XIX-lea. Pe lângă impactul asupra limbii române, nu trebuie neglijat nici faptul că slavona a fost timp de secole, precum latina în Occident, limba de cultură a principatelor române, limba de cancelarie, limba Bisericii, limba primelor texte istoriografice... Abia după 1600 i-a luat locul româna, păstrându-se încă, tot moștenire de la slavi, scrierea chirilică, la care s-a renunțat definitiv abia la 1860. Așa stând lucrurile, mi se pare abuziv să-i eliminăm pe slavi din procesul formării poporului român și al limbii române.

Dar de ce să nu-i acceptăm și pe alții, chiar dacă ponderea lor a fost mai mică? Grecii s-au aflat timp de secole ca la ei acasă în țările române; în sinteza românească există, asimilat, și un factor grecesc, deloc neglijabil. Cu turcii, românii nu s-au amestecat, însă în plan cultural nu s-au putut sustrage unei influențe destul de semnificative. După vocabularul de bază latin și adaosul slav, cuvintele de origine turcă intrate în limba română sunt cele mai numeroase. Până și cuvântul *cioban* – care definește o activitate și un mod de viață atât de caracteristice societății tradiționale românești – este de proveniență turcă, probabil împrumutat de la pecenegi sau de la cumani (ne-am fi așteptat, de dragul continuității, să îl avem de la daci!). Neagu Djuvara a stârnit un mic scandal atunci când a pus în evidență rolul pe care l-ar fi avut la un moment dat cumanii în istoria românească. Basarab – asta se știe – e un nume de factură cumană. Nu rezultă de aici că întemeietorul Țării Românești va fi aparținut neapărat acestui

grup etnic, dar nici nu este exclus, cel puțin prin înaintașii lui, și nu doar el, ci o întreagă clasă conducătoare.

Una peste alta, s-a petrecut pe actualul teritoriu al României, de-a lungul multor secole, un formidabil amestec etnic și cultural. Se vede și în înfățișarea oamenilor: nu există un tip „fizic” bine definit de „român”, ci o mare varietate de tipuri umane. Cel mai clar însă, și incontestabil, amestecul acesta se observă în limba română, care e, probabil, cea mai amestecată dintre limbile continentului (pe un fundament latin, desigur). Cândva, puritatea „rasei” părea să fie calitatea cea mai prețioasă a unui popor. De aceea și românii au vrut să fie exclusiv daci sau romani, sau, în sfârșit, daco-romani. Astăzi însă, ceea ce ne poate face „interesanti” și chiar unici în spațiul european este complexa sinteză etnică, lingvistică și culturală din care a rezultat poporul român (poate asta explică și marea adaptabilitate a românilor, ușurința cu care au preluat cele mai diverse modele culturale).

CÂND ROMÂNII NU SE GÂNDEAU ÎNCĂ LA UNIRE *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate?* este titlul unui articol publicat de Petre P. Panaitescu în 1937.¹ Text interesant, fără îndoială, ca mai tot ce a scris acest istoric (mai puțin articolele legionare). Mi-e teamă însă că întrebarea este greșit pusă. În fond, de ce n-ar fi fost Țara Românească și Moldova țări separate?

Nicăieri, în Europa Evului Mediu, nu întâlnim state alcătuite pe criteriul etniei sau al limbii comune. Doar și italienii știau că sunt italieni, și germanii știau că sunt germani, însă state italienești și germane au fost o puzderie. Românii știau și ei – nu puteau să nu știe – că vorbesc toți aceeași limbă, în Muntenia, Moldova sau Transilvania, dar de aici nu urma deloc consecința că ar fi trebuit să se reunească într-un stat al tuturor românilor. Noi am ajuns să privim trecutul printr-o grilă de secol XIX, ceea ce înseamnă o relație directă, și uneori exclusivă, între limbă, națiune și stat național.

Pentru românii de azi, Mihai Viteazul este marele simbol al unității românești. Nici vorbă însă de așa ceva în textele de epocă. Cronicarii din secolul al XVII-lea, munteni și moldoveni deopotrivă, relatează în detaliu faptele de arme ale domnitorului, războaiele și cuceririle sale, dar nicăieri nu întâlnim vreo interpretare „românească”. Pentru munteanul Radu Popescu, Mihai i-a bătut și i-a supus de-a valma pe turci, pe moldoveni și pe unguri, „de-i avea ca pe niște măgari pe toți”. Se observă cum moldovenii sunt

1. Inclus în volumul: P.P. Panaitescu, *Interpretări românești*, Editura Universul, București, 1947.

tratați la fel de „amabil“ ca ungurii sau ca turcii. Dinspre partea lui, moldoveanul Miron Costin vede războaiele purtate de domnitorul muntean ca „pricini de multe vărsări de sânge între creștini“, așa încât nu e de mirare că până la urmă „se urăse muntenilor cu domnia lui Mihai-vodă, tot cu oști și războaie“.

Încă și mai radical procedează Dimitrie Cantemir. În *Descrierea Moldovei*, eruditul principe înșiră lista completă a domnitorilor țării sale (la cei mai importanți dintre ei și cu unele informații suplimentare). Toți domnitorii, mai puțin unul: Mihai Viteazul, deși acesta a domnit și peste Moldova, în 1600–1601. Probabil că îl considera „nelegitim“: ce căuta un muntean în Moldova? Oricum, ideea unirii românilor nu pare să-l fi frământat pe Cantemir. De altfel, și-a împins țara spre Rusia, aliindu-se cu Petru cel Mare împotriva Imperiului Otoman. Pentru cauza românească a fost un noroc înfrângerea lor la Stănilești, în 1711. Dacă Rusia ar fi câștigat războiul, ce s-ar fi întâmplat oare cu Moldova?

Oamenii cu carte din veacul al XVII-lea știau prea bine că românii sunt români, având cu toții aceeași origină și vorbind aceeași limbă. Cărturarii moldoveni îndeosebi, cu studii în Polonia, deprinseseră limba latină și observaseră astfel cu ușurință asemănările dintre latină și română. Mai mult decât atât, știind latinește, au avut acces la lucrările, antice sau moderne, care cuprindeau referiri la origina românilor. Concluzia lui Grigore Ureche este că ne tragem cu toții din romani: „Românii, câți se află locuitori la Țara Ungurească și la Ardeal și la Maramureș, de la un loc sunt cu moldovenii și toți de la Rîm se trag“. Interesant că nu zice Roma, ci Rîm, denumirea slavonă a cetății eterne. Latini, desigur, dar trecuți temeinic și prin filiera slavă!

Miron Costin aprofundează subiectul; și pentru el românii au cu toții aceeași origină latină, iar denumirea generică a muntenilor, moldovenilor și ardelenilor este aceea de „român“ („rumân“, mai precis).

Atunci unde e problema? Reiau ce am spus puțin mai înainte. O țară, în Evul Mediu, nu se clădește pe vreo identitate lingvistică. Nici prin gând nu le-ar fi trecut lui Grigore Ureche sau lui Miron Costin să ia în considerare unirea Moldovei cu Țara Românească. Faptul că toți românii porniseră din același loc și vorbeau aceeași limbă era o problemă istorică pe care țineau să o lămurească, dar asta nu afecta cu nimic identitatea lor *moldovenească*. Grigore Ureche afirmă că românii vorbesc aceeași limbă într-un paragraf pe care îl intitulează „Despre limba noastră moldovenească“. Iar Miron Costin tratează problema originilor sub titlul *De neamul moldovenilor*.

Cât despre Dimitrie Cantemir, ca întotdeauna, el e sincer și direct. Iată ce zice în *Descrierea Moldovei*, capitolul „Despre limba moldovenilor”: „Locuitorii Valahiei și Transilvaniei au aceeași limbă ca și moldovenii, dar pronunția lor este mai aspră... Ba au mai introdus chiar câteva cuvinte necunoscute moldovenilor pe care totuși în scris la ocolesc cu totul. Ei urmează atât limba cât și ortografia moldovenească, recunoscând deci prin aceasta că moldoveneasca e mai curată decât a lor, chiar dacă antipatia dintre moldoveni și valahi îi împiedică să spună deschis acest lucru”.¹

Știm că până la urmă graiul muntenesc, și nu cel moldovenesc, avea să stea la baza limbii literare române. „Antipatie” e, probabil, prea mult spus. Dar o „concurență”, mergând uneori până la adversitate, a existat timp de secole între cele două țări, în ciuda faptului că erau în multe privințe foarte asemănătoare (sau tocmai de aceea).

CE NE-AM FI FĂCUT FĂRĂ TURCI? Există un contrast izbitor între limba română, atât de unitară, și fragmentarea istorică a teritoriului românesc. Românii sunt foarte apropiați între ei prin limbă, dar sunt, și mai ales au fost, destul de diferiți prin evoluția lor în spații de civilizație nu tocmai asemănătoare. În cele din urmă, limba a triumfat, așadar principiul de unitate, și când spunem limba avem în vedere tot ceea ce limba purta cu sine: cultura românească în ansamblu.

În mod paradoxal, accentuarea stăpânirii otomane a dus la apropierea, aproape până la identitate, a celor două principate: Moldova și Țara Românească. În secolul al XVIII-lea – epoca fanariotă –, ele ajung să fie administrate aproape la fel de domnitori care nu sunt altceva decât simpli funcționari otomani, unii dintre ei domnind alternativ la București și la Iași. Ceva mai târziu, când (în urma Războiului Ruso-Turc încheiat cu Pacea de la Adrianopol din 1829) stăpânirea otomană e mult diluată în favoarea protectoratului rusesc, rușii, la rândul lor, prin generalul Kiselev, guvernator al ambelor principate între 1829 și 1834, nu fac nici ei vreo distincție între munteni și moldoveni. Regulamentele organice, adoptate atunci, sunt aproape identice, așa încât se poate

1. Trimiterile la vechea istoriografie românească privesc următoarele scrieri: Radu Popescu, *Istoria domnilor Țării Românești*; Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*; Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei și De neamul moldovenilor. Din ce țară au ieșit strămoșii lor*; Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei* (partea a doua, capitolul II: „Despre alegerea domnilor Moldovei”, și partea a III-a, capitolul IV: „Despre limba moldovenilor”).

vorbi, mai simplu, de un unic Regulament organic. Istoria îi împingea pe moldoveni și pe munteni spre unitate. Apropierea culturală tot mai strânsă se împletea cu conștiința faptului că, singure, cele două principate erau prea mici și neînsemnate, pradă sigură pentru vecinii puternici. În special Rusia trezea neliniști. Ocupase deja Basarabia (jumătate din Moldova) în 1812 și nu părea că ar avea de gând să se oprească în drumul ei spre Constantinopol. Chiar opera modernizatoare a generalului Kiselev (pentru care românii i-au rămas recunoscători) trebuie înțeleasă ca un pas spre instaurarea stăpânirii rusești. De aceea, pentru revoluționarii de la 1848, nu turcii erau inamicii (deveniseră aproape prieteni!), ci imperiul țărilor, în neconținută expansiune. Chiar mai târziu, în 1877–1878, în toiul Războiului de Independență, împotriva turcilor și alături de ruși, teama românilor rămânea Rusia, și nicidecum Imperiul Otoman; nu adversarul, ci „aliatul” era privit cu totală neîncredere. Se vede și azi: românii, până la urmă, îi simpatizează pe turci, în ciuda unui trecut conflictual (care, în ansamblu, nici nu va fi fost chiar atât de conflictual cum îl prezintă o anume mitologie eroică). Unirea Principatelor a fost, așadar, și o soluție de apărare, după principiul enunțat și în „hora Unirii”: „unde-i unul nu-i putere... unde-s doi puterea crește”.

În raport cu cele două Principate, ceilalți români erau trași în direcții diferite, atât spre Apus, cât și spre Răsărit. Românii transilvăneni nu avuseseră niciodată un stat al lor la scara întregii Transilvanii. Fuseseră înglobați (după anul 1000) în Ungaria, mai târziu în monarhia habsburgică, devenită Austro-Ungaria în 1867. A sosit Transilvania, ajunsă de sine stătătoare, timp de aproape două veacuri, după prăbușirea Ungariei sub turci, în urma bătăliei de la Mohács din 1526, drept o „țară românească”, precum Țara Românească și Moldova, este cu totul incorect. Masa țărănimii era majoritar românească în Transilvania, dar ne aflăm în Evul Mediu, nu în era democrației. Elita conducătoare a principatului transilvan era maghiară, iar statul – nu țara în termeni demografici, ci statul, în sens politic era unguresc, nicidecum românesc. Cert este că până la Unirea din 1918, românii transilvăneni au evoluat în cadrul Europei Centrale, cu toate particularitățile care au rezultat de aici (inclusiv în plan cultural și mental).

Moldova a fost pur și simplu sfărțecată în urma anexării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic (în 1775) și a Basarabiei de către ruși (în 1812). Bucovina avea să devină o regiune multietnică, populată, alături de românii inițial majoritari, și de ucraineni,

germani și evrei. Spre 1900, ucrainenii trec numeric înaintea românilor. Dominantă rămâne însă amprenta culturală germană. Basarabia, sub ruși, ajunge să fie ermetic izolată de restul Moldovei, apoi de România. Se petrece aici o colonizare rusească și un proces intens de rusificare. La capătul unui secol, elita basarabeană, foarte amestecată, aproape nu mai știe să vorbească românește.

În sfârșit, mai e de amintit Dobrogea, la origină cea mai puțin românească dintre regiunile care aveau să alcătuiască România. Românii, minoritari, locuiau mai ales pe lângă Dunăre. Bulgarii erau și ei destul de numeroși (Tulcea, de pildă, cel mai mare centru urban al regiunii, era un oraș predominant bulgăresc). În rest, în interior și pe litoral, majoritari erau musulmanii, turci și tătari. Istoriceste vorbind, Dobrogea aparținuse, pe rând, Imperiului Bizantin, Țaratului Bulgar și Imperiului Otoman. Făcuse parte și din Țara Românească, însă numai timp de trei decenii, sub Mircea cel Bătrân. Românii nu puteau să revendice nici un drept asupra Dobrogei, nici etnic, nici istoric. Nici n-au revendicat. Le-au dat-o „cu forța” rușii la capătul războiului din 1877–1878, pentru ca „aliatul” român să înghită mai ușor hapul amar al reanexării de către Rusia a județelor din sudul Basarabiei (redate Moldovei în 1856).

Ar fi fost posibilă o istorie fără România? Probabil că da, într-o altă înlanțuire de evenimente. Ne putem imagina tot felul de scenarii, fictive, dar plauzibile. Până la urmă românii au avut și noroc; puteau să nu-l aibă.

Intrarea țărilor române în sfera de dominație a Imperiului Otoman n-a avut cele mai fericite urmări; în tot cazul, a întârziat procesul de occidentalizare. În planul construcției naționale însă, lucrurile pot fi judecate altfel. Turcii au respectat existența autonomă a celor două principate (ca și a Transilvaniei, după prăbușirea Ungariei și înainte de cucerirea habsburgică). Românii au intrat astfel în epoca națiunilor dispunând de un nucleu statal, în jurul căruia s-a construit România. În fața rușilor și a austrieilor, turcii au pierdut război după război, dar înfrângerile n-au fost catastrofale, iar cedările teritoriale s-au petrecut încetul cu încetul. Lichidarea rapidă și totală a stăpânirii otomane în sud-estul Europei ar fi lăsat întreaga regiune în seama austrieilor și mai ales a rușilor. Aceștia din urmă n-au făcut nici un secret din dorința lor – aproape o idee fixă – de a pune stăpânire pe Constantinopol. Inevitabil, tăvălugul rusesc ar fi trecut în primul rând peste țările române. Până la urmă, pierderile teritoriale suferite de români au fost grave, dar nu nimicroare, n-au afectat existența însăși a Principatelor. Oltenia s-a aflat

timp de două decenii (1718–1739) sub austrieci; tot austriecii au anexat Bucovina în 1775, iar rușii, Basarabia, în 1812. Într-un scenariu cu un Imperiu Otoman în derută, rușii ar fi putut să înghită Moldova întreagă, sau, de ce nu, întregul teritoriu românesc disponibil, eventual lăsând ceva și pentru austrieci. Cât ar părea de paradoxal, nu e deloc exagerat să considerăm că, într-un fel, România își datorează existența Imperiului Otoman, care a avut măcar meritul de a fi lăsat să existe Țara Românească și Moldova. Desigur, otomanii își urmăreau propriile interese, economice și strategice, dar lucrurile s-au legat convenabil și pentru români.

Mai era nevoie pentru declanșarea procesului de unificare și de un război pe care Rusia să-l piardă. Războiul Crimeii (1854–1855) a izbucnit, pentru români, exact la momentul potrivit, atunci când unioniștii munteni și moldoveni se agitău pentru cauza națională. Expansiunea Rusiei a fost oprită, pentru un timp cel puțin, iar Franța, marele câștigător al războiului, a reușit, nu fără dificultăți, să impună celorlalte puteri actul unirii Principatelor. Fără Războiul Crimeii și fără susținerea fermă din partea împăratului Napoleon III, unirea Principatelor n-ar fi avut loc. Și invers, în cazul unei victorii rusești, s-ar fi petrecut, poate, dimpotrivă, „unirea” întregii Moldove între frontierele Rusiei, dacă nu și mai mult decât atât.

Și monarhia habsburgică invită la o istorie fictivă (dar nu imposibilă). Ce s-ar fi întâmplat fără Primul Război Mondial? Sau cu un război care n-ar fi fost pierdut de Puterile Centrale? Până la 1914 puțini erau cei care prevesteau sfârșitul Austro-Ungariei. Nici în primii ani de război nu s-au petrecut prea multe defecțiuni. Desigur, la sfârșit, toată construcția s-a prăbușit. Ar fi putut totuși, în alte condiții, să reziste, neapărat însă cu prețul unor reforme care să pună toate naționalitățile pe picior de egalitate. Ar fi continuat atunci să existe un mare stat al Europei Centrale, alături de o Românie mai mică. În procesul de unificare, românii au avut, fără îndoială, meritul lor. Dar și istoria i-a ajutat. Au avut noroc, și nu o singură dată, ci de câteva ori la rând.

DE ACELAȘI AUTOR:

Cartea abordează momentul 1918 în România ca proces istoric plasat în contextul mai larg european, cu accent pe geopolitică, pe minorități și pe falsa aură mitologică atribuită în genere împlinirii „visului de veacuri al Unirii”.

Construcția României moderne nu se poate imagina fără regii ei. Iar fascinația ideii de monarhie ca soluție la toate problemele țării se lovește, susține Lucian Boia, de aceeași singură certitudine a timpului prezent, și anume necesitatea primenirii societății. În lipsa acesteia, orice stat, că monarhie sau republică, ar funcționa la fel de defectuos.

Pentru noi, azi, Primul Război Mondial și nașterea României mari se reduc la câteva teme comunicate până la saturație: epopeea rezistenței de la Mărăști, Mărășești și Oituz, refugiul din Moldova, pierderea Tezaurului, Marea Adunare de la Alba Iulia. Momente disparate, pe care nu le unește logica evenimentelor. Din fonduri de arhivă prea puțin cercetate și din imagini necunoscute publicului, din presa vremii, din mărturii, din pagini de jurnal și din documente inedite, Daniel Cain țese o altfel de istorie, din care putem înțelege și contextul internațional, și dezbaterile elitei politice și intelectuale, și atmosfera publică, animată de diversele curente de opinie, alimentate, la rândul lor, de zvonuri, prejudecăți și propagandă. O istorie care descrie și calvarul vieții cotidiene, și eforturile uriașe de organizare a haosului ce urmează dezastrului militar, și faptele de arme azi uitate, dar nu mai puțin importante. O istorie din care vom înțelege și pentru ce-au luptat oamenii ale căror nume sunt scrise pe monumentele ridicate în mai toate comunele Vechiului Regat.

Daniel Cain

VECHIUL REGAT ȘI MARELE RĂZBOI

O ISTORIE ÎN IMAGINI ȘI TEXTE MAI PUȚIN CUNOSCUTE

Ne despart câteva generații de cei care au purtat, pe umeri și în suflet, povara Marelui Război. La un secol distanță, știm mult prea puține despre această experiență a înaintașilor noștri. Primul Război Mondial a fost un eveniment crucial nu doar în istoria modernă a statului român, ci și în cotidianul străbunicilor noștri. Sute de mii de destine au fost frânte de gloanțe, boli, foamete și nepăsare. Amintirea acelor zile și a celor îndurate – pe front, în pribegie sau sub ocupație străină – s-a pierdut în timp, o dată cu schimbarea generațiilor. Casele s-au risipit, și o dată cu ele s-a așternut uitarea și peste poveștile de viață adunate între pereții acestora. De cele mai multe ori, amintirea înaintașilor se rezumă la un nume pe o cruce sau pe un pomelnic. Prea puține sunt cazurile când memoria acestora este păstrată în familie, timp de câteva generații. Explicația o găsim în rata ridicată de analfabetism din societatea românească în epoca Primului Război Mondial. Aproximativ 80% din populația

Vechiului Regat trăia la sat, iar 70% din această populație era analfabetă. Prin urmare, cei mai mulți dintre soldații de pe front nu știau să scrie. Așa se explică puținătatea mărturiilor scrise (cărți poștale, scrisori sau jurnale) provenite de la acești oameni. Știm, astfel, prea puțin despre sentimentele populației țărănești chemate sub arme acum un secol. Ceea ce ni s-a transmis peste ani este o imagine modelată mai ales de memoria elitelor.

În satul copilăriei mele s-a ridicat după 1989 o troiță simplă în amintirea celor care au pierit în Marele Război. Nici un nume nu apare însă pe această troiță, căci nimeni nu mai știe cine sunt aceștia. Cu siguranță că au fost destui, judecând după monumentele din satele vecine. Memoria pierdută a bătrânilor este dublată de precaritatea fondurilor de arhivă. Multe dintre acestea au fost distruse (inclusiv după 1989), astfel încât este o adevărată provocare să afli mai multe despre soldatul din tranșee. Este o realitate de care m-am lovit atunci când am încercat să recuperez experiența de război a înaintașilor mei. Un străbunic a luptat la Oituz, un altul era prea mic pentru a fi înrolat, dar suficient de mare pentru a înțelege ororile războiului. Cât despre ceilalți doi străbunici, nici măcar numele nu le-a rămas în memoria familiei; se poate să fi căzut victime ale molimelor care au bântuit prin satele Moldovei în perioada refugului. Volumul de față a luat naștere din dorința de a vedea Marele Război și prin ochii străbunicilor mei, chemați din satele risipite pe Colinele Tutovei pentru a sălta pe umeri pușca și ranița.

— Daniel Cain

Daniel Cain (n. 1972) este cercetător la Institutul de Studii Sud-Est Europene al Academiei Române. A studiat la București și la Sofia; este doctor în istorie cu o teză despre relațiile diplomatice româno-bulgare la începutul secolului XX. Cadru didactic asociat la Universitatea din București, unde ține un curs de istorie a Balcanilor (secolele XIX–XXI). Autor și editor al unor volume și studii despre realitățile din spațiul sud-est european de la începutul secolului trecut. În ultimii ani, preocupările sale sunt legate de studierea societății românești în preajma Marelui Război.

DIN ACEEAȘI SERIE:

*Martor al unei epoci desfigurate de ură
și resentimente, un cioban pornit din Muscel
ne lasă în însemnările sale — neștiute de nimeni
timp de o sută de ani — o radiografie
a traumelor prin care trece o lume în vremuri
de război. Aventurierul Nicolae Șucu ne împinge,
astăzi, să facem un exercițiu de imaginație
și să privim altfel epopeea României Mari.*

Atacul împotriva statului de drept din 2012 a fost opera câtorva sclerați. Dar susținerea lui de către majoritatea populației nu poate fi explicată prin faptul că și majoritatea ar fi fost sclerată (pentru că nu era), ci prin atragerea ei la un consens în jurul răului, pe care sclerații au descoperit că îl pot obține dacă reușesc să îi asmută pe oameni unii împotriva altora *prin ură*. Arma politică prin care majoritățile au fost făcute să creadă în 2012 că ura față de Traian Băsescu justifică distrugerea statului de drept a fost ura. Tot prin ea a fost azi obținută tăcerea majorității populației față de distrugerea pas cu pas a independenței justiției. Marea invenție politică a acestor oameni a fost învrăjbirea oamenilor prin ură. Din acest motiv am numit epoca în care am intrat treptat din 2007 încoace, și în care continuăm să trăim, anii urii. Și tot așa mi-am intitulat cartea în care am făcut cronica anilor ei de început: *Anii urii*. — H.-R.P.

Horia-Roman Patapievici

ANII URII

În 1946, la întrebarea de ce scrie, Orwell spunea că scrie pentru că undeva există o minciună pe care se simte dator să o denunțe: „*I write because there is some lie that I want to expose, some fact to which I want to draw attention, and my initial concern is to get a hearing.*” Am scris multe din articolele cuprinse în această carte cu același sentiment, că există undeva o minciună care ne-a infectat mințile și o sete de violență care ne-a înrăit, pe care sunt dator să le denunț, pentru că ne-au mistificat și ne-au stricat. Împreună cu mulți alții, am fost victima acestei minciuni și am căzut pradă violenței pe care a produs-o.

*

Dacă am scris/scriu atât despre politica făcută de alții, nu este pentru că aspir ca, prin intermediul lor, să fac la rândul meu politică. Ci pentru că, având oroare de politică, caut cu toate forțele mele să protejiez de invazia modernă și postmodernă a

politicii valorile în care cred, și care sunt nonpolitice. Urăsc politica. Iar când se întâmplă să îi detest pe politicieni, o fac în interiorul asigurării că existența lor este posibilă. Cât timp este posibilă existența lor, și libertatea mea este posibilă. Dar, când faptele lor atentează la ea, nu existența sistemului politic în care ei sunt politicieni trebuie pusă în discuție, ci posibilitatea ca atentatorii la libertate să mai fie politicieni. Nu trăim timpuri roze, dar nici timpuri întunecate, cum se plâng peste tot politologii, nu trăim. Nu văd nici un motiv să deplâng sistemul politic de azi plângând după regimul politic de ieri.

*

Am descoperit ura veritabilă, care e ura față de tine ca om, odată cu primul scuipat în față. Cine nu a fost scuipat, urmărit, calomniat, amenințat cu moartea nu știe ce este ura.

*

Nu am știut ce este ura până nu am simțit-o pe pielea mea. Ura, ca și iubirea, nu poate fi înțeleasă din cărți. Dar există o diferență notabilă: nu știi ce este ura până nu ești urât; în schimb, nu știi ce este iubirea până nu iubești. Astfel, iubirea își dezvăluie ființa în sens invers cu ura: ca să cunoști ura trebuie să fii obiectul ei; ca să cunoști iubirea trebuie să-i fii subiect. Ura te transformă în obiect, iubirea face din tine un subiect.

*

Ura înseamnă în mod fundamental agresiune. Înseamnă sete de nimicire. Înseamnă convingerea smintită că dreptatea ta are tot dreptul să suprimă dreptatea celui urât. Omul urât nu este doar un om detestat: este un om pe care decăderea lui din indulgențele la care au dreptul oamenii normali îl descalifică la a mai avea dreptul la vreun recurs. Omul urât este și judecat, și condamnat, și executat dintr-o singură mișcare a sentimentului. Este omul căruia i se refuză fără drept de apel dreptul la orice apel.

Orice ură este dată la pachet cu certitudinea care o asigură că nu are nevoie de nici un argument pentru a avea dreptate împotriva celui urât. Ura nu are nevoie de temeieri, are nevoie numai de prilejuri.

*

Arthur Schopenhauer spunea că impunerea oricărui adevăr trece prin trei faze: „Mai întâi este ridiculizat, apoi este contestat vehement, iar în cele din urmă devine o certitudine.“ Când, în 2007, am scris că societatea noastră alunecă pe nesimțite într-o

logică a urii care ne va sminti și distruge pe toți, am fost ridiculizat. Apoi contestat. Acum constatarea că trăim în ură este făcută de toți: inclusiv de cei care inițial m-au ridiculizat, apoi m-au acuzat că văd numai ură în jur.

*

Nu te poți apăra de aceste televiziuni instigatoare la ură și violență prin argumentul „zapează, nu-ți pune mintea cu ele“, căci, și dacă știi de ele, și dacă nu, vecinul tău care continuă să se drogheze cu mesajul lor tot îți va da în cap cu prima ocazie. Problema acestor televiziuni nu este că nu le putem evita: este că îi instigă la ură pe cei cu care trăim și care au ajuns să nu mai poată trăi fără ele. Stă în puterea *mea* să schimb canalul; dar nu mai stă în puterea mea să mă sustrag toxicității lui, dacă *vecinii* mei au decis să nu-l schimbe. Și de ce ar fi acest lucru atât de grav? E simplu – deoarece opțiunea de a rămâne pe un canal toxic se bazează pe incapacitatea interioară de a-i refuza mesajul. Opțiunea pentru rău poate fi liberă; dar consecințele răului nu mai țin de libertatea mea, ci de logica servituții. Cine decide în favoarea răului (acesta poate fi un act liber) își suprimă libertatea interioară de a mai opta liber, din cauza consecințelor răului, care cere tot mai mult rău. Opțiunea pentru Antena 3 ori România TV este o opțiune pentru servitute voluntară. Este înrolare în armata celor care urăsc și care caută în orice lucru noi și noi motive de a urî – de a avea dreptate în ura lor, de a se simți justificați în ură, în resentiment și, când se va ivi ocazia, în violență.

*

„Bășiștii“ – ce cuvânt oribil! Ce realitate sufletească dezgustătoare trădează folosirea acestui cuvânt, din partea cui o face. Cu mimica de rigoare: ură, furie, resentiment și silă. Mugur Ciuvică, acest adevărat apostol al urii față de Traian Băsescu, care a format gândirea unor Daniel Barbu, Paul Cernat, Radu Călin Cristea, care par clonele lui, discipolii lui, libertii lui, produsele sale intelectuale și morale; rareori s-a văzut ca un om a cărui inferioritate intelectuală să fie atât de evidentă să fie capabil să influențeze și să domine, intelectual și moral, oameni a căror superioritate, în raport cu el, e la fel de limpede – ceea ce arată că ura strică totul, distruge totul, comtaminează totul, răstoarnă totul, desfigurează totul.

*

„Bășiștii“ au devenit obiect al confecționării dușmanului, al strategiilor de demonizare care odinioară erau rezervate evreilor. Tot ce vedeau antibășiștii de partea bășiștilor le confirma prejudecățile.

Erau prizonierii unei teorii conspiraționiste clasice: bășiștii au toată puterea, Băsescu e, prin bășiști și slugile lor, în toate; totul se explică prin manevrele lor. În aceste condiții, în mod evident, exterminarea „bășiștilor“ devenea singura soluție. Iar principalul conținut al politicii celor care îl contestau pe Băsescu a fost să îi demonizeze, vâneze și exterminare pe „bășiști“, acțiune în care Mihai Gâdea vorbea limba lui Carmen Mușat, iar Mircea Badea se putea declara mentorul lui Zoe Petre. Toți se înțelegeau și se înfrăteau în ura față de Traian Băsescu și în zelul de a folosi Zyklon B împotriva „slugoilor lui“. „Slugoi“ nu făcea parte doar din limbajul Antenei 3, era și o categorie din gândirea *Observatorului cultural*. Iar în afirmația că Liiceanu și Patapievici sunt „suflete de sclav“, fostul președinte Constantinescu atingeja josniciile gândirii lui Mircea Badea. Gradele universitare și, în măsură inversă, gradul de inteligență îi separau: îi unea însă – imensă, nestinsă, nepotolită – ura.

Nu spunea oare Alexis de Tocqueville: „Comunitatea urilor, în politică, alcătuiește aproape întotdeauna fondul prietenilor“? Dar este oare, acum, același lucru? Putem compara o politică bolnavă cu una care, măcar privită retrospectiv, părea normală?

*

Ne prefacem că merge și așa, dar deja am depășit orice limită. În țara noastră nu se mai poate spune nimic fără a fi *imediat* îngropat fie de injurii, fie de calomnii. Avem o uluitoare imaginație a distrugerii și o înspăimântătoare incapacitate de a construi. Știm să demolăm în urale. Habar n-avem să punem piatră peste piatră. Dacă alții o fac (cazul rețetelor venite din afară ori a performanțelor românești peste hotare), atunci merge. Dar noi, noi între noi, nu reușim să construim nimic; iar când cineva reușește, se găsesc mereu intrepizi care să se coalizeze pentru a a-l alunga și distruge, iar restul, chiar când deplânge manevra, se complace și adoptă până la urmă înțelepciunile echivoce ale indiferenței. Să nu fiu acuzat pentru că spun ce spun, că nu-mi iubesc țara, că am venit cu tancurile sovietice, că nu sunt român, că sunt antiromân. Singura formă eficientă de patriotism în momentul de față a devenit disperarea de ceea ce am ajuns să fim, prin slăbiciunea față de răutate și indiferența cu care ne-am lăsat seduși de simplificările urii. Forma concretă a acestei disperări trebuie să fie, în primul rând, dezvățul; dezvățul de ceea ce suntem și, cu aceeași mișcare, învățul de ceea ce este mai bun în noi și poate fi încă văzut și printre noi, doar că în minoritate și disprețuit. Binele există – acesta este începutul dezvățării de ură.

DE ACELAȘI AUTOR:

Partea nevăzută decide totul

Populismul nu este doar o etichetă infamantă, ci și un concept ale cărui origini merg până la Revoluția Franceză. În România, apare în zorile modernității politice și nu dă semne de epuizare după aproape două sute de ani. *Două veacuri de populism românesc* este prima cercetare monografică a subiectului. Personalitățile, ideile, curentele literare, mișcările politice și partidele sunt tot atâtea piese în acest mozaic, încadrat în contextul european și global. Robert Adam este colaborator științific al Universității Libere din Bruxelles și doctor în științe politice al aceleiași universități, cu o teză despre populism coordonată de Jean-Michel De Waele și Vladimir Tismăneanu. A mai studiat la Sorbona, École Normale Supérieure și Universitatea Paris 7 Denis Diderot. Fragmentul de față investighează rădăcinile istorice ale național-populismului de după 1989 și legăturile sale cu național-comunismul ceaușist.

Robert Adam

DOUĂ VEACURI DE POPULISM ROMÂNESC

Regimul comunist din România, de la 6 martie 1945 când așa-zisul guvern „democrat-popular” al lui Petru Groza este instalat de sovietici și până la 22 decembrie 1989, s-a revendicat neîntrerupt de la marxismul ortodox. A vorbi despre populism sau chiar despre național-populism în România comunistă ar fi prin urmare riscant. Nu vom putea însă evita o scurtă privire retrospectivă asupra perioadei comuniste. Ne propunem să cercetăm în ce măsură național-comunismul lui Nicolae Ceaușescu, secretar general al Partidului Comunist Român (1965–1989) și președinte al Republicii Socialiste România, funcție creată special pentru el (1974–1989), constituie matricea național-populismului care avea să se manifeste după prăbușirea comunismului.

NAȚIONAL-COMUNISMUL LUI CEAUȘESCU Pentru România, sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial coincide cu ocupația sovietică și instaurarea treptată, prin teroare, a regimului comunist.

Basarabia și Bucovina de Nord, deja ocupate de URSS în urma ultimatumului din 26 iunie 1940, apoi eliberate de ofensiva germano-română din 1941 și în fine recucerite de sovietici în 1944, sunt alipite Republicii Socialiste Sovietice Moldovenești (Basarabia), respectiv RSS Ucrainene (Bucovina). Sudul Dobrogei (Cadrilaterul), cedat Bulgariei la 6 septembrie 1940 sub presiunile germane, rămâne în componența Republicii Populare Bulgare sub control sovietic. România întoarce armele împotriva Germaniei la 23 august 1944 printr-o lovitură de stat care îl dă la o parte pe mareșalul dictator Ion Antonescu, într-un moment în care cursul războiului era ineluctabil. Armata Roșie pătrunsese încă din aprilie pe teritoriul românesc. Românii luptă alături de Aliați până în Ungaria, Austria și Cehoslovacia, cu prețul a circa 170.000 de morți și răniți, ceea ce nu schimbă cu nimic soarta țării: comunizarea.

Primul guvern procomunist al doctorului Petru Groza organizează în iunie 1946 un simulacru de alegeri, falsificate masiv, în care Partidul Comunist și aliații acestuia sunt declarați învingători cu 79,86%. La 30 decembrie 1947, regele Mihai I este constrâns să abdice. În 11 iunie 1948, sunt naționalizate marile întreprinderi, apoi toate afacerile private, fără nici o despăgubire. Toate partidele, cu excepția comuniștilor, sunt interzise. În 1949, regimul începe colectivizarea agriculturii, în fapt confiscarea pământurilor și a mijloacelor de producție. România intrase în epoca sa comunistă, pe care istoriografia o împarte consensual în trei mari perioade: etapa sovietizării (1948–1960); anii de dezgheș ideologic (1960–1974); perioada cultului personalității și a socialismului dinastic (1974–1989).

Epoca de care suntem interesați este cea a lui Nicolae Ceaușescu, care se deschide printr-o aparentă liberalizare, urmată de o restalinizare progresivă. Ceaușescu îi succede la șefia partidului lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, în 1965, și continuă dinamica declanșată de predecesorul său. După ce reușise în 1958 să obțină retragerea trupelor sovietice din România mimând o aliniere totală față de Moscova, Dej urmărea distanțarea de URSS, aflată în plină destalinizare din 1956, și apropierea de China și de Occident. Certificatul de naștere al național-comunismului românesc este semnat în 1964 prin respingerea Planului Valev propus de sovietici pentru integrarea economiilor țărilor membre ale CAER. României îi revenea rolul de țară agricolă, în vreme ce dezvoltarea industriilor era rezervată țărilor aflate mai la nord, precum Cehoslovacia și Republica Democrată Germană.

Bucureștiul se va opune pe față reprimării Primăverii de la Praga în august 1968. Nu doar că trupele române nu iau parte la

invadarea Cehoslovaciei de către cinci membri ai Pactului de la Varșovia, dar Ceaușescu o și condamnă public. Acesta este ceasul de glorie al dictatorului român, văzut în Occident drept un disident liberal înăuntrul blocului comunist, iar în țară, drept un restaurator al demnității naționale. În fapt, Ceaușescu dorea să se emancipeze de tutela marelui frate sovietic și să aibă mână liberă în politica internă. Nu se atingea de structurile instalate de sovietici în România, ci se mulțumea să și le subordoneze metodic, una câte una. Anul 1968 marchează redeșteptarea naționalismului românesc, cu Ceaușescu vârf de lance, pe creasta veritabilului val de entuziasm popular antisovietic.

Criticul literar Eugen Negrici deconstruiește resorturile acestei revigorări a comunismului prin intermediul naționalismului: „Când, în 1968, groaza de a nu fi înlocuit l-a transformat pe conducător în erou și când a crescut vertiginos, chiar printre presumtivii opozanți, valul cererilor de intrare în partid, s-a creat, pe fondul antisovietismului nostru funciar și al naționalismului coagulant, o adevărată «bază de mase» pentru o organizație privită până atunci cu ostilitate. Se vor fi mirat, în acel fast moment, până și dinozaurii internaționaliști ai minusculului și românofobului partid comunist de la sfârșitul războiului de ce se poate întâmpla când atinge la urechea românului coarda pe care altădată nu aveai cum s-o atinge și să nu te aștepți la cinci ani de închisoare.” Mitul patriei în pericol i-a adus lui Ceaușescu până și sprijinul intelectualilor potențial critici, ba chiar eliberați din închisorile politice în 1964, precum filozoful Constantin Noica.

De altfel, Vladimir Tismăneanu, fin analist al regimurilor comuniste din zonă, îl plasează pe Ceaușescu într-o dinamică național-comunistă regională, alături de Enver Hodjha și Slobodan Milošević. Un nou punct de inflexiune intervine după vizita lui Ceaușescu din iulie 1971 în China și Coreea de Nord, care îi inspiră „tezele din iulie”. Gata cu liberalizarea, șurubul ideologic se strânge din nou: partidul capătă rol conducător în toate, propaganda în media e omniprezentă și rarele tribune alternative sunt șterse. Cultul personalității lui Ceaușescu se intensifică pe model nord-coreean. Dictatorul monopolizează în familia sa pozițiile de vârf și instaurează un socialism dinastic. Momentul zero al acestei a treia faze a regimului comunist din România este îndeobște situat în 1974 (chiar dacă Elena Ceaușescu este promovată în Comitetul Executiv al PCR în 1973), când secretarul general al partidului este ales de Marea Adunare Națională președinte al Republicii Socialiste România, funcție creată special pentru el.

Național-comunismul, pe care Ceaușescu îl ridicase la rang de politică oficială de la preluarea puterii, mizează simbolic pe această dedublare instituțională (președinte al republicii/secretar general al partidului) spre a pune în evidență dualitatea stat/partid și a-l legitima suplimentar pe dictator. Leonid Brejnev va urma la rândul său această cale. Deja secretar general al PCUS din 1964, va fi ales președinte al Prezidiului Sovietului Suprem, deci nominal șef al statului, în 1977 (funcție pe care deja o deținuse între 1960 și 1964). Ca un detaliu burlesc al acestei manii a grandorii, lui Ceaușescu i se înmânează pe post de însemn al puterii sale un sceptru, simbol al regalității! În țara lui Eugen Ionescu, pionierul teatrului absurdului, ridicolul nu ucide. Salvador Dalí nu ratează momentul și îi trimite lui Ceaușescu o telegramă ironică pe care regimul o ia literal și o publică în oficiosul *Scânteia* din 4 aprilie 1974: „Am dat o profundă apreciere istoricului dv. demers de instaurare a sceptrului prezidențial.“

Cei doi piloni ai național-comunismului sunt independența față de Moscova și românitatea, exaltată *ad nauseam*. Istoricul român Georges Haupt (1928–1978), emigrat la Paris în 1958, sublinia încă din 1968, an în care Ceaușescu își expunea în văzul întregii lumi dezacordul cu sovieticii, că această tendință de fuzionare a marxismului cu naționalismul funcționa în România din vremea lui Gheorghiu-Dej și că ea constituia soluția găsită de conducătorii comuniști români spre a evita îmbrățișarea prea strânsă a Moscovei fără a o contraria pe față.

Justifică oare această înclinație naționalistă teza comunismului deviant, organic românesc? *Raportul final* al Comisiei Prezidențiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România nu acreditează nici pe departe această idee: „Din moment ce se baza în principal pe supremația nomenclaturii de partid, garantată de teroarea exercitată de poliția politică, regimul lui Ceaușescu nu poate fi descris ca o deviere de la modelul marxist-leninist. Înainte de toate, această ideologie a speculat înclinațiile naționaliste, a exploatat și a cultivat prejudecățile antimaghiare și antisemite, s-a folosit de resentimentele rusești adânc înrădăcinate și a încurajat încercările absurde menite să demonstreze superioritatea românească asupra lumii occidentale în anumite domenii ale științei și culturii (temele așa-numitului protocronism românesc).“

Sociologul francez Michel Dion împărtășește aceeași opinie: „Autogestiunea și românitatea sunt temele celor două propagande, ale celor două liturghii [...] ale comunismului lui Ceaușescu, devenit marele său preot și conducător.“ Liberalizarea ceaușistă nu

este până la urmă nimic altceva decât un stalinism disimulat de o politică de deschidere spre Occident, căreia anii '80 îi vor pune de altfel capăt. Național-comunismul ceaușist își află la jumătatea anilor '70 expresia culturală în protocronism, doctrină care se va converti după 1989 în național-populism.

PROTOCOLISMUL: ROMÂNITATE ÎNAINTE DE TOATE În august 1964, deșinuții politici sunt eliberați printr-o grațiere generală: regimul încearcă să convingă Occidentul că se deschide. Unul dintre aceștia este esteticianul și comparatistul Edgar Papu (1908–1993). În 1974, acesta publică în revista *Secolul 20* articolul „Protocronismul românesc”, care va servi drept doctrină a curentului. Papu, cunoscut pentru gusturile literare, dar și larg apreciat pentru cultura sa enciclopedică, ar fi putut fi ales pentru a da o formă acestor idei. Alexandra Tomiță, autoarea monografiei *O istorie „glorioasă”*. *Dosarul protocronismului românesc*, trasează geneza acestei ideologii în chiar primul cerc al puterii politice.

Dar ce este protocronismul? El constituie o formă a complexului de inferioritate dezvoltat de culturile periferice față de metropole. Alfred Adler, cel care a teoretizat complexe de inferioritate și de superioritate, explica funcționarea lor conjugată: dacă unul este aparent, celălalt este disimulat. La fel stau lucrurile cu vechiul complex de inferioritate al culturii române, care s-a modernizat prin sincronism, concept dezvoltat de criticul literar Eugen Lovinescu, care îl preluase din teoria imitației a lui Gabriel Tarde. Împotriva acestui sincronism dau protocroniștii asaltul. Cultura română, argumentează aceștia, nu avea nevoie să se sincronizeze prin adoptarea formelor și cutumelor occidentale, pentru că le anticipase. Sensul dominant al transferului este inversat: Occidentul a devenit ceea ce este grație contribuțiilor românești, și nu viceversa. Doctrina pune în valoare „întâietățile” românești, în științe sau arte. Totul pleacă de la literatură, articolul lui Papu din iulie 1974 vizând o reechilibrare între „forțele creatoare” (*id est* protocroniste) și „forțele receptoare” în cultura română. Odată identificată metoda critică, bogatul potențial protocronist al unei literaturi fals considerate drept tributară marilor curente literare occidentale, adesea cu decalaj temporal, va putea fi pus în valoare. Totuși, Papu nu definește conceptul de protocronism, ci doar se mulțumește a-l descoperi ca latență.

În 1977, Papu își dezvoltă ideile în cartea *Din clasicii noștri. Contribuții la ideea unui protocronism românesc*. Postulează aici intenția de a recupera întârzierea înregistrată de literatură în

domeniul recunoașterii „anticipărilor românești în creația universală de valori“. Abil, își înscrie demersul într-o coerență spre a-l structura ca metodă cognitivă: „În cadrul acestei acțiuni recente eu nu-mi pot revendica decât paternitatea formulei de *protocronism românesc*, gândită în opoziție cu ideea *sincronismului*, adică a năzuinței ce alimentează o conștiință retardată.“ Dând credit lui Dan Zamfirescu și lui Paul Anghel pentru tezele lor protocroniste, Papu se poziționează, în filigran, drept teoretician-lider și afirmă: „Identitatea de periferie se transformă în identitate de centru și răscruce.“ În cuvântul explicativ, comparatistul enumeră o întreagă serie de protocronii românești, dincolo de literatura totuși invocată prin trei curente avangardiste majore ale secolului XX, ai căror pionieri au fost scriitori români: dadaismul, absurdul și letrismul (toți trei creatorii exilați la Paris, ceea ce teoreticianul se ferește să menționeze): Brâncuși în sculptură, Enescu în muzică pentru eterofonie și îmbogățirea patrimoniului muzicii clasice prin procedee ale muzicii populare, prințul Dimitrie Cantemir în filozofia istoriei.

Protocronismul câștigă: teren, adepți, credit pe lângă autorități. Îi servesc de tribune revistele *Săptămâna* (condusă de Eugen Barbu, căruia Corneliu Vadim Tudor îi era cel mai apropiat colaborator), *Luceafărul* (Mihai Ungheanu, Paul Anghel, Artur Silvestri, Doru Popovici) și *Flacăra* (Adrian Păunescu), care consacră reportaje și foiletoane întâietăților românești în științe. Insulina ar fi fost descoperită de savantul român Nicolae Paulescu (campion al antisemitismului), și nu de canadienii Frederick G. Banting și John Macleod, totuși laureați ai Premiului Nobel în 1923. Adevăratul întemeietor al ciberneticii nu ar fi americanul Norbert Wiener, ci tocmai românul Ștefan Odobleja (1902–1978). Cu cât vântul național-comunismului oficial suflă mai mult în pânzele protocroniștilor, cu atât seria anticipatorilor români de geniu tinde la infinit. Conceptul se transformă în pură propagandă (mulți comentatori sunt de altfel tentați să îl disculpe pe Edgar Papu, a cărui operă ar fi fost deturnată de regim). Mai mult, susține Tismăneanu, protocronismul era chiar asumat oficial, iar Eugen Florescu, membru al Comitetului Central cu atribuții în domeniul culturii, ar fi afirmat că „protocronismul nu este o simplă concepție estetică, ci *viziunea artistică a tovarășului Nicolae Ceaușescu*“. Protocronismul se instalează ca normă, iar opozanții săi (grupați mai ales în jurul revistei *România literară*) sunt treptat reduși la tăcere de cenzură. O notabilă excepție survine în 1986, când un înalt lider al partidului, Gheorghe (Gogu) Rădulescu, veteran comunist ilegalist aureolat

de dezertarea din armata regală română în URSS în 1941, critică într-o intervenție publicată de *România literară* derivatele protocroniste pentru proximitatea cu discursul extremei drepte românești interbelice, dar și cu stalinismul sovietic. De data asta, protocroniștilor li se interzice orice răspuns.

Bătrânul comunist avea dreptate: protocronismul nu era decât o variantă românească a orientării luate de politicile culturale din URSS sub Stalin începând din anii '30. Lucian Boia o confirmă: „Uniunea Sovietică a dat tonul printr-o amplificare fără precedent, începând din anii '30, a înfăptuirilor istorice și valorilor naționale rusești. [...] Prin 1950, un întreg sistem era pus la punct, potrivit căruia, cu puține excepții, întreaga știință și tehnologie mondială fuseseră create de savanții ruși. Protocronismul românesc nu a făcut, câteva decenii mai târziu, decât să preia și să adapteze acest model.“ Dacă manifestul partidului comunist al lui Marx și Engels (1848) proclama că „proletarii nu au patrie“, propaganda sovietică începe de atunci să celebreze în felul ei istoria și pe omul rus pionier în toate domeniile. Miticii eroi ruși precum Ivan cel Groaznic sau Petru cel Mare revin în panteon, iar figurile istorice ale celorlalte naționalități sovietice sunt puse sub obroc, conform sloganului „național în formă, socialist în conținut“ formulat de Stalin. Accentul cade pe prioritățile științifice, fiind postum recuperați și savanți ruși morți înainte de Marea Revoluție din Octombrie. Astfel, inventatorul radioului este Aleksandr Popov, nu italianul Guglielmo Marconi. Mașina cu abur i se datorează lui Ivan Polzunov, nu scoțianului James Watt. Știința sovietică este în avans față de cea occidentală în aceeași măsură în care comunismul a depășit capitalismul. Mitologia științifică este parte integrantă a demonstrației de superioritate. Savanții URSS triumfă asupra naturii și grâul ajunge să fie cultivat pe țărmurile Oceanului Arctic, tot ei descoperă leacul pentru cancer sau elixirul tinereții.

Protocronismul românesc, fără a lăsa de izbeliște științele, privilegiază domeniul literar și obsesia lui Ceaușescu de a se distanța de sovietici, pe care protocroniștii o alimentau abundent. Dacă Gogu Rădulescu îi acuza pe protocroniști de îndepărtare de la ortodoxia marxistă și deviaționism legionaroid, Dion conchide spre o convergență a celor două totalitarisme în faza terminală a regimului Ceaușescu: „Partidul a acaparat foarte repede protocronismul pentru a-l transforma într-o piatră de temelie a concepției sale asupra românității. Calea românească a socialismului, care își afirma verbal diferența așa-zis radicală față de modelul sovietic, era o ilustrare vie a protocronismului în acțiune. [...] Delirul protocronist al anilor '80

a urmat același drum precum cel al naționalismului legionar creștin interbelic. Ambele s-au dedat la o exaltare deșănțată a trecutului dacic. [...] Ambele, în goana lor după un imposibil Om Nou al viitorului, nu erau oare condamnate la aceste deliruri protocroniste sincrone?“ Dacă asemănări, fără doar și poate, există, diferențele nu sunt totuși mai puțin flagrante, de la raportarea la proprietatea țărănească (individuală și sacralizată de către legionari, colectivizată de comuniști, apoi sistematizată de Ceaușescu după 1974 într-un faraonic proiect de modernizare) la dimensiunea religioasă. Însă pentru a contextualiza mai bine această constatare a sociologului parizian, va trebui să abordăm o altă dimensiune extrem de încărcată simbolic a național-comunismului românesc, aceea a istoriografiei.

UN TRECUT REFĂCUT: LABORATORUL UNEI ISTORII GRANDIOASE Dacă scopul ultim al protocronismului era acela de a stârni mândria românilor față de patrimoniul lor cultural național, a cărui naturală apoteoză era comunismul cu specific național, acesta nu putea fi atins fără un strict control al istoriografiei. Rescrierea trecutului pentru a controla prezentul și a securiza viitorul: aceasta este ecuația regimurilor totalitare, în care istoriografia joacă un rol de prim ordin. Cu cât național-comunismul lui Ceaușescu agoniza, cu atât controlul asupra istoriografiei se intensifica, după cum creștea și importanța relativă a acesteia. Megalomania lui Ceaușescu avea nevoie să fabrice un trecut pe măsura utopiei care înlocuia prezentul. Urbanizare, industrializare, șantiere gigantice (Casa Poporului, Canalul Dunăre–Marea Neagră, Transfăgărășanul, combinatul siderurgic de la Galați), doctrină militară, rolul României în lume (cu fantasma unei importanțe strategice decuplate de suprafața, influența reală sau chiar PIB-ul țării, dar direct proporționale cu prestigiul conducătorului), totul trebuie să decurgă dintr-o cauzalitate istorică.

Pentru a stabili o continuitate, problema originilor este primordială. Când sărbătorește începând din 1980 (data este aleasă arbitrar, astfel că festivitățile pot fi continuate anii următori) cei 2050 de ani de la întemeierea primului stat dac centralizat sub regele Burebista (82–44 î.Hr.), regimul național-comunist al lui Ceaușescu își conectează agenda indigenistă, antiimperialistă, centralizatoare și antioccidentală direct la istoria antică. Dacii, care ocupau actualul teritoriu al României, dar nu numai, înainte de a fi treptat cucerii de Imperiul Roman din secolul I î.Hr. până în 106 d.Hr., erau o sinecdocă a României comuniste: acești strămoși mitici ai românilor, autohtoni, se opun imperialismului

roman (*ergo* occidental) motivat de legendarele lor comori. Lati-
nizați, ei rămân pe pământurile lor chiar și după plecarea cuce-
ritorilor (evacuarea Daciei romane de către armata și administrația
romană în 275, la ordinul împăratului Aurelian). Prin evoluție
organică, vor da naștere poporului român. Burebista este proto-
cronia lui Ceaușescu, Ceaușescu închide cercul istoriei românești
prin modernizare, centralizare și rezistență în fața străinului ve-
nal care dorește să se amestece în treburile interne ale românilor
spre a subjugă acest neam cu destin unic: alegoria este cât se
poate de transparentă.

DIN CUPRINS:

*Populismul: origini, tipologie, definiții Patos demofil și învățături
pentru popor Problema electorală sau piramida socială in-
versă Chestiunea țărănească în România Piramida cenzitară
C. Dobrogeanu-Gherea, de la narodnicism la socialism Țărănimea,
ariergarda Partidului Socialist C. Stere și poporanismul Fascinația
modelului german Cultura ca panaceu social Discursul antiburghez
și elogiul claselor pozitive În căutarea modelului american Ura
împotriva alogenilor spoliatori România satelor și România orașe-
lor Țărănismul, un populism politic Carul statului prin hârtoapele
crizei mondiale Mitul stabilității gospodăriei țărănești Un eșec
numit cooperatie Cruciații fascismului creștin Populismul legionar
sau fascismul necanonic Paradoxul ascensiunii Mișcării Legio-
nare Imnografia legionară. Extremele discursului manipulator
Manevrarea proletariatului Recurența etnicismului: antisemitis-
mul Iluziile pierdute: prăbușirea tuturor populismelor Națio-
nal-comunismul lui Ceaușescu Protocronismul: românităte înainte
de toate Un trecut nou-nouț: laboratorul unei istorii grandioase Pa-
trulaterul roșu Legăturile primejdioase. Relațiile între Partidul Social
Democrat și Partidul România Mare. Un studiu de caz Exorcistul
ortodox sau populismul mesianic Inamicul ciocoilor Urmașii Miș-
cării Legionare Capăt de drum, sau metamorfoză*

Cine acceptă postura de gazetar acceptă un soi de prizonierat. Ești condamnat la „actualitate“, adică la ghiveciul conjunctural al știrilor de ultimă oră. M-am plâns și mă tot plâng de această nemiloasă soartă. Să ai 70 de ani și să fii „arestat“ în politichia de doi bani a unor personaje despre care, în condiții normale, n-ai fi știut că există. Ai încă multe de citit, mai ai, poate, și câteva proiecte, dar te lași bătut de toate vânturile unui cotidian în același timp nătâng, ridicol și, vai, periculos. Vrei, nu vrei, dai cu nasul, clipă de clipă, de tot soiul de „românași“ mândri, ajunși la putere fără nici o „împuternicire“ interioară, fără nici o „vrednicie“, fără nici o performanță profesională consistentă. — A.P.

Andrei Pleșu

PE MÂNA CUI SUNTEM?

MICĂ ANTOLOGIE
A TRAGICOMEDIEI ROMÂNEȘTI

A SCRIE SAU A NU SCRIE

Sunt ani buni de când public, săptămânal, comentarii „de actualitate“. Vorbesc adică despre oameni și împrejurări care, într-un moment sau altul, sunt, sau au fost, în centrul atenției și la originea regulilor (și neregulilor) care ne modelează viața zilnică. Îmi dau și eu cu părerea. Și se găsesc gazete dispuse să mă tipărească generos și răbdător. N-o să fac pe „cetățeanul“ care stă, vitejește, pe scenă din spirit civic sau din patriotism. În fond, trăiesc în bună măsură din ce scriu. Dar mă întreb, tot mai des, de ce nu mă potolesc. În fond, mai am încă două-trei proiecte fără legătură cu politica autohtonă și nu mai pot conta pe un capital de timp indefinit și nici pe un bagaj energetic inepuizabil...

Din interogația proprie, din reacția câtorva prieteni și, mai ales, din lectura *forum*-urilor care însoțesc, destul de abundent, apariția textelor mele, încerc să trag câteva concluzii. Unele de natură să mă determine să pun punct, altele străduindu-se să mă încurajeze.

La rubrica „reproșuri“:

1. *Nu scriu ce trebuie.* Sunt părtinitor, am o strategie secretă de sprijinire a unei anumite părți din spectacolul politic. Scriu ca să mă aleg cu ceva (vreo funcție, vreun privilegiu, vreo afiliere lucrativă). Sunt „năimit“, omul cuiva sau al unei oculte malefice. Sau, dacă nu, sunt pur și simplu îngust la minte. Nu pricep situațiunea!

2. *Nu scriu despre ce trebuie.* Admit că fiecare cititor e îndreptățit să aibă așteptări proprii cu privire la anumite subiecte posibile. De ce, de pildă, scriu despre cutare ministru din București, și nimic despre cutare primar din Băicoi? De ce despre învățământ, și nu despre agricultură? De ce nu mă pronunț, tranșant, cu privire la „Coaliția pentru Familie“? De ce n-am pomenit-o niciodată pe Simona Halep? De ce scriu despre buzele botoxate ale unor femei, periclitându-le dreptul de a face ce poftesc cu trupul lor și sabotând astfel, în mod barbar, progresul planetar? De ce nu spun ce cred despre popa Pomohaci? Pe scurt, de ce despre pere, și nu despre cireșe? *Îmi cer scuze. Nu pot acoperi toate exigențele cititorilor români. Mă străduiesc, dar sunt incapabil.* Ca să nu mai spun că îmi rezerv și eu un drept (abuziv?): dreptul de a-mi spune părerea despre ce cred eu de cuviință.

3. *Scriu în loc să trec la treabă.* Ne-am săturat de sfaturi, bombăneli, opinii de pe margine. *A se slăbi cu intelectualii care se bagă în seamă, dar nu vin cu soluții, nu pun umărul. Pe de altă parte, de câte ori am înțeles să mă implic, mi s-a spus ori că am făcut-o interesat, plîindu-mă pe toate regimurile, ori că n-am făcut nimic, sau, în orice caz, nimic bun,* așa că mai bine stăteam la locul meu (adică în „turnul de fildeș“). Trec peste alte „amenzi“, venite la pachet cu celelalte: fac greșeli de gramatică, folosesc cuvinte fandosite, abuzez de ghilimele, umblu cu manipulări etc. etc. etc.

La rubrica „încurajări“ civice și prietenești:

1. Uite că, *totuși, după fiecare articol, ai multe comentarii* și, printre ele, se găsesc și unele favorabile. Da, însă impresia mea este că 75% dintre postări n-au nici o legătură cu textul meu. E vorba de lupte grele între proruși și proeuropeni, între bășiști și antibășiști, între pesediști și antipesediști etc. Alteori e vorba de simpla nevoie a unora de a-mi arăta cât de mult mă disprețuiesc sau cât de deștepți sunt prin comparație cu volubila mea persoană.

2. *Trebuie să te pronunți, să fii prezent.* Altfel nu se vor auzi pe scena publică decât vocile harnice, „nedilematice“, ale posturilor agresive, cu rating popular garantat și cu agendă propagandistică previzibilă. E nevoie și de alte voci, pentru acea parte a populației

care gândește altfel decât „analistii“ de gașcă, dar nu beneficiază de nici o „tribună“. O fi! Dar, oricum, *dacă ne luăm după rating, urechile majoritare merg (și votează!) în direcția televiziunilor „îndrăgite“ de „publicul larg“*. Așa că să nu ne facem iluzii. De multă vreme, rezultatele alegerilor nu dau dreptate vocilor „neconforme“, „elitiste“, „sorosiste“, finanțate de „agenturi“ străine. Românii mizează mai degrabă pe declamatorii (demagogi și corupți) ai „românismului“ decât pe luciditatea critică a OZN-urilor lansate de „dușmani“. Așa stând lucrurile, n-ar fi cazul să fim ceva mai sceptici când e vorba de efectele „salvatoare“ ale scrisului? În ce mă privește, *n-am senzația că răfuielele mele hebdomadare cu cei pe care îi socotesc vinovați de degradarea țării au avut și au vreo consecință rectificatoare*. Nu cred că cei incriminați mă citesc, iar dacă o fac (sau află din auzite ce-am spus) nu dau doi bani pe mârâiala mea. În cel mai bun caz, pun vreun gurist disciplinat să-mi tragă o sudalmă. Dumnezeu știu însă prea bine că proasta mea dispoziție nu prea merită luată în seamă. Iar ideea că opiniile mele dirijează în vreun fel mâna alegătorilor spre „lista“ onorabilă mi se pare candidă... (Las' că nici mie nu-mi mai e clar care sunt „băieții“ cu adevărat buni, când privesc în jur și dau cu ochii de netrebnicia sau paloarea opozanților.)

Una peste alta, mă simt mai curând demobilizat. Nu-mi pot depăși ezitățile decât spunându-mi că scriu doar pentru că asta știu să fac. Scrisul e singurul meu mod de a funcționa în acord cu mine însumi, mai ales dacă se întâmplă să am și ecouri binevoitoare din partea câtorva cititori. În rest, știu foarte bine că *nu scriitorii și artiștii în genere determină mersul lumii. Rostul lor este doar, uneori, să o facă suportabilă. Sau pur și simplu să o povestească, cu un glas obosit sau ironic*, în ideea că, în anumite situații, întunecimea se poate „salva“, melancolic, prin comentariu...

DIN CUPRINS:

A fi bărbat de stat fără stat A scrie sau a nu scrie Cariere politice pe bază de incoerență și anonim Chipuri uitate ale islamului Cochete nelinești academice Despre joc, joacă și jocuri Dușmanii islamului Igiena credinței Imaginea „vorbită“ a patriei Iritări cotidiene Mirări cotidiene O noutate stilistică pe scena publică Pe mâna cui suntem? Politică și bune maniere Români și Trump Rufeie murdare S-a rezolvat! Vinovați sunt străinii Sunt o babă moralistă

O veste bună: în curând se vor fi împlinit doi ani de la alegerile legislative din 2016. Și o veste proastă: ne mai așteaptă doi. În timp ce supraviețuim, cei care mai suntem pe aici, n-ar fi rău să vedem cum arată, în fapte și declarații, cei care ne fac agenda. Cum se văd și cum ne văd. Cum acționează și cum se exprimă. *Orice om îi este teamă* poate fi citit ca un tratat de rele practici politice, economice, financiare și – ei bine, da – retorice. Altfel spus, o carte care trebuie așezată sub semnul lui „Așa nu“ și care explică de ce e bine să fim pregătiți pentru noi decepții.

Radu Paraschivescu

„ORICE OM ÎI ESTE TEAMĂ“

(PSD ÎN DOI ANI ȘI TREI PREMIERI)

„SECTORUL 3 ESTE CEL MAI MARE ORAȘ AL ROMÂNIEI,
DUPĂ BUCUREȘTI.“ ROBERT NEGOIȚĂ

Nu e singura afirmație buimăcitoare a acestui cetățean al cărui program edilitar constă în distihul „Ce mai tura-vura, / Vin și pun bordura“. Tot Robert Negoită constată, după o analiză contrastivă de infinită pătrundere, că „Bulevardul Unirii e mai frumos decât Champs-Élysées“. Primarul sectorului 3 încă n-a apucat să decidă că Piața Vitan e peste Piazza della Rotonda din Roma și că intersecția dintre străzile Trapezului și Prevederii bate Malá Strana și La Petite France din Strasbourg la un loc. E însă doar o chestiune de timp până o va face. Dreptul de-a rosti aberații stă scris cu litere de-o șchioapă în constituția PSD. E un drept sacrosanct, în temeiul căruia lucrează zi și noapte toate artezienle de ineptii ale partidului, de la Petre Daea la Viorica Dăncilă și de la Nicolae Bacalbașa la Liviu Dragnea. Pe lângă asta, Robert Negoită s-a îndrăgostit năprasnic de sector. A fost, fără îndoială, dragoste la prima bordură. Or uneori iubirea e, se știe, la fel de oarbă ca justiția, care habar n-are că a ajuns să fie slujită

în România de Florin Iordache și Tudorel Toader. Orice se îngăduie în numele iubirii, inclusiv fuga din realitate. Așa se cheamă sportul preferat al lui Robert Negoită, spre deosebire de cel al fratelui Ionuț, campion la proba de transformare a unei echipe în stafie. Și nu oricum, ci secând investițiile în formația căreia simulează că i-ar fi patron și căreia glumeții au ajuns să-i spună Rinamo, după numele hotelului deținut.

Povestea cu mărimea sectorului 3, înduioșătoare în comicul ei involuntar, are toate datele constitutive ale unei năzbâții la emiteră căreia gura a muncit de zece ori mai mult decât creierul. În primul rând, e straniu să compari o parte a întregului cu întregul din care tocmai ai extras-o. În al doilea rând, doar un om expus permanent insolației poate echivala un sector cu un oraș. În al treilea rând, e suficientă o minimă informare ca să te dumirești că Robert Negoită bate câmpii. (Tot e bine că nu-i betonează, fiindcă, așa cum pot confirma locuitorii din sectorul 3, a doua poreclă sub care circulă în teritoriu edilul, după „Borduriță“, este „Betonită“.) La drept vorbind, nici nu e nevoie de documentare ca să știi că Brașovul sau Clujul sunt mai mari decât sectorul 3. Spre a nu te face de râs, e prudent totuși să vezi, întâi și-ntâi, cum se prezintă sectorul peste care ești primar prin raportare la celelalte. La o privire superficială peste clasamentul capitalei, se observă că doar sectorul 5 este mai mic decât sectorul 3, care împarte treptele 4-5 ale ierarhiei cu sectorul 2. Fruntaș e sectorul 1, cu 67,5 km², după care vin sectorul 6 cu 38 km² și sectorul 4 cu 34 km². Prin urmare, anvergura teritorială a sectorului 3 e fie un puseu de hiperbolită, fie o repliere în oniric, fie expresia a ceea ce se cheamă în PSD religia mistificării.

Dacă sectorul 3 nu se impune ca suprafață nici măcar în fața celorlalte sectoare din București, e limpede că nu poate fi mai mare decât orașele mari, așa cum visează Robert Negoită. Datele dă-rămă brutal ambiția primarului de sector. Brașovul are 267,3 km², Clujul 179,5 km², Timișoara 130,5 km², Sibiu 121 km² etc. Spre a nu mai vorbi de distanța care separă sectorul 3 de cel mai mare oraș al României, care nu este, cum știe toată lumea, București, ci, potrivit unui articol publicat în 21.09.2016 de ziaristul Alin Motogna în *Adevărul*, „orașul Broșteni, din județul Suceava, cu o suprafață de 594,6 km²“. Iată o țintă cu adevărat ambițioasă pentru Robert Negoită: să-și facă buletin de Broșteni și să ajungă primar acolo. Atunci să te ții Betoniadă și Borduriadă, cu aproape 600 km² la dispoziție. În plus, edilul ar face din Strada Bistriței

o arteră care ar pune în umbră Bulevardul Unirii, și prin asta ar condamna la retrogradare Champs-Élysées. Nu numai atât. După un model preluat transpartinic de la Mircea Hava, primarul liberal din Alba Iulia, Robert Negoită ar putea să îmbrace localitatea în pavele (gurile rele susțin că în Alba Iulia respectivele articole se numesc de la o vreme „havele“). Și, fiindcă inițiativele edilitare merită însoțite de schimbări care țin de înfățișarea personală, Negoită ar putea emite, odată ajuns primar la Broșteni, o dispoziție care să-i oblige pe toți bărbații din localitate să se tundă cu bordură. N-ar mai fi, în aceste condiții, o tunsoare brici. Ar fi o tunsoare beton și totodată un ecou al ultimelor cuvinte din *La Broșteni* de Ion Creangă: „tunsul felegunsul, / tunsul felegunsul, / câinii după dânsul“. Creangă însuși ar regreta, din lumea în care își duce somnul dreptilor, ratarea contemporaneității cu un asemenea vizionar.

Există totuși două paliere pe care fascinația pentru superlativ a lui Robert Negoită se justifică. Unul ține de sector, celălalt – de persoana primarului. Pe primul palier trebuie consemnată cea mai mare mizerie dintr-un parc bucureștean. Pe al doilea, cele mai mari restanțe la Fisc ale unui contribuabil român. Să le luăm pe rând.

Parcul Alexandru Ioan Cuza, fost IOR, conține două lumi într-una. O parte a parcului este amenajată și îmbietoare. Cea laltă, lăsată de izbeliște și plină de capcane. Abandonarea acestei părți se explică prin retrocedarea către un proprietar fantomatic și evaziv, pe seama căruia circulă în sector o seamă de legende cu un sâmbure de adevăr mai mare sau mai mic. Oricum însă, tonele de ambalaje și excremente care infestază zona nu par să tulbure nici o conștiință edilitară. Odată constituit, cercul vicios al procedurilor și precedentelor le permite tuturor celor în cauză să se abandoneze câtorva ocupațiuni străvechi: statul cu mâinile în sân, ridicatul din umeri și datul ochilor peste cap. Nu există interes nici măcar pentru o inițiativă simplă, cu impact turistic imediat: organizarea unui safari de șobolani. Înfrățirea cu Africa ar fi în sfârșit dusă la îndeplinire, iar fondurile obținute ar putea fi folosite la ridicarea unui grup statuar intitulat „Monumentul rozătorului recunoscut“. La dezvelirea sa ar putea fi invitați toți componenții din sectorul 3 ai ordinului, inclusiv cel care-și face veacul la raionul de brânzeturi și lactate de la MegaImage-ul din zona Gloria.

Al doilea palier al superlativismului robertnegoitic măsoară în paralel evaziunea și tupeul. Evidențele contabile stabilesc că

Robert Negoită este românul cu cele mai mari datorii la Fisc: 238.366.695 de lei, adică 51.171.152 de euro. Riposta lui Negoită e fulgerătoare: edilul contestă 5.734.868 de lei, adică 1.231.127 de euro. Rămân totuși 232.631.829, adică 49.940.024 de euro, pe care Robert Negoită nu-i mai contestă. Asta înseamnă, implicit, recunoașterea restanțelor. Nu și achitarea lor, fiindcă aici intră în scenă inginerul financiar Darius „Lingou Cavou Tablou“ Vâlcov, care, în calitate de consilier (penal) al premierului Dăncilă, invocă necesitatea unei amnistii fiscale pentru „restartarea mediului de afaceri“, despre care se vorbește în programul de guvernare. „Aceste lucruri se fac și nu se discută“, rostește metalic lingoul Vâlcov, cu un glas ca din cavou și lăsându-te tablou.

„ORICE OM ÎI ESTE TEAMĂ DE O PLÂNGERE PENALĂ, DAR EU SPER SĂ NU SE AJUNGĂ LA ASTFEL DE LUCRURI, PENTRU CĂ EU CRED ÎN JUSTIȚIE ȘI CRED CĂ TOATĂ LUMEA TREBUIE SĂ CREDEM ÎN JUSTIȚIE.“ VASILICA-VIORICA DĂNCILĂ PSD sărbătorește și România comemorează doi ani de guvernare PSD cu un premier care împletește exemplar viciul de exprimare cu viciul de gândire. Nu sunt mulți politicienii români din ultimele decenii cu o atât de bună sincronizare a defectelor. Și nu sunt mulți cei care au dovedit, încă de la prima apariție publică, o atât de flagrantă inadecvare. În plus, Vasilica-Viorica Dăncilă face parte din grupul restrâns al celor care suscită, din secunda ivirii pe radar, o serie de simțăminte diverse, dacă nu contradictorii de-a binelea. Pe lângă mefiența tradițională (și nu neapărat românească) față de politicieni, omul politic suscită *un* sentiment predilect. Nu cinci, nu trei, nu opt. *Unul*. În ograda politicii românești, e ușor de identificat sentimentul predilect pe care-l încerci în prezența sau la vederea lui Șerban Nicolae (indiferent dacă are sau nu poze compromițătoare cu tine). A lui Eugen Nicolicea (indiferent dacă te face sau nu nesimțit). A lui Victor Ponta. A lui Dan Voiculescu. A lui Liviu Dragnea. A lui Ion Iliescu (ar fi nedrept să-l uităm).

Vasilica-Viorica Dăncilă, în schimb, trezește în semeni un cocktail de afecte, care, ca orice amestec pretențios, ți se suie la cap și-ți coboară în glezne. Ți-e *milă*, fiindcă i se simte tracul prin ecran. Ți-e *rușine*, fiindcă dispui de un simț al ridicolului pe care, dacă îl are cumva și premierul, trebuie că și l-a ascuns atât de bine, încât nu mai știe unde l-a pus. Ți-e *silă*, fiindcă omul ăsta te reprezintă afară, în întâlnirile pe care le are cu oricine, începând cu omologii

căroră le uită numele și sfârșind cu „Sfinția Voastră“ papa. Simți *lehamite*, fiindcă nu poți înainta cu oameni care merg înapoi. Simți *furie*, fiindcă un asemenea rezervor de confuzii și boacăne a beneficiat de o sinecură europarlamentară de pe urma căreia s-a trezit milionar în euro, când în țară cercetarea e la pământ și cercetătorii fug mâncând pământul. Simți *stupefacție*, fiindcă un partid e în stare să asigure două mandate consecutive în Parlamentul European unei persoane care nu știe nici să fluiera într-o limbă străină. Simți *blazare*, fiindcă începi să te convingi că unul dintre criteriile de promovare în PSD, alături de fidelitatea față de șef, e selecția negativă. Simți *neputință*, fiindcă îți dai seama că nici o critică, nici o persiflare și nici o tăvălire prin ridicol n-o va clinti din funcție. Pe lângă toate astea, simți că ai alunecat în tunelul timpului și te-ai trezit înapoi pe vremea lui Constantin Dăscălescu, Ilie Verdeț, Chivu Stoica sau alte rudimente politico-oratorice ale căror dosuri au ocupat fotolii prim-ministeriale. Poate că singurul personaj care mai suscită în prezent sentimente care se bat cap în cap și căruia, în lipsa unui termen adecvat, i se spune politician este Petre Daea, Bourvilul din PSD.

Enunțul de mai sus al Vasilicăi-Viorica Dăncilă dovedește că, dacă te concentrezi cum se cuvine, poți greși încă de la primul cuvânt. Eroarea comisă aici îl apropie pe premier de pătura largă a fotbaliștilor care au stabilit, fără consultarea Academiei Române, că viitorul limbii române se află în cuvintele invariabile și că flexionarea cuvintelor e o dovadă de mărginire și snobism. „Orice om îi este teamă“ în loc de „oricărui om îi este teamă“ e totuna cu „fata care îi spun «la mulți ani»“ în loc de „fata căreia îi spun «la mulți ani»“. Deschideți televizoarele și pândiți declarațiile fotbaliștilor sau antrenorilor români. Cu excepțiile cunoscute, veți auzi, din majoritatea gurilor, următoarele:

„Îi cunosc pe băieții care am jucat.“

„Am folosit și tineri care le-am dat șansa să arate ce pot.“

„Nu înțeleg episodul care faceți referire.“

„El e omul care o să-i port întotdeauna respect.“

Vorba nepieritoare a lui Gheorghe Hagi: „Iancu, dacă talent, orice, ne-a demonstrat tuturor!“

Numai că deosebirea dintre „orice“-ul Vasilicăi-Viorica Dăncilă și „orice“-ul lui Gheorghe Hagi e uriașă. Așa cum spune același Hagi, „fiecare om suntem diferiți“. Dintre cei doi, restanțier – dacă nu corigent, dacă nu repetent – e premierul. Hagi a avut jocul de cap necesar unui bun joc de picior și a dat rezultate.

Vasilica-Viorica Dăncilă, în schimb, nu are jocul de cap necesar unui bun joc de gură (a nu se confunda cu „un joc bun de gură”) și nu dă rezultate.

Pe de altă parte, pasiunea pentru simetrie retorică a premierului îi impune să-și încheie enunțul așa cum l-a început: cu o eroare. Stăruie aici ceva din subtilitatea rotundă a lui Uroborus, simbolul antic de forma unui șarpe sau dragon care își înghite coada și își preschimbă astfel corpul în cerc. Folosit frecvent în ilustrațiile alchimice, Uroborus își schimbă denumirea în mitologiile lumii, dar își păstrează forma și esența. Indiferent dacă se cheamă Midgard, Quetzalcoatl sau Aidophedo, șarpele sau dragonul care își prinde coada în gură e principiul ordonator al multora dintre enunțurile rostite de premier în ceea ce a ajuns deja să se cheme dăncileză. Dacă tot a început cu un „orice om” în loc de „oricărui om”, Vasilica-Viorica Dăncilă încheie cu „toată lumea trebuie să credem”. Având de ales între „cu toții trebuie să credem” și „toată lumea trebuie să creadă”, șeful (hm!) guvernului (hm hm!) știe că adevărul e la mijloc și decide să aleagă, inspirată mai degrabă de Stephen R. Covey decât de doctrinele politice ale timpului, a treia cale: cea incorectă gramatical. Poți să te superi? Nu poți. Din două motive. În primul rând, să-i răpești Vasilicăi-Viorica Dăncilă dreptul la eroare e ca și cum i-ai fi răpit detenta lui Michael Jordan. Singura consecință ar fi ciobirea unui brand politic care se sprijină pe derută și agramatism. În al doilea rând, confuzia dintre singular și plural e joacă de copii pe lângă confuzia dintre Podgorica și Priștina. Când iei Muntenegru drept Kosovo și pe ortodocși drept musulmani, vorba premierului, „orice om îi este groază” de ce se poate întâmpla.

La rândul lui, viciul de gândire este, în cazul Vasilicăi-Viorica Dăncilă, la fel de ușor depistabil ca viciul de exprimare. Mai simplu spus, nu se teme chiar oricine de o plângere penală. Se tem doar cei care au motiv s-o facă: escrocul, falsificatorul, evazionistul, tăinuitorul, hoțul, violatorul, sperjurul, criminalul. În rest, cât o fi de firească frica – și e, nu încape discuție –, ea nu te vizitează dacă te știi curat. Iar dacă totuși ești nevinovat și devii ținta unei plângeri penale, lucrurile se lămuiesc și se rezolvă în instanță. Câtă vreme justiția scapă de anexare și de control politic.

DIN CUPRINS:

*Ca (și) prefață Pentru că putem Tuta relativă și tuta absolută
Miorițaia În vremea asta, Cătălin (viclean cu mitralieră) Modus
operandi cu Gianni Morandi E greu să zbori prin parcuri Marș
de-aici, tramvaiule! Oarbă în țara chiorilor În virtutea ineptiei
Hai la ciuma cea roșie Un stat parțial paralel*

DE ACELAȘI AUTOR:

Două mături stau de vorbă. Scene românești

Cătălin Augustin Stoica este doctor în sociologie al Universității Stanford; are două masterate în sociologie – unul la aceeași universitate americană și unul la Central European University. În prezent este conferențiar la Facultatea de Științe Politice din cadrul Școlii Naționale de Studii Politice și Administrative. Între 2007 și 2015 a fost director general al Centrului de Sociologie Urbană și Regională (CURS). A publicat studii pe tema comunismului și postcomunismului în reviste și volume de specialitate apărute în România, SUA, Germania și Polonia. Fragmentul de mai jos face parte din capitoul „«Puțini am fost, mulți am mai rămas!»: bazele sociale ale Partidului Comunist Român” și vorbește despre felul în care istoria defunctului Partid Comunist Român se reflectă în viața politică actuală.

Cătălin Augustin Stoica

ROMÂNIA CONTINUĂ

SCHIMBARE ȘI CONTINUITATE ÎN COMUNISM ȘI POSTCOMUNISM

Deși Partidul Comunist Român avea un număr extrem de mare de membri, aceștia nu s-au deranjat să sară în ajutorul lui Ceaușescu în decembrie 1989. Politicile dictatorială și chiar criminale ale acestuia reprezintă prima explicație care ne vine în minte pentru faptul că Ceaușescu a fost abandonat de membrii de partid.

Însă dincolo de practicile neostaliniste ale lui Ceaușescu, indiferența membrilor de partid față de soarta Conducătorului se explică prin caracterul de masă al PCR conjugat cu așa-numitele practici de „familializare a partidului”. Pentru a-și asigura loialitatea susținătorilor, orice mașinărie politică (sau orice altă organizație) trebuie să-i recompenseze simbolic și mai ales material. În cazul PCR-ului (ca și al altor partide „frățești”), recompensele constau în accesul privilegiat la bunuri, servicii, locuințe și locuri de muncă sau funcții dezirabile. Acest lucru era mult mai ușor de realizat înainte de 1970, când numărul de membri era mai mic și

mai ușor de gestionat. Odată cu creșterea numărului de membri, după 1970, s-a instalat și incoerența organizațională. Partidului îi lipseau resursele necesare pentru a-și recompensa membrii din ce în ce mai numeroși. Cu toate acestea, chiar în cazul în care resursele sunt puține, loialitatea și coerența pot fi menținute dacă membrii de partid *cred* că măcar au șanse să urce pe scara ierarhică a organizației. Acest lucru însă era puțin probabil în timpul lui Ceaușescu, întrucât regimul său îi promova în poziții înalte doar pe cei înrudiți cu Ceaușescu și pe sicofanții acestuia. În plus, în anii '80, eșaloanele superioare au început să semene cu o gerontocrație – lucru dezavuat de cadrele de partid mai tinere (și mai însetate de putere), precum și de membrii obișnuiți. Astfel, nici cei cu adevărat devotați cauzei comuniste (presupunând că aceștia mai existau în 1989) nu aveau de ce să se mobilizeze pentru a salva o persoană care expirase politic și era o anomalie istorică.

Evident, rândurile de mai sus fac trimitere și la una dintre temele centrale ale acestui volum: *continuitatea*. Comunismul în România, la fel ca și în alte țări, s-a construit nu pe ruinele regimului de dinainte de 1945, ci cu elementele ori ruinele acestuia, pentru a-l parafraza pe sociologul David Stark, care spunea același lucru referindu-se însă la postcomunism. Pentru a căpăta importanță numerică, PCR a absorbit la sfârșitul anilor '40 membri ai altor formațiuni politice, inclusiv foști legionari. Potrivit antropologului american Katherine Verdery, la fel au stat lucrurile și la înființarea Securității, proces în care au fost implicate vechile cadre ale serviciilor secrete ale regimului burghez.

În același timp, relativa continuitate cu trecutul precomunist trebuie interpretată și prin prisma persistenței unor practici sociale. Politologul american Kenneth Jowitt a analizat foarte bine eforturile regimului comunist de a moderniza România. Acest lucru implica nu doar mobilizarea tuturor resurselor disponibile pentru industrializarea țării, ci și raționalizarea vieții sociale și de partid prin eliminarea unor practici asociate ordinii tradiționale de dinainte de 1945. Astfel de practici „retrograde“ includeau pilele sau blatul, corupția, persistența relațiilor sociale tradiționale, promovarea și recompensarea indivizilor pe principii particulariste (i.e., pe baza legăturilor de sânge, rudenie fictivă – practicile de nașie, încuscrire – prin care se cimentau relațiile cu un patron politic puternic etc.). Jowitt susține că eforturile de modernizare ale regimurilor comuniste au condus la instaurarea unei ordini „neotradiționale“ – o formă mutantă ce conținea elemente de modernitate, raționalitate, dar și – ori mai ales – vechi practici și mentalități. În

cazul românesc, trăsăturile ordinii neotradiționale, în loc să se estompeze, au fost amplificate începând cu anii '70 și au atins forme bizare, desemnate anterior de Vladimir Tismăneanu prin formule precum „familializarea partidului“ sau „socialism dinastic“, forme ce pot fi interpretate prin prisma continuităților surprinzătoare cu trecutul.

Acest studiu este relevant pentru tranziția postsocialistă românească în cel puțin alte două moduri. La începutul anilor '90, partidele politice și organizațiile civice proaspăt (re)înființate au adoptat un discurs anticomunist radical. Noile forțe politice și civice erau profund nemulțumite de prezența covârșitoare în primul guvern provizoriu de după 1989 a foștilor nomenclaturiști din eșalonul doi. Din punctul de vedere al grupurilor politice de opoziție din România, supraviețuirea foștilor politicieni comuniști era semnul unei revoluții incomplete, motiv pentru care cereau excluderea fostelor cadre de partid din viața publică. (În mod ironic, unii dintre cei mai acerbi anticomuniști în cadrul forțelor de opoziție erau tocmai foști activiști de partid sau UTC.) Câteva organizații de opoziție foarte radicale au mers până la a propune interzicerea totală a participării foștilor membri de partid la viața politică a României postsocialiste.

Până și apelurile moderate, de excludere temporară din politica românească a fostelor cadre de partid care ocupaseră funcții înalte, erau profund distorsionate de televiziunea și radioul de stat, cele mai influente media din țară la începutul anilor '90 și controlate la momentul respectiv de așa-ziii neocomuniști. Aceste canale de informare prezentau cererile opoziției ca pe o potențială vânătoare politică de vrăjitoare, care i-ar afecta pe toți românii. Moderate sau nu, distorsionate sau nu, aceste apeluri ale opoziției au reprezentat cea mai proastă strategie de a-și atrage sprijinul popular într-o țară în care un număr semnificativ de cetățeni obișnuiți fuseseră membri ai partidului comunist. Nu încapе îndoială că cei mai mulți membri PCR îl disprețuiau pe Ceaușescu la fel de mult precum cei care nu fuseseră membri de partid. Cu toate acestea, stigmatizarea în masă a membrilor de partid obișnuiți i-a făcut pe mulți dintre ei să îl susțină pe Ion Iliescu (el însuși fost aparatcîk), de teamă că o victorie în alegeri a opoziției i-ar transforma în victime ale represaliilor anticomuniste. Simultan, eșaloanele doi și trei ale fostului regim (inclusiv ale fostei Securități) au profitat de inexistența unor politici minime de lustrare și o parte a lor a rămas în politică, infiltrându-se inclusiv în reînființatele partide istorice. O altă parte a acestor eșaloane doi și trei a virat către sectorul privat

al economiei postsocialiste, unde capitalul social ori relațiile și conexiunile pe care le aveau au jucat un rol crucial în convertirea lor cu succes la capitalism.

Un alt element important în analiza compoziției sociale a PCR este dat de soluțiile oferite dilemei „loialitate politică” *vs* „merit” în politicile de recrutare și promovare. În perioada stalinistă, accentul s-a pus aproape exclusiv pe loialitatea politică a viitorilor membri. După moartea lui Stalin, PCR – la fel ca alte foste partide frățești – a început să acorde o importanță tot mai sporită meritelor, expertizei și pregătirii profesionale a potențialilor membri sau a candidaților pentru poziții importante în aparatul de stat. După vizita lui Ceaușescu în China și Coreea de Nord, macazul se va schimba din nou în politicile de promovare, mai ales la vârful conducerii PCR.

Această dilemă (i.e., recrutăm/promovăm în principal pe criterii politice sau recrutăm în principal ținând cont de merite individuale?) în politicile de cadre nu este în nici un caz specifică fostelor partide comuniste. Dimpotrivă, dacă ne referim doar la cazul românesc, există numeroase mărturii de la sfârșitul secolului al XIX-lea și din perioada interbelică cu privire la politicile de personal ale partidelor politice din acea vreme; aceste politici încurajau promovarea pe criterii particulariste (de loialitate politică/patronaj politic), în detrimentul unor criterii universaliste (ori meritocratice).

După 1990, în ciuda speranțelor multora, practicile corupte de selecție și promovare în funcții publice au reînviat. Sfârșitul anilor '90 și începutul anilor 2000 au fost marcate de apariția baronilor locali și de o parcelizare teritorială a puterii. Eforturile luptei anticorupție au diminuat puterea acestor baroni, însă victoria a fost temporară. Experimentul eșuat al votului uninominal a deschis larg porțile partidelor politice pentru noii îmbogățiți ai tranziției, oameni de afaceri ce dețineau resursele necesare finanțării campaniilor electorale și ale partidelor din partea cărora candidau. E drept, absența unor mecanisme eficiente de control a finanțării partidelor a facilitat capturarea acestora și ulterior captura statului de către oamenii de afaceri (sau interpuși ai acestora) care au intrat în politică. Revenirea la sistemul de vot pe listă nu a modificat radical această stare de fapt. Politica și administrația publică românească par a fi caracterizate de *o stare de cumetrie extinsă*, cu foști prim-miniștri care sunt fini ai unor foști șefi de servicii secrete sau ai altor miniștri, cu beizadele numite în funcții ministeriale, cu amante sau partenere plasate

în posturi-cheie (i.e., consilii de administrație ale unor companii naționale), de unde pot sifona resurse pentru partid și concubini, cu foști colegi de liceu sau de facultate situați strategic în sectorul privat, unde le sunt servite contracte cu statul, cu foste vecine de bloc, concitadini sau consăteni promovați în guvern etc.

La momentul scrierii acestor rânduri, echipa guvernamentală aflată la putere (PSD-ALDE) ține agenda publică prin numeroasele gafe ale prim-ministrului Viorica Dăncilă și prin declarațiile stupeficante ale unora din membrii săi. Compoziția actualului guvern este însă și rezultatul unor politici de selecție ce au pus accentul *nu* pe merite și pregătire profesională, ci pe loialitate politică, obediență față de liderii partidelor din coaliție (în special față de actualul lider PSD, Liviu Dragnea) și legături apropiate ale membrilor cabinetului cu cei aflați la vârful conducerii PSD și ALDE. Din nefericire, nici principalul partid de opoziție de la acest moment (PNL) nu pare a străluci la capitolul selecție meritocratică. Și aici există încrengături de relații și cumetrii, finanțatori ajunși la vârful partidului (sau controlând din umbră pe unii membri aflați în conducerea sa) ori lideri teritoriali cu alură de baroni. Amploarea problemelor organizaționale interne ale PNL pare a fi mai redusă decât în cazul PSD, însă acest lucru s-ar putea datora simplului fapt că PNL se află încă în opoziție, privându-i astfel pe unii dintre liderii săi de ocazia de a comite gafe similare celor făcute de membrii guvernului PSD-ALDE. Desigur, ca sociolog, nu pot generaliza; fără îndoială că există oameni competenți în aceste partide. Statistic, ar trebui să existe, însă faptul că ei rareori ajung la în fruntea formațiunilor politice în cauză semnalează existența unor politici de recrutare și promovare defectuoase.

În fine, merită semnalată și o altă similaritate sau un alt element de continuitate cu trecutul apropiat: obsesia multor politicieni actuali pentru titluri și diplome. PCR, la fel ca alte partide comuniste, era preocupat de pregătirea formală a cadrelor sale. Cei selectați inițial pe criterii de pură loialitate față de partid erau apoi trimiși la diverse școli ori la cursuri de perfecționare, îndeosebi la Academia „Ștefan Gheorghiu“. După 1990, Academia „Ștefan Gheorghiu“ a fost, se pare, înlocuită de Colegiul Național de Apărare și de Colegiul Național de Informații, ale căror programe au fost urmate de multe tinere speranțe ale politicii românești, de funcționari, de jurnaliști și de politicieni mai experimentați. Activitatea Colegiului Național de Informații a fost suspendată, dar, alături de Colegiul Național de Apărare, cele două instituții au reprezentat puncte nodale în rețelele din politica

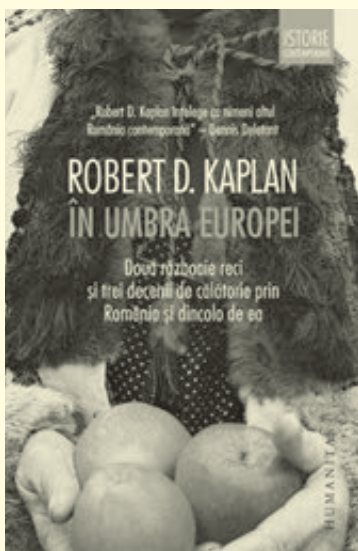
românească, un soi de pepiniere ori locuri de recrutare pentru elitele politice și administrative românești post-1990. Desigur, apetența pentru titluri nu s-a limitat doar la cele două instituții; numeroși politicieni de la nivel central și local, precum și funcționari publici au urmat cursuri de studii aprofundate și mai ales școli postdoctorale în instituții civile de învățământ superior. Unii dintre aceștia au urmat astfel de cursuri întrucât le aduceau beneficii salariale sau le creau oportunități de promovare în carieră, așa cum probabil a fost cazul funcționarilor publici de rang mediu. Alții – foarte puțini, cred – au urmat astfel de școli post-universitare din pasiune. Pentru alți politicieni, a avea un doctorat era o chestiune de statut, o expresie a obsesiei față de titluri, similară cu obsesia Elenei Ceaușescu. Doctoratele unora dintre actualii politicieni s-au dovedit a fi însă plagiate, dar lucrul acesta, în ciuda oprobiului public, nu le-a afectat în mod semnificativ ori iremediabil carierele administrative și politice.

DIN CUPRINS:

Sociologia adaptării și continuității „Un pas înapoi, doi pași înainte”:
Instituționalizarea partidului-stat și a proprietății colective – studiu
 de caz „Puțini am fost, mulți am mai rămas!”: bazele sociale ale
 Partidului Comunist Român „P.C.R.” (Pile, cunoștințe și relații) în
 postcomunism *Capitalism postcomunist à la roumaine?*

ALTE APARIȚII:

În umbra Europei este deopotrivă memorial de călătorie, eseu jurnalistic și analiză istorică - opera unui scriitor care, vreme de treizeci de ani, a căutat să înțeleagă destinul unei țări și să-și împlinească propria vocație.

Viața de zi cu zi din comunism, reconstituită de 95 de autori: scriitori, medici, actori, profesori, ingineri, muncitori etc. Peste 360 de mici povestiri al căror fir roșu e absurdul, iar aici culoarea firului e chiar justificată.

Cine a trăit în Bucureștiul anilor '70–'80 nu poate să nu aibă o tresărire la vederea imaginilor surprinse în acea epocă de arhitectul și urbanistul Andrei Pandele, dar și de alți opt fotografi bine-cunoscuți: tablourile fixate pe peliculă au viața și atmosfera timpului, dar mai ales emană un soi de familiaritate mergând până la strania senzație de déjà-vu. În miezul albumului-document se află capitala demolată sălbatic de Ceaușescu în anii care au urmat cutremurului din '77, flancată de priveliștile orașului dinainte și de după mutilare. În încheierea volumului, Andrei Pandele demonstrează cu argumente, planuri și cifre dureroasa absurditate a proiectului urbanistic ceaușist.

Andrei Pandele

BUCUREȘTIUL MUTILAT

Cu fotografii de Andrei Pandele, Dan Vartanian,
Dan Dinescu, Sorin Vasilescu, Peter Derer, Șerban Lăcrișeanu,
Andrei Bîrsan, Nic Hanu, Radu Ștefănescu

Uranus, unicul cartier din București așezat pe un relief pronunțat, nu a avut noroc.

Speriat de efectele cutremurului din 1977 în propria lui casă de pe malul lacului, Nicolae Ceaușescu le-a cerut specialiștilor să-i indice cel mai sigur loc de construcție din București. Locul cu cel mai bun teren de fundare din oraș era Dealul Spirii, unde fusese amplasat din 1860 Arsenalul Armatei.

Acolo exista un cartier pitoresc, denumit Uranus, cu case bătrânești așezate în pantă, pe locul unde altădată existaseră niște vii. De la nord către sud, străzile Cazărmii, Lăzureanu, Minotaurului, Ecoului, Meteorilor, Arionoaia și Salvatorului coborau de la vest spre est. Ultima spre sud, Strada Sabinelor, se afla deja pe teren plat.

Mie îmi plăceau în mod special străzile Ecoului, cu traseul ușor frânt la limita estică, și Arionoaia, unde întâlneai curți mari, cu verdeață, și pavaje cu piatră cubică. De regulă, casele din deal erau mai modeste decât cele din vale, dinspre Antim–Rahova.

Însă întregul cartier, cu grădinile lui întinse și viața tihnită, burgheză, păstrase parfumul anilor 1910.

Cartierul Uranus arăta de fapt mai bine decât îl vedem astăzi în poze vechi. Era greu să-l redai avantajos. Nu puteai fotografia casele de sus, ca să pui în valoare amplasarea lor în pantă.

Cutremurul din 1977 a reprezentat un bun pretext de a schimba modalitatea de proiectare și construcție în București. Deviza inventată, „Străzi și case în stare iminentă de prăbușire“, a fost folosită abuziv pentru demolarea orașului, deși se știa că păstrarea și întreținerea centrelor istorice este de trei ori mai ieftină decât dărâmarea și reconstruirea lor. Neîngrijite zeci de ani, unele clădiri și ansambluri arătau trist. Renovate cu puțini bani, multe dintre ele arată astăzi splendid.

Ca arhitect, am aflat mai devreme despre intențiile lui Ceaușescu de a „sistematiza“ orașul. Am vorbit cu câțiva prieteni. Ne-am gândit, de bună seamă, să facem relevee fotografice. Nu era însă posibil în timp util. De altfel, fotografierea era formal interzisă; și, în plus, nu se găseau filme.

M-am decis atunci să înregistrez viața orașului având în fundal repere urbane amenințate cu dispariția. Interesat de evoluția „lucrărilor“ de mutilare și de efectul lor asupra locuitorilor zonei, am revenit de numeroase ori, încercând să fixez pe peliculă impresii directe.

În 1983–84 mă prefăceam că doar mă plimb prin cartier... Veneam de departe, când eram liber, sâmbăta sau duminica. De regulă, îmi făceam un plan. Să parcurg, de pildă, străzile mele preferate. Dar socoteala de acasă nu se potrivea întotdeauna cu cea din târg: uneori lumina cădea mai bine pe străzile perpendiculare; sau apăreau persoane care înviorau cadrul.

„Organele“ m-au oprit în repetate rânduri. Nu făceam nimic ilegal, însă activitatea mea li se părea dubioasă. Legitimația de ziarist sportiv m-a scos de câteva ori din încurcătură. Aveam planuri exacte, găsisem unele din 1940, cu nume de străzi schimbate ulterior, așa că mă orientam rapid. Am învățat legislația, ca să-i pot pune la punct pe milițieni.

Deși făcute la întâmplare, demolările se desfășurau urgent. Revenind în același loc după o săptămână, nu mai găseam o anume casă. Mi s-a întâmplat asta de patru ori cu adrese diferite, pe str. Olteni, de pildă.

Reacțiile oamenilor din cartier erau diverse. Unii se bucurau: „Ne mutăm la bloc! Acolo n-o să mai tăiem lemne, n-o să mai

cărăm apă.“ Dar și aceștia au descoperit repede că au pierdut ceva din calitatea vieții. Alții treceau de la cinci camere mari la două camere confort III. Mobilele vechi nu încăpeau în noul apartament. Mai duceau din ele pe la rude...

Erau și oameni foarte săraci, mulțumiți că se alegeau cu câte ceva la demolarea unui palat: un vas de WC, o ușă, un calorifer de valorificat la fier vechi.

Mulți aveau însă privirile împietrite. Cu inima înghețată, vedeau cum le este distrus cadrul de viață. Desigur, copiii își vedeau în continuare de ale lor, jucându-se în molozul caselor elegante, devastate de așa-zisa „modernizare“.

Odată pornite, buldozerele lui Ceaușescu nu s-au limitat la cartierul Uranus. În total s-au demolat, oarecum la întâmplare, aproape șase kilometri pătrați din centrul istoric al capitalei. [...]

Oricum, am depășit cu mult cartierul Uranus. Adunam mărturii despre mutilarea orașului ca întreg.

Fotografiile lui sunt atât de grăitoare, încât nu mai au nevoie de cuvinte. Și eu văd în ele mai mult decât am văzut la locul faptei.
— Dan Dinescu

Fotografiile lui Andrei Pandele sunt singurele fotografii-document făcute cu umor și interes, și singurele care rezistă unei probe a timpului. — Cosmin Bumbuț

La sfârșitul anilor 1990, Bill Browder e cel mai mare investitor de portofoliu în Rusia. În paralel, pornește o campanie împotriva marii corupții și a oligarhilor. Inițial folosită de Putin pentru a-și consolida puterea, campania îl aduce pe inițiator în conflict cu Kremlinul. Izgonit din Rusia, Browder va fi condamnat în lipsă la închisoare pentru o pretinsă evaziune fiscală. În 2008, Serghei Magnițki, unul dintre avocații săi, este arestat; avea să moară în închisoare. Promovat de Bill Browder, așa-numitul Magnitsky Act, adoptat de Congresul SUA în 2012 și extins în 2016, îi sancționează pe oficialii ruși implicați în dosar și fixează cadrul măsurilor împotriva celor care încalcă drepturile omului. Fapt grăitor, dorința ca autoritățile ruse „să-l audieze” pe Browder va fi exprimată de Putin la întâlnirea cu Donald Trump din iulie 2018. *Alertă roșie*, exactă ca un rechizitoriu și palpitantă ca un roman polițist, este o mărturie esențială pentru epoca noastră.

Bill Browder

ALERTĂ ROȘIE

CUM AM DEVENIT INAMICUL PUBLIC NUMĂRUL UNU AL LUI PUTIN

Traducere din engleză de Dana Georgescu

^ CINCIZECI LA SUTĂ

In afară de muncă și de timpul petrecut cu Elena, unul din lucrurile care îmi plăceau cel mai mult în Moscova era să joc tenis, și o făceam frecvent.

Într-o sâmbătă friguroasă din februarie 2002 eram în întârziere, la o partidă cu un prieten broker. Alexei conducea repede, iar Elena și cu mine stăteam pe bancheta din spate a Chevroletului Blazer, ținându-ne de mână. În timp ce mașina se apropia de ultima bucată de drum spre terenul de tenis, am văzut ceva mare, întunecat, în mijlocul străzii. Mașinile o coteau la dreapta și la stânga ca să-l evite. Credeam că e un sac căzut dintr-un camion, dar când ne-am apropiat am văzut că nu era nicidecum un sac, ci un bărbat.

— Alexei, oprește, am strigat eu.

El n-a spus nimic și nici n-a schițat vreo intenție de a încetini.

— Oprește, ce dracu'! am insistat eu, iar el, fără convingere, a tras mașina lângă bărbat. Am deschis portiera și am sărit afară.

Elena a venit după mine, și, când Alexei a văzut că nu era nici o cale de ieșire din această situație, s-a dat și el jos. M-am pus în genunchi lângă bărbat, în timp ce mașinile șuierau pe lângă mine și claxoanele răsunau. Nu sângera, dar era inconștient, și am observat că avea convulsii și spume la gură. Nu știam ce se întâmplase, dar măcar era în viață.

M-am aplecat și l-am cuprins cu un braț pe sub unul dintre umeri. Alexei l-a apucat de celălalt umăr și Elena i-a ridicat picioarele. Împreună l-am dus pe marginea drumului.

Odată ajunși pe trotuar, am găsit un morman de zăpadă moale și l-am pus încet pe jos. A început să-și vină în fire.

— *Epilepsiia*, l-am auzit murmurând. *Epilepsiia*.

— O să fiți bine, i-a spus Elena în rusă, mângâindu-l pe braț.

Pesemne că cineva sunase la numărul de urgență, căci chiar atunci au sosit trei mașini de poliție. În mod șocant, polițiștii nici nu l-au băgat în seamă pe om și au început să patruleze pe trotuar căutând pe cineva pe care să dea vina. După ce m-au auzit vorbind în engleză și au tras concluzia că eram străin, au trecut mai departe la rușii din mulțimea care se adunase în jur. Polițaii s-au îndreptat apoi către Alexei, pe care îl acuzau că-l lovise pe om cu mașina noastră. Rănitul, care era în acest moment perfect conștient, a încercat să le explice că nu fusese lovit și că Alexei încercase să fie de ajutor, dar polițiștii nu l-au luat în seamă. I-au cerut lui Alexei actele și l-au obligat să sufle într-o fiolă. Au avut apoi o discuție aprinsă cu Alexei, care a durat un sfert de oră. În cele din urmă, când s-au convins că nu e nimic în neregulă, s-au urcat înapoi în mașinile lor de intervenție și au plecat.

Bărbatul ne-a mulțumit și s-a urcat într-o ambulanță care sosise în timp ce Alexei vorbea cu poliția, și ne-am suit înapoi în mașină.

Când am luat-o din loc, Alexei mi-a explicat de ce se codise atâta să ajute, iar Elena traducea:

— În Rusia mereu se întâmplă așa. Nu contează dacă tipul chiar a fost lovit sau nu. Odată ce se amestecă polițiștii, vor găsi pe cineva pe care să dea vina, și cu asta, basta.

Din fericire, datorită faptului că Alexei fusese colonel în poliția rutieră, s-a descurcat să iasă cu fața curată. Dar pentru moscovitul obișnuit, un singur gest de bun samaritean putea să ducă la o sentință de șapte ani de închisoare. Și toți rușii o știau.

Așa se petreceau lucrurile în Rusia.

M-am dus la meciul de tenis, dar, oricât încercam, nu reușeam să-mi scot din minte incidentul. Dacă nu ne-am fi oprit? Mai devreme sau mai târziu o mașină nu l-ar fi ocolit, iar omul

ar fi fost rănit grav sau ucis. Situații asemănătoare probabil că aveau loc în toată Rusia în fiecare zi, și acest gând îmi dădea fiori. Iar acest scenariu pervers nu se limita doar la siguranța în trafic. Se întâmpla în toate mediile sociale: în afaceri, în industria imobiliară, în sănătate, în curtea școlii, pretutindeni. De fiecare dată când se întâmpla ceva rău, oamenii nu se implicau, ca să-și scape propria piele. Nu din cauză că oamenii n-ar fi avut spirit cetățenesc, ci doar pentru că intervenția lor avea să fie răsplătită nu cu laude, ci cu o pedeapsă. Poate c-ar fi trebuit să interpretez acest incident drept o prevestire. Poate c-ar fi trebuit să-mi văd de treburile mele în Rusia și nu să încerc să îndrept companiile corupte în care investeam. Dar credeam că pot fi de ajutor. Pentru că nu eram rus – polițiștii mă lăsaseră baltă de îndată ce mă auziseră vorbind engleză –, credeam că pot face lucruri care nu i-ar fi fost niciodată permise unui rus în situația mea.

Ceea ce explică de ce, după ce am constatat cât de bine funcționase campania noastră cu Gazpromul, m-am hotărât să vânez corupția în alte companii mari din portofoliul nostru. Am luat în vizor compania națională de electricitate UES și banca națională de economii Sberbank, ca să amintesc doar două dintre ele. Ca și în cazul cu Gazprom, mi-am petrecut luni anchetând felul în care avea loc furtul. Am înfățișat rezultatele în prezentări ușor de înțeles și apoi am distribuit aceste prezentări către media internațională.

Ca și în cazul Gazprom, odată ce campaniile au atins un punct critic, guvernul lui Putin a intervenit, arătându-și mușchii.

După ce am scos la iveală faptul că directorul general de la UES încerca să vândă activele companiei sale la un preț derizoriu către diverși oligarhi, Kremlinul a instituit un moratoriu pentru vânzarea de active. După ce am dat în judecată Sberbank și consiliul său administrativ pentru că vândut acțiuni ieftine unor prieteni și unor inițiați, în detrimentul acționarilor minoritari, Rusia a modificat legea privind emisiunile abuzive de acțiuni.

V-ați putea întreba, din capul locului, cum de îmi permitea Vladimir Putin să fac aceste lucruri. Răspunsul este că, pentru o vreme, interesele noastre au coincis. Când Putin a devenit președinte, în ianuarie 2000, a primit titlul de președinte al Federației Ruse, dar puterea efectivă a președinției fusese capturată de oligarhi, baroni locali și grupuri infracționale. De îndată ce și-a început mandatul, principala sa prioritate a devenit să smulgă puterea din mâinile acelor oameni și s-o aducă la locul ei cuvenit, la Kremlin – sau, mai precis, în propriile sale mâini. Practic, când a fost vorba de mine și de campaniile mele anticorupție, Putin

opera după principiul politic „dușmanul dușmanilor tăi este prietenul tău“, așa că se folosea adesea de munca mea ca pretext pentru a-i destabiliza pe dușmanii săi oligarhi.

Eu eram atât de absorbit de propriul meu succes și de profiturile neașteptate ale fondului, încât n-am înțeles acest lucru. Credeam în mod naiv că Putin acționa în interesul statului și încerca cu adevărat să facă ordine în Rusia.

Mulți oameni au întrebat de ce oligarhii nu m-au ucis pur și simplu pentru că le-am dat în vileag actele de corupție. Este o întrebare bună. În Rusia, sunt uciși oameni pentru lucruri mult mai neînsemnate. Era o societate complet nelegiuită, în care se putea întâmpla, și adesea chiar se întâmpla orice.

Ceea ce m-a salvat nu a fost teama cuiva de lege, ci paranoia. Rusia e o țară care se hrănește din teorii ale conspirației. Există straturi peste straturi de explicații despre motivele pentru care se întâmplă diverse lucruri, și nici una dintre ele nu este simplă. În mintea unui rus obișnuit, era de neconceput ca un american oarecare, neștiind nici rusa prea bine, să-i vâneze cu atâta agresivitate, de unul singur, pe cei mai puternici oligarhi din Rusia. Singura explicație plauzibilă era că acționam ca interfață a unei persoane puternice. Având în vedere faptul că toate luptele mele cu oligarhii dusese ră la o intervenție a lui Putin sau a guvernului, majoritatea oamenilor presupuneau că această persoană nu e nimeni altul decât însuși Vladimir Putin. Era o idee absurdă. Nu-l întâlnisem în viața mea pe Putin. Dar pentru că toată lumea credea că eram „omul lui Putin“, nimeni nu s-a atins de mine.

Consecința campaniilor noastre și a intervenției lui Putin a fost o revenire spectaculoasă a fondului meu. La sfârșitul lui 2003, fondul crescuse cu mai bine de 1.200% de la pragul de jos al pieței. Îmi recuperasem toate pierderile din 1998. Fusesse nevoie de cinci ani și de o luptă herculeană, dar îmi atinsesem obiectivul de a-mi scoate clienții din acea prăpastie groaznică. Nu numai că mă reabilitasem, dar simțeam de asemenea că descoperisem modelul perfect de afaceri: făceam o mulțime de bani și în același timp contribuiam ca Rusia să devină un loc mai bun. Sunt puține slujbe pe lumea asta care îți permit să faci bani și în același timp să faci bine, iar eu aveam una dintre aceste slujbe.

Părea că lucrurile sunt prea frumoase ca să fie adevărate, și așa și era.

Devreme, într-o dimineață de sâmbătă, în octombrie 2003, în timp ce alergam pe bandă în apartamentul meu și mă uitam la CNN, un titlu de la știrile de ultimă oră a apărut pe ecran, anunțând că Mihail Hodorkovski, directorul de la Iukos și cel mai bogat om din Rusia, fusese arestat.

Am sărit de pe bandă, mi-am șters transpirația de pe frunte și m-am dus grăbit la bucătărie, unde Elena pregătea micul dejun.

— Ai auzit știrea? am strigat eu, gâfâind încă.

— Da. Tocmai am auzit-o la radio. E incredibil.

— Ce crezi c-o să se întâmple?

— Nu știu. Nu pot să-mi închipui că va mai fi în închisoare până luni dimineață. Oamenii bogați nu prea petrec mult timp în închisoare în Rusia.

Sentimentele mele despre arestarea lui Hodorkovski erau amestecate. Pe termen scurt, piața din Rusia avea să sufere o lovitură puternică, iar fondul meu avea să piardă bani dacă el stătea în închisoare chiar și câteva zile. Pe termen lung însă, dacă în mod miraculos rămânea în închisoare, și acesta era începutul reprimării oligarhilor, însemna că Rusia avea o șansă de a deveni o țară normală. Până la urmă, ar fi fost un lucru bun, nu doar pentru fond, ci pentru toată lumea care trăia în Rusia.

Când am ajuns la birou luni dimineață, Hodorkovski era tot în închisoare, iar la deschidere bursa scăzuse cu 10%. Arestarea și detenția lui erau pe prima pagină a fiecărui ziar important din lume. Clienții mei au început să intre în panică și am răspuns la telefoanele lor toată ziua. Ce însemna asta? Ce urma să se întâmple acum? Să-și scoată banii din Rusia?

Nu știam – nimeni nu știa. Totul se reducea la o negociere personală între Vladimir Putin și Mihail Hodorkovski, o negociere în care nici legea, nici logica nu jucau vreun rol.

Din motive pe care nimeni nu le va cunoaște vreodată cu adevărat, această negociere s-a terminat prost pentru Hodorkovski, și la sfârșitul săptămânii era tot în închisoare. Apoi guvernul rus a escaladat situația și a confiscat pachetul de 36% din Iukos deținut de Hodorkovski.

Această situație era fără precedent. Nu era doar un dezastru personal pentru Hodorkovski, ci pentru întreaga piață financiară. Teama exproprierii zăcea latent în mintea tuturor investitorilor, și asta se întâmpla acum sub conducerea lui Vladimir Putin. În următoarele patru zile lucrătoare, piața a scăzut cu încă 16,5% și Iukos și-a pierdut 27,7% din valoare.

De ce făcea Putin una ca asta? Cea mai răspândită teorie era că Hodorkovski încălcase regula de aur a lui Putin: „Ține-te departe de politică, și-ți poți păstra toate câștigurile dobândite pe căi nelegiuite.” Hodorkovski nesocotise această maximă când trimisese milioane de dolari partidelor de opoziție pentru apropiatele alegeri parlamentare și când începuse să facă declarații

care erau clar anti-Putin. Putin e un om care crede în simboluri, și, având în vedere că Hodorkovski întrecuse măsura, trebuia să facă din el un exemplu.

Ca și cum ar fi vrut să transmită limpede acest mesaj, Putin s-a angajat într-o amplă vânătoare de vrăjitoare împotriva tuturor celor care aveau legături cu Hodorkovski. În săptămânile de după arestarea sa, organele de aplicare a legii au început urmărirea partidelor politice pe care le finanțase, a organizațiilor caritabile și a multora dintre angajații lui.

În iunie 2004, Hodorkovski și partenerul lui de afaceri, Platon Lebedev, au fost trimiși în judecată și condamnați pentru șase capete de acuzare de fraudă, două de evaziune fiscală și unul de furt. Fiecare a primit o sentință de nouă ani de închisoare. Fiindcă era vorba de simboluri, Putin a făcut ceva fără precedent: a permis camerelor de televiziune să-l filmeze pe cel mai bogat om din Rusia stând în tăcere în cușca din sala de judecată.

Era o imagine puternică. Imaginează-ți că ești cel de-al șaptesprezecelea cel mai bogat oligarh din Rusia. Ești pe iahtul tău acostat la Hôtel du Cap în Antibes, pe Coasta de Azur. Tocmai ți-ai tras-o cu amanta, ieși din cabina ta de lux și te duci spre bucătărie să iei două pahare de șampanie Cristal și niște caviar. Iei telecomanda și dai pe CNN. Și în fața ochilor te pomenești că-l vezi pe unul dintre tovarășii tăi de breaslă – un om care este mult mai bogat, mai deștept și mai puternic decât tine – stând într-o cușcă.

Care ar fi reacția ta naturală? Ce ai face?

Ai face orice să te asiguri că nu vei ajunge în acea cușcă.

După ce Hodorkovski a fost găsit vinovat, majoritatea oligarhilor din Rusia s-au dus unul câte unul la Putin și i-au spus așa:

— Vladimir Vladimirovici, ce pot să fac să mă asigur că nu voi ajunge într-o cușcă?

Nu am fost de față, așa ca fac doar speculații, dar îmi închipui că răspunsul lui Putin a fost ceva de genul acesta:

— Cincizeci la sută.

Nu 50% pentru guvern sau 50% pentru administrația prezidențială, ci 50% pentru Vladimir Putin. Nu știu acest lucru cu certitudine. Poate că era vorba de 30%, de 70% sau de altă înțelegere. Ceea ce știu cu certitudine este că, după condamnarea lui Hodorkovski, interesele mele și ale lui Putin n-au mai fost convergente. Îi transformase pe oligarhi în „sclavii” săi, își consolidase puterea și devenise, după numeroase estimări, cel mai bogat om din lume.

Din păcate, eu nu fusesem suficient de atent ca să observ că intrasem pe o traiectorie de coliziune cu Putin. După arestarea și condamnarea lui Hodorkovski eu nu mi-am schimbat în nici un fel comportamentul. Am continuat ca înainte – dându-i în vileag și făcându-i de rușine pe oligarhii ruși. Însă de data aceasta exista o diferență. Acum nu-i vânam pe dușmanii lui Putin, ci vânam chiar interesele economice ale lui Putin.

V-ați putea întreba cum de nu mi-am dat seama de acest lucru. Totul pornea de la acel incident cu omul din mijlocul drumului. Poliția mă lăsase în pace în ziua aceea pentru că nu eram rus. Eu credeam că, fiindcă eram străin, eram oarecum scutit de regulile informale care guvernau viețile tuturor celorlalți din Rusia. Dacă aș fi fost un cetățean rus implicat în activitatea mea anticorupție, cu siguranță că aș fi fost arestat, bătut sau ucis.

Dar Putin nu era pe atunci atât de sfidător ca acum. Pe atunci, uciderea unui străin ar fi fost o mișcare prea drastică. Și, dacă m-ar fi băgat la închisoare, Putin ar fi devenit ostaticul situației în aceeași măsură ca mine. Dacă ar fi făcut-o, toți șefii de stat din Vest ar fi fost obligați să-și petreacă o treime din întrevederile lor cu Putin pentru a-l convinge să mă elibereze. Până la urmă, Putin a găsit un compromis care îi mulțumea pe toți cei din cercul său: pe 13 noiembrie 2005, când m-am întors la Moscova de la Londra, am fost oprit în salonul VIP în aeroportul Șeremetievo 2, am fost reținut 15 ore și apoi expulzat din țară.

ALTE APARIȚII:

Cinci voci și cinci abordări care, fără a deveni alarmiste, trec în revistă experiențele trecute, deloc îmbucurătoare, și prezentul mai degrabă ostil al unei relații dintotdeauna complicate, astfel încât poate că viitorul nu ne va mai lua prin surprindere.

La volanul unui automobil, Robert D. Kaplan străbate imensa întindere a Statelor Unite, căutând amprenta geografiei asupra destinului de mare putere al țării sale. O geografie permanent împletită cu istoria celor ce-au clădit națiunea americană: începând cu pionierii care s-au aventurat spre vestul continentului în secolul al XIX-lea și culminând cu câțiva importanți președinți ai SUA – James Buchanan, Abraham Lincoln sau Theodore Roosevelt. Transformarea mentalității de cuceritori într-o adevărată cultură a frontierei a dus la dezvoltarea spiritului comunitar și a pragmatismului american, chemate astăzi să răspundă provocărilor unei lumi globalizate, în care focarele de conflict sunt din ce în ce mai numeroase și mai greu de stăpânit. Carte câștigătoare a Premiului Now Read This Book Club acordat de *PBS NewsHour* și *The New York Times* (septembrie 2018).

Robert D. Kaplan

CUCERIREA MUNȚILOR STÂNCOȘI

CUM DETERMINĂ GEOGRAFIA ROLUL AMERICII ÎN LUME

Traducere din engleză de Dan Horațiu Popescu

Drumul soarelui probează dimensiunile continentului. Pe măsură ce înaintez spre vest, soarele apune seara mai târziu, iar dimineața răsare mai târziu, așa că diminețile sunt mai întunecate și serile mai luminoase. Dar traversez apoi din Indiana înspre Illinois, dau ceasul înapoi cu o oră, căci mă aflu acum în Zona centrală de fus orar, iar procesul se reia din nou, și din nou când trec din Zona orară montană în partea de vest a statului Nebraska la Ora Pacificului în Nevada. Să zbori spre California și să-ți dai ceasul înapoi cu trei ore nu înseamnă să și cunoști spațiul pe care l-ai străbătut, întrucât n-ai apucat să vezi diferențele, de la o seară la alta sau de la o dimineață la alta, de-a lungul drumului.

După câteva mile în interiorul Illinois-ului, dai peste o altă variație: începe cu adevărat preria. Pământul e neted cât vezi cu ochii. Pâlcurile strânse de copaci s-au retras la marginea orizontului. Sunt mile întregi de sol cu fâșii lungi de culturi de porumb

și soia, întrerupte din loc în loc de silozuri metalice mari, circulare. Pământul negru și iarba din zonă îndulcesc singurătatea peisajului, reamintindu-ne cât de bogat este de fapt. Întrucât această producție și rodnicie vor continua sute și sute de mile, atât spre nord și spre sud, cât și spre est și spre vest, ele constituie baza bogăției continentale, care, la rândul-i, permite o abordare a lumii atât de ambițioasă – marcată ca atare la fiecare câteva decenii de un dezastru de proporții, sângeros –, încât costurile materiale și umane sunt absorbite cu ușurință de bogăția însăși și de dimensiunea pământului care a generat-o de la bun început. Aceste lanuri de porumb din Illinois sunt cele care permit, în ultimă instanță, elitelor din Washington să ia în calcul decizia de a *acționa*, chiar dacă alții ar putea să sufere sau să fie afectați de consecințele ei.

O imagine care mi-a trecut mereu prin fața ochilor: un tren de marfă Union Pacific, întinzându-se parcă pe toată lungimea orizontului, înaintând cu un zgomot infernal spre un complex de silozuri de porumb sau de soia ca să-și încarce vagoanele. Asemenea expresii ale forței națiunii nu s-au schimbat de multe decenii, dar puțini dintre cei aflați în poziții efective de putere le văd sau mai sunt conștienți, de fapt, de ele. Priveliștea mă face să mă smeresc. Știu că imensitatea continentului e aceea care a necesitat producerea de locomotive mai puternice și mai eficiente decât în alte părți ale lumii, ceva care, la rândul-i, a facilitat producerea de motoare de mare putere, pentru distanțe lungi, pentru navele noastre de război, astfel că forța marinei noastre militare este direct legată de dimensiunile uscatului continental și ale căilor ferate care îl împânzesc.

Priveliștea îi face pe mulți locuitori ai Vestului Mijlociu să fie modești, la rândul lor, un motiv pentru care cei crescuți în prerie și pe Marile Câmpii tind să fie precauți când e vorba de decizii în politica externă. Intuiția le spune că, așa cum capriciile vremii pot să distrugă recoltele, lucruri asupra cărora nu avem control pot să interfereze cu mărețele planuri croite în Washington.

Springfield, Illinois, capitala statului, arată la fel de expusă vântului și preriei ca pe vremea lui Lincoln. Zgomotul trenurilor de marfă se aude pretutindeni în mijlocul orașului. Paragina vitrinelor de magazine, bătute în scânduri, se vede de la o sută de yarzi de clădirea sediului administrativ al statului. Nu sunt destui copaci, iar rețeaua amplă de clădiri de beton ca niște cutii – cam ca prin sălbaticii ani 1970 – adesea nu se poate distinge de clădirile parcarilor. Pe vremea lui Lincoln, rețeaua străzilor *aparținea* preriei, cu toate posibilitățile sale futuristice și cu anularea diferențelor dintre indivizi. Dar astăzi Springfield arată mai puțin ca

un loc al tuturor posibilităților, fiind mai degrabă depășit de Chicago și de alte capitale de stat, mai dinamice. Chicago pare să fi luat literalmente tot aerul din Springfield: încă un exemplu care ne arată cum a devenit America o rețea de masive orașe-stat, mult mai strâns interconectate cu alte continente decât cu interiorul propriei țări. Fuziunea cu restul lumii și cu civilizația globală e cea care alimentează forțele de separație în interior. Springfield: încă un oraș mic care ar trebui să ne inspire, dar de fapt n-o face.

Lincoln era *din* Springfield mai mult decât din oricare alt loc. Așa că avem ceva de învățat de aici.

Un flux constant de vizitatori așteaptă să intre în casa cu două niveluri a lui Lincoln în fiecare zi. (Un element de comparație: eram unul dintre cei doar trei vizitatori, într-o dimineață întreagă, la conacul mult mai impresionant al lui Buchanan.) Aceasta a fost casa, la colțul dintre Eighth Street și Jackson Street, în care Lincoln a locuit între 1844 și 1861 și în care și-a împlinit visul american de a urca de la cele mai umile premise spre a deveni un membru al burgheziei. În 1856, când el era un avocat în vârstă de patruzeci și șapte de ani, soții Lincoln strânseseră suficienți bani ca să-și renoveze și să-și extindă casa în stilul Renașterii Grecești cu tușe de stil victorian. Lincoln se ridicase la această culme prin migrație¹, autoeducație și muncă îndârjită. Întregul sistem al experienței sale de viață se inspirase și fusese alimentat de democrație, egalitarism și libertate economică – de toate acele posibilități inerente la frontieră. Așa că a susținut construirea și îmbunătățirea căilor ferate și a canalelor ca modalitate de a încorpora acea frontieră în cadrul națiunii. Lincoln era un om al Vestului, așa cum era înțeles pe atunci acest termen: primul președinte care se născuse dincolo de Apalași, care luptase în Black Hawk War², din 1832, fusese arpentor în prerie și navigase cu pluta în josul fluviului Mississippi până la New Orleans. Știa din proprie experiență care era miza dezbaterilor cu privire la extinderea sau nu a sclaviei în teritoriile din vest.

Casa lui Lincoln e confortabilă, aproape prosperă, dar lipsită de orice ostentație sau urmă de grandomanie. E doar *foarte* caracteristică pentru clasa de mijloc și de aceea, poate, e o imagine mișcătoare. În timp ce Buchanan, la momentul în care a devenit

1. Familia s-a mutat din Kentucky în Indiana și apoi în Illinois.

2. Războiul Șoimului Negru, denumit astfel după șeful indienilor din tribul Sauk. Acesta a inițiat o incursiune în Illinois, din teritoriile indiene din Iowa, ceea ce a dus la declanșarea conflictului, care însă nu a durat decât câteva luni.

președinte, era un om bogat, Lincoln se situa în pătura superioară a clasei de mijloc. Oricare ar fi fost celelalte diferențe între cei doi, aceasta e fundamentală. În casa lui Buchanan se află litografiile lui cu regina Victoria și prințul Albert, persoane pe care le întâlnește în carne și oase în diverse ocazii, pe vremea când era șeful misiunii diplomatice a Statelor Unite la Londra. Prosperitatea din casa lui Lincoln iese în evidență mai ales prin cele două dormitoare separate, pe care le foloseau el și soția sa, Mary Todd Lincoln, precum și de soba de gătit cu lemne, din bucătărie: o bucătărie la fel de mare ca și căsuța de bârne în care s-a născut. Buchanan era un om de lume, înconjurat de cristaluri și ornamente aurite și cu un pian cu coadă, făcut de Jonas Chickering¹ la Boston; aici în Springfield avem mobila făcută manual și tapetul la modă al unui avocat de succes din prerie.

În dormitorul de la etaj al lui Lincoln, de lângă cel al soției sale, se află măsuța de scris cu compartimente, la care și-a gestionat o parte din corespondență în lunile dintre alegerea sa ca președinte și ceremonia de inaugurare, când țara însăși pe care urma s-o conducă era pe punctul de a se destrăma. Modestia materială a decorului și priveliștea parțială a preriei, pe care o putea contempla de la masa de scris în timp ce medita la soarta națiunii, te fac să simți un nod în gât. Casa lui Buchanan e un monument istoric; cea a lui Lincoln e un altar. În casa lui Buchanan te însoțește un ghid în costum de epocă și care acceptă bacșis; în cea a lui Lincoln e un pădurar de la Serviciul Național al Parcurilor, care ne atrage atenția că aici, în această casă, îl găsim pe adevăratul Lincoln, mai adevărat decât cel oficial pe care-l întâlnești la Memorialul Lincoln din Washington.

Călătoria de la sălbăticia din Kentucky până la această casă confortabilă din apropierea a ceea ce era atunci marginea de vest a așezărilor i-a furnizat lui Lincoln o mai bună înțelegere a mizei rebeliunii sudiste decât cea obținută de Buchanan de pe urma propriei călătorii. Lincoln era un om al frontierei de vest; Buchanan, a cărui viață își avea centrul în Lancaster, Pennsylvania, nu era un astfel de om. Dar, desăvârșind Uniunea, punând capăt diviziunii Nord–Sud și îndreptând America pe calea transformării într-o țară industrializată, cu motorul clasei de mijloc orientat de la est la vest, Lincoln i-a luat locul lui Buchanan, fiind ultimul dintre așa-zii președinți ai frontierei care au guvernat America. Geografia nu determină caracterul individual, dar totuși contează.

1. Producător de pian din Boston (1798–1853). Calitatea acestora a fost recompensată cu o medalie de aur la Expoziția Internațională din Londra, din 1851.

Lincoln privea în depărtarea preriei și vedea întreaga lume. Dar cineva care să ne unească în timpurile de azi nu poate fi un Lincoln, întrucât nu mai e vorba ca o orientare politică s-o învingă pe alta în America. Problema este ca jumătatea globalizată a populației să respecte și să obțină sprijinul (și întemeierea) jumătății naționaliste, mai înrădăcinată cum este aceasta în geografie. Căci cultura globală are o slăbiciune fatală. Ruptă de pământ, ea are mai puține motive de a lupta, întrucât pământul țării înseamnă mai puțin decât înainte. Iar prin desprinderea oamenilor de tradițiile înrădăcinate în geografie, cultura globală îi face mult mai susceptibili la mode și toane, și chiar la ideologii. Asta e ceea ce face geopolitica mult mai coruptă și mai abstractă: o simplă luptă de orgolii și de identități comunitare, dusă pe un teren în care tradiția stabilă, conservatoare, ancorată în peisaj, s-a pierdut, sau se pierde chiar sub ochii noștri.

Tocmai din inexorabila sa uniformitate își trage forța peisajul din Vestul Mijlociu. În bezna răsunând de zgomotul furtunilor de primăvară, stațiile de benzină și magazinele universale se umplu de lumină, de conversațiile animate despre vreme și efectul ei asupra recoltelor, discutate cu o cordialitate francă. Ritmurile susținute ale muzicii country se aud peste tot, până și la toaletă. Pe Autostrada 67, în McDonough County, Illinois, inima țării atinge un grad de sinteză cu valoare de simbol: peisajul solului negru, aidoma unei mări, al unei bogății agricole pe care exploratorii spanioli călătorind la nord de Mexic, precum Coronado¹, n-au știut s-o prețuiască. Trebuie să muncești din greu ca să scoți la lumină această bogăție. Pâraiele și râulețele se înmulțesc. Traversez Mississippi la Hamilton, Illinois, înspre Keokuk, Iowa, cobor în Missouri, apoi traversez râul Des Moines înapoi spre Iowa. Frontiera de est se reîntoarce, apoi se îndepărtează, se întoarce încă o dată, în timp ce preria plată devine o mare blândă, bătută de vânturi, de dealuri de-un verde electric, populate ici și colo de turme de vite negre. Din cauza dimensiunilor înseși ale preriei, ea are nesfârșite variațiuni topografice.

Iar reperele cu valoare istorică nu se mai termină. Fiecare loc e mândru de istoria sa. Cu cât America devine mai globală, cu atât mai mulți oameni își caută rădăcinile, spre a vedea ce rol a jucat un loc sau altul în colonizarea continentului și extinderea democrației. Istoria militară – adică ridicarea de forturi în prerie,

1. Francisco Vázquez de Coronado y Luján (1510–1554), conchistador și explorator spaniol.

câmpii și munți pentru a putea gestiona problemele cu indienii în secolul al XIX-lea – este de o importanță capitală pentru oamenii de aici, fiind urmată de activitatea coloniștilor, de diverșii pași în direcția egalității în drepturi a femeilor și afro-americanilor, de înființarea sindicatelor și așa mai departe. Nu există istorie mai bună și mai ușor accesibilă decât aceste monumente și comentariile pădurarilor de la Serviciul Național al Parcurilor. O istorie precisă, profundă și, lucru esențial, echilibrată: imună la toanele academice, și totuși în pas cu lucrările deschizătoare de drumuri ale cercetătorilor.

Între timp, povestea celor două Americi continuă: mirosul industrial de mâncare grasă, de fast-food, și pișcătura pe limbă a unui Chardonnay învechit în butoi de stejar, la un restaurant scump în Des Moines. Des Moines, capitala statului Iowa, abundă de o prosperitate elegantă care-ți ia ochii, atât în ce privește mâncarea, cât și arhitectura strălucitoare: rod al sectorului de asigurări, care nu se bazează pe guvernarea statală. Nu e nici un Chicago în Iowa ca să micșoreze Des Moines. Mă simt la un univers distanță față de somnolența mohorâtă din Springfield.

Fluviul Missouri se pierde printre construcțiile de pe ambele maluri: în Council Bluffs, Iowa, și în Omaha, Nebraska. Orașele acestea sunt înfricoșătoare prin gigantismul lor. Fiecare taluz, fiecare bandă de autostradă, fiecare parcare, fiecare mall și spațiile dintre malluri și dintre parcuri, spațiile dintre mesele care se înșiră în restaurantele din malluri – toate sunt la o scară ale cărei dimensiuni alienează și accentuează sentimentul de singurătate. Dar nici una nu este grandioasă sau deliberat impunătoare, sau menită să intimideze și să strivească individul și spiritul lui, așa cum a făcut-o arhitectura comunistă a Războiului Rece cu piatra și betonul ei. Nu, această arhitectură din Council Bluffs și Omaha, toată această profund însușită psihologie a utilizării spațiului, ne transmite pur și simplu ideea că acesta există din belșug. Nu e nevoie să facem lucrurile mai mici. Aceasta este condiția americană, sursa optimismului și a antipatiei față de elite și aristocrații de orice soi, care au nevoie de constrângeri ale spațiului pentru a crește valoarea pământului propriu – ceea ce le îngăduie apoi menținerea poziției sociale. Aceasta a fost diferența crucială dintre Lumea Veche și cea Nouă. Spațiul practic nelimitat este esența mentalității de frontieră. Vestul American este imanent în Omaha.

Umanitatea are nevoie de estetică, iar aceasta are la rândul ei nevoie de un simț al limitelor și al proporțiilor. De aceea prea

mult spațiu este periculos. Prea mult spațiu poate să ducă la amăgire, căreia America îi cade periodic victimă. Deoarece suprema cauză îmbrățișată de agresiunea americană – pentru credința în propriile-i valori misionare – constă în cucerirea spațiului. Dar, cum spațiul se restrânge din ce în ce mai mult din cauza răspândirii orașelor și a suburbiilor și a revitalizării centrelor orașelor, iar presiunea crescândă asupra resurselor de apă impune limite acestei creșteri – oprind expansiunea înspre deșert –, America va trebui să-și modereze impulsurile și obiectivele dacă dorește să continue să prospere, în special în condițiile în care o lume haotică și instabilă e din ce în ce mai aproape.

În 1893, istoricul Frederick Jackson Turner a făcut faimoasa afirmație ce proclamă sfârșitul epocii frontierei și, în consecință, finalul unei tendințe dinamice specifice în cultura americană. Dar, după cum arată Omaha, frontiera nu pare să se fi închis de tot. Continentul e atât de mare, încât mai este loc de creștere în interiorul său. Mai mult, frontiera ne-a însoțit suficient timp ca să rămână adânc încorporată ca trăsătură a caracterului național, deși tot mai vagă și mai subțire. E destul să vă uitați la politica noastră externă și la expansiunea Americii din vremea lui Turner până în zilele noastre.

Lumea însăși a devenit frontiera de azi a Americii. Iar asta este o binecuvântare și o pedeapsă deopotrivă. Modul în care este gestionat spațiul în Omaha oferă o explicație tulburătoare, aproape subconștientă, pentru ambițiile imperiale ale Americii.

Pentru documentarea cărților sale, Kaplan a ajuns în locuri îndepărtate precum Yemen și Mongolia. Pentru Cucerirea Munților Stâncoși, el pășește într-un loc aproape la fel de îndepărtat pentru numeroși americani: Statele Unite din zilele noastre... Autorul argumentează, pe bună dreptate, că alcătuirea Americii așa cum o știm se datorează, în parte, cadrului ei geografic, cu funcție deopotrivă de sanctuar și turn de veghe. — The Wall Street Journal

Kaplan ne reamintește în stilu-i sclipitor în ce măsură acțiunile Americii sunt determinate de așezarea ei pe hartă. Cartea aceasta ar trebui să devină lectură obligatorie. — Henry A. Kissinger

Joc dublu reprezintă rezultatul interesului lui Edward Lucas, scriitor și jurnalist britanic, expert în politicile de securitate, pentru spionaj și Europa de Est. După dispariția Uniunii Sovietice, s-ar fi zis că CIA și MI6 trebuie să-și îndrepte atenția spre noi ținte: traficanți de droguri, teroriști, infractori informatici. S-a dovedit însă că spionii epocii sovietice s-au adaptat rapid, servind noua putere. Lucas și-a propus să descrie „modul în care vechile tehnici de inducere în eroare și subversiune ale KGB-ului sunt puse astăzi în slujba unor obiective noi. Liniile frontului erau mult mai clar trasate în zilele Războiului Rece, când amenințarea consta în triumful comunismului. Autocrația coruptă care conduce Rusia acum joacă după regulile capitalismului – iar amenințarea este și mai corozivă. Însă unele lucruri au rămas la fel. Noii spioni ai Rusiei, la fel ca predecesorii lor sovietici, desfășoară activități de subversiune, manipulare și penetrare a Occidentului. Și apără un regim care este tiranic, infrațional și criminal“.

Edward Lucas

JOC DUBLU

SPIONI, MINCIUNI ȘI CUM PĂCĂLEȘTE RUSIA OCCIDENTUL

Traducere din engleză de Adina Avramescu

Oversiune mult mai atrăgătoare a lui Mihail Semenko a fost, desigur, Anna Chapman.¹ Cariera ei a purtat-o, cu ajutorul lui Alexander, neștiutorul ei soț, prin cele mai opulente cluburi de noapte din Londra și New York și către o viață socială care a atras atenția² tabloidelor, mai ales atunci când

1. Am încercat, în repetate rânduri, să obțin versiunea dnei Chapman pentru a o folosi în această carte. Am primit în schimb două mesaje de pe contul ei de Facebook. Unul din ele este: „Cum poți să scrii o carte fără a avea un articol decent în presă, care să se bazeze pe fapte adevărate? Nici un interviu, nimic...“ În celălalt, se întreabă retoric: „Eu am fost cea care a suferit, iar tu vei fi cel care va câștiga?“ Am răspuns: „Sper să se vândă bine cartea mea, dar chiar dacă voi câștiga Premiul Pulitzer (ceea ce nu se va întâmpla) tu vei fi întotdeauna mult mai faimoasă decât mine!“ Nu am primit nici un răspuns la acest mesaj și nici la o listă lungă de întrebări.

2. Pentru poze nud și picanterii despre libertinismul dnei Chapman cu greu s-ar putea găsi ceva mai potrivit decât tabloidul britanic duminical *News of the World*. Pagina sa de internet nu mai funcționează, însă articolul din

el a început să vândă poze făcute în timpul căsătoriei lor, în care Anna apărea pe jumătate dezbrăcată. Dar revelația că o tânără rusoaică are nu numai sâni, ci și o viață sexuală, poate fi o știre numai după standardele presei de scandal. Povestea ei de acoperire era cât se poate de convingătoare: o tânără rusoaică se căsătorește cu un englez, lucrează mai întâi în sistemul bancar, apoi la o companie aeriană, pe urmă la o agenție imobiliară. Toate sunt locuri de muncă utile pentru un serviciu de informații. Dar nimic din viața ei personală sau profesională nu o distingea de alte sute de mii de tinere din fostele țări comuniste, care au luat drumul Occidentului în căutare de faimă, avere, căsătorie și aventură.

Mai târziu, îi voi schița cariera meteorică ulterioară revenirii în Rusia. Înainte de asta, un prim punct potrivit de analiză a carierei sale este profilul pe care și l-a creat pe LinkedIn. Asemenea profilurilor colegilor ei, e un amestec ingenios de adevăr, exagerare și fals total. S-a născut în Rusia și vorbește fluent engleza, cu un ușor accent, care-i maschează gramatica neglijentă. Pretinde, de asemenea, că vorbește franceza la nivel elementar și că poate purta o conversație în germană. După aceea, lucrurile se complică. De regulă, ilegalității își construiesc o identitate într-o țară și apoi o folosesc ca pe o trambulină pentru a duce o viață mai activă și mai concentrată pe spionaj în altă țară. Înainte de a se muta, dna Chapman și-a fabricat un CV britanic și a dobândit un pașaport real în urma căsătoriei cu un cetățean englez. Nu este clar cine plătea pentru stilul ei de viață luxos: desigur, banii nu proveneau din salariul ei de secretară sau de modest consultant bancar. E posibil ca Southern Union, o companie cu care a fost asociată, să fi furnizat o parte din sumă. Ea afirmă că a primit o subvenție dintr-un fond al guvernului rus care sprijină *start-up*-urile. Se poate să fi fost o plată deghizată din partea serviciilor secrete ruse.

Anna Chapman s-a întors la Moscova în 2006 pentru a încerca să înființeze o companie imobiliară în stil occidental, numită domdot.ru. Ea o descrie ca „un motor de căutare în domeniul imobiliar pentru publicul vorbitor de rusă”, rolul său constând în „administrarea tuturor aspectelor acestei afaceri, stabilirea strategiei de dezvoltare și extindere internațională, managementul personalului și transmiterea de rapoarte către investitori”. Oamenii de afaceri care au interacționat cu ea prin e-mail spun că impresia pe care le-a făcut-o a fost cât se poate de banală, dar

5 iulie 2010 intitulat „Jocuri erotice cu spioana mea în avion” poate fi accesat la <http://patdollard.com/2010/07/naked-pictures-of-sexy-russian-spy/>.

profesionistă.¹ Se pare însă că nu a ajuns nicăieri. S-a mutat apoi la New York și nu e limpede dacă ideea ei de a înființa un motor de căutare pentru proprietăți imobiliare numit NYCRentals.com a reprezentat o parte dintr-o poveste de acoperire sau o afacere reală. Planul de afaceri de pe pagina ei de internet a fost scris într-o engleză neglijentă, cu inflexiuni rusești, care nu ar fi inspirat prea multă încredere potențialilor investitori.

Faptul că sistemul este specializat pe o zonă restrânsă îi permite nu numai să colecteze informații despre închiriere, ci și să creeze o bază de date bogată despre clădire, infrastructura orașului și alte aspecte utile și relevante în alegerea unei proprietăți imobiliare în acord cu specificul regiunii.

Într-un interviu video pentru un eveniment din New York dedicat antreprenoriatului, ea nu a spus mare lucru despre întreprinderea imobiliară, ci a fost mai degrabă preocupată să flirteze cu camera de luat vederi. Planurile nu erau prea avansate: ea a cumpărat NYCRentals.com abia pe 22 iunie 2010, cu 25.350 de dolari. Nu același lucru se poate spune despre viața sa privată. Foștii ei prieteni din New York își amintesc că era petrecăreață și mereu în căutare de noi relații. Printre cuceririle Annei Chapman s-a aflat un om de afaceri multimilionar din New Jersey, care avea mai mult decât dublul vârstei ei. Publicația *The New York Post* spunea despre ea că era

o roșcată frumoasă, desprinsă parcă din filmele cu James Bond, care fugea de la petreceri selecte la întâlniri strict secrete din zona Manhattanului, [cu] un apartament șic în Centrul Financiar și un corp de top-model.

Se pare că a ajuns pe radarul vânzătorilor de spioni destul de târziu. FBI spune că în „aproximativ zece zile de miercuri“ din prima jumătate a anului 2010 dna Chapman a folosit un laptop pentru a schimba mesaje clandestine cu un funcționar din guvernul rus.² Într-una dintre ocazii, funcționarul a trecut cu un microbuz pe lângă o cafenea, suficient timp pentru ca Anna Chapman să trimită informații de pe laptopul ei pe un calculator aflat în mașina lui. Cu altă ocazie, ea se afla în interiorul unei librării când funcționarul a trecut prin apropiere. A treia oară, funcționarul și-a dat seama că

1. Am văzut corespondența electronică vastă dintre Anna Chapman și un potențial investitor în compania sa, care mi-a cerut să nu-i divulg identitatea pentru a păstra confidențialitatea comercială implicită a acestor comunicări.

2. De fapt, un ofițer de informații aflat la misiunea rusă de la Națiunile Unite din New York, sub acoperirea diplomatică de „secretar doi“. Se pare că majoritatea, dacă nu toți ilegalistii, au fost dirijați de la misiunea rusă din New York, și nu de la ambasada din Washington, D.C.

era urmărit și a abandonat misiunea. Același oficial fusese deja observat efectuând o „ciocnire“ cu unul dintre ceilalți ilegaliști, în 2004: este foarte probabil ca el să-i fi condus pe cei de la FBI la dna Chapman, nu invers.

În operațiunea de flagrant care a urmat, un agent FBI sub acoperire, care se dădea drept ofițer de informații angajat la Consulatul Rus, a intrat în legătură cu dna Chapman, spunându-i că trebuie să se întâlnească urgent cu ea. La fel ca în cazul Semenko, el a folosit o serie de fraze de cod pentru a se legitima, cerând să fie numit „Ilia Fabricinikov“ – un nume de cod pe care ea îl primise anterior de la supervizorii săi din Moscova. Ea dorea să discute despre problemele tehnice pe care le avea calculatorul său și să-l predea pentru a fi reparat; a fost de acord să se prezinte la o a doua întâlnire, la care avea să primească un pașaport cu nume fals, pe care trebuia să-l transmită unei alte ilegaliste. Pe 26 iunie, într-o zi de sâmbătă, omul de la FBI i-a telefonat din nou dnei Chapman, spunându-i că trebuia s-o întâlnească în aceea zi. Mai târziu, ea l-a sunat întrebându-l dacă poate amâna întâlnirea până în dimineața următoare, dar apoi s-a răzgândit și a fost de acord să se întâlnească în aceea după-amiază. Se pare că a făcut câteva încercări de a-i verifica sinceritatea, și a discutat atât despre problemele sale tehnice, cât și despre conexiunile ei electronice de miercuri. Dl „Fabricinikov“ (evident, un vorbitor nativ de rusă, deși la un moment dat cei doi au avut o conversație în engleză) a întrebat-o apoi dacă ar vrea să transmită documentul, spunând: „Există aici o persoană care este exact ca tine [...], dar spre deosebire de tine nu poartă numele său real [...]. Trebuie să-i dăm documente noi [...]. Ești pregătită pentru pasul următor?“ Dna Chapman a răspuns: „La naiba, sigur că da.“ Ea a primit pașaportul fals, o descriere a destinației și instrucțiuni legate de modalitatea de recunoaștere a acesteia din urmă. Anna Chapman trebuia să întrebe: „Scuzați-mă, nu cumva ne-am întâlnit în California vara trecută?“ Cealaltă persoană avea să răspundă: „Nu, cred că s-a întâmplat în Hamptons.“ Dna Chapman și-a predat calculatorul defect.

Graba cu care a acționat FBI în acest caz ridică semne de întrebare. Ea indică faptul că americanii au fost nevoiți să accelereze ritmul, probabil pentru că sursa lor din Moscova fugise și în curând avea să fie descoperită absența sa. Mai târziu, dna Chapman a început să aibă îndoieli legate de întâlnirea stabilită. S-a grăbit să ajungă la o farmacie și apoi la un magazin de telefoane mobile, de unde a cumpărat un celular și două cartele pentru convorbiri internaționale. Nu și-a luat măsuri antisupraveghere complete, așa cum ar fi fost de așteptat din partea unui ofițer de informații bine

antrenat, care-și dă seama că a început vânătoreea. I-a telefonat tatălui ei la Moscova, aflând astfel că un ofițer superior SVR care se ocupa cu ilegaliștii dispăruse. Genul acesta de spionaj neglijent era foarte straniu. La fel și datele de identitate vizibil false folosite pentru a completa rubrica „acordul clientului”; aici ea s-a trecut ca „Irine Kuțov” din „99 Fake St.”. Un principiu fundamental al muncii sub acoperire este să nu spui mai multe neadevăruri decât e necesar și să eviți umorul excesiv. Un simplu „Jane Smith” și o adresă obișnuită, dar scrisă cât mai ilizibil, ar fi fost mult mai în ton cu profesionalismul la care te aștepti în mod normal din partea unuia dintre cele mai vechi și mai competente servicii de spionaj din lume. Vizibil alarmată, în ziua următoare ea s-a dus la un post de poliție din Manhattan, unde a predat pașaportul, pretinzând că i-a fost înmănat din greșeală. A fost arestată de agenții FBI care au venit la fața locului.

Interesant și instructiv... Lucas pune în contrast complezența și iluziile noastre cu ingeniozitatea nemiloasă a Rusiei. — Mail on Sunday

Bine documentat, antrenant și înspăimântător. — Publishers Weekly

Joc dublu este o lectură excelentă, scrisă cu vervă, ritm și competență. — The Telegraph

Putin și prietenii lui sunt gangsteri pe o scară care-i face pe Al Capone și Don Corleone să pară neînsemnați... Lucas are dreptate să critice aspru nebunia noastră de a-i trata cu atâta ușurință. — Sunday Times

DIN CUPRINS

Jaș și crimă Statul pirat Jocuri mortale și idioți utili Spioni reali, victime reale Artă spionajului: realitate și ficțiune Spioni ca noi Noii ilegaliști Teatrul de război al Europei Între ciocan și nicovală Lumea cu susul în jos Povestea trădătorului

Jurnalistul, scriitorul și istoricul francez Thierry Wolton (n. 1951) e preocupat în mod special de istoria regimurilor comuniste, de Războiul Rece și de influența sovietică în Occident (la Humanitas au mai apărut *KGB-ul în Franța* și *KGB-ul la putere: Sistemul Putin*). Trilogia *O istorie mondială a comunismului* este cea mai amplă întreprindere de acest gen (peste 3.300 de pagini) și explică sistemul comunist din perspectiva celor trei mari actori ai săi: călăii (vol. I), victimele (vol. II) și complicii (vol. III). Toate cele trei volume se află în curs de publicare la Editura Humanitas, urmând să apară în toamna 2018, 2019, respectiv 2020. Secvența se intitulează „Holodomor, exterminarea țăranilor ucraineni” și face parte din capitolul 6 („Beția succesului”).

Thierry Wolton

O ISTORIE MONDIALĂ A COMUNISMULUI

**ÎNCERCARE DE INVESTIGAȚIE ISTORICĂ
VOL. I: CU PUMNUL DE FIER: CĂLĂII**

Cu o prefață a autorului la ediția românească
Traducere din franceză de Adina Cobuz, Wilhelm Tauwinkl,
Emanoil Marcu, Vlad Russo, Mariana Piroteală,
Marieva Ionescu, Anca Ionescu și Elena Ciocoiu

În loc să dea de a folosi arma hranei pentru a doborî „dușmanul de clasă” nu i-a venit lui Stalin din senin. Calea i-a arătat-o Lenin, când a zdrobit puternica Biserică Ortodoxă profitând de foamea care a îndoliat țara în 1921–1922. Să ne reamintim ce prescrisese liderul bolșevic atunci: „Cu înfometați care se hrănesc cu carne de om, cu drumuri presărate cu sute de mii de cadavre, acum și numai acum putem (și prin urmare suntem datori) să confiscăm bunurile Bisericii cu sălbăticie, fără milă”. Clerul nu și-a revenit niciodată după această lovitură. Precedentul kazah a fost și el plin de învățăminte pentru Stalin. În aceste ținuturi majoritar nomade, Moscova voia să sedentarizeze o populație de credință musulmană și organizată pe clanuri, două caracteristici care împiedicau pătrunderea idealurilor comuniste. În noiembrie 1929, Comitetul Central a ordonat confiscarea pământurilor nomazilor și construirea de ferme cerealiere uriașe în estul Kazahstanului. O absurditate economică într-un teritoriu care nu se

pretează la asemenea culturi. S-a hotărât ca 544.000 dintre cele 566.000 de familii nomade câte număra țara să fie fixate înainte de sfârșitul planului cincinal. Pentru a-și atinge obiectivul, comuniștii locali recurg la forță. Jumătate din turme au fost omorâte din primele săptămâni. În aprilie 1930, 52,1% din populație devenise sedentară și intrase în colhozuri; în septembrie 1931 erau deja 60,8%. Înaintea acestui marș forțat către socialism, trei sferturi din populația kazahă trăia din creșterea animalelor. Agricultura nu poate compensa această economie ancestrală; în vara anului 1930, suprafața cultivată crescuse cu numai 17%. Lipsiți de posibilitatea de a se hrăni, kazahii sunt decimați de foamete. În total mor 1,3 milioane de persoane, adică o treime din populația totală. Păstrând proporțiile, URSS n-a mai cunoscut o hecatombă de o asemenea amploare¹. Foametea a înfrânt orice rezistență, nomadul kazah e în sfârșit sedentarizat. În acest caz, foametea a slujit scopurilor Moscovei, dar n-a fost instrumentalizată. Nouă sute de tone de grâu au fost aduse la fața locului pentru a veni în ajutorul populației înfometate. Dar Kazahstanul a confirmat eficiența pe care o are arma hranei. Când, în 1932–1933, Stalin a luat hotărârea să-i înfometeze deliberat pe ucrainenii, sedentariizarea kazahilor era deja înfăptuită.

Martirizarea Ucrainei începe la 11 august 1932 printr-o scrisoare a lui Stalin către Lazar Kaganovici, reprezentantul său la fața locului: „De maximă importanță este acum Ucraina. Treburile în Ucraina merg lamentabil. Merg prost în privința partidului. Se spune că în două regiuni din Ucraina (Kiev și Dnepropetrovsk) circa 50 de comitete raionale și-au exprimat opoziția față de planul de colectivizare, declarându-l nerealist. Se spune că nici în celelalte comitete raionale lucrurile nu merg mai bine. Cu ce seamănă asta? Țăsta nu mai e partid, e parlament, o caricatură de parlament. [...] Merg prost în privința Sovietelor. [...] Merg prost în GPU. [...] Dacă nu luăm imediat măsuri de îndreptare a situației, putem pierde Ucraina“. În concluzie, *Vojd* ordonă: „Ucraina trebuie transformată în cel mai scurt timp într-un adevărat bastion al URSS, într-o republică model. Nu precupețiți nici un mijloc“². În perioada

1. Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, Robert Laffont/Bouquins, 1995, pp. 209–213 [Recolta durerii, trad. de Bogdan Marchidanu, Humanitas, București, 2003, pp. 203–212 – n. tr.] și Isabelle Ohayon, *La Sédentarisation des Kazakhs dans l'URSS de Staline*, Maisonneuve et Larose, 2006, pp. 357–368.

2. *Stalin–Kaganovich: Perepiska (Stalin–Kaganovici: Corespondență)*, introducere, note și comentarii de Oleg Hlevniuk, Moscova, Rosspen, 2001, pp. 273–274. *Apud* Nicolas Werth, *La Terre et le Désarroi*, Perrin/Tempus, 2007, p. 118.

respectivă, pământul din Ucraina era împărțit între proprietatea privată și cea colhoznică, ucrainenii făcându-se vinovați de refuzul de a preda cotele de cereale, de neîndeplinirea normelor, nerealiste, impuse de Moscova. Cu un an înainte, 42% din recoltă fusese confiscată, ceea ce silise colhozurile să predea o mare parte a grâului de sămânță destinat recoltei viitoare. În primăvara anului 1932, Moscova a cerut livrarea a 7,7 milioane de tone de grâu, adică peste jumătate din recolta scontată. Cunoscând situația de la fața locului, comuniștii ucraineni înșiși au socotit obiectivul nerealist. Foametea face deja ravagii la țară, colhozurile sunt sleite, țăranii la pământ. Molotov și Kaganovici au fost trimiși la Kiev ca să impună cotele hotărâte. „Nici o concesiune și nici o șovăire în îndeplinirea sarcinii trasate de partidul și guvernul sovietic“, avertizează Molotov¹. Ucrainenii trebuie să-și dea obolul. Scrisoarea lui Stalin dă semnalul de începere. La sfârșitul verii, obiectivul e atins, cotele sunt predate – pentru țăranii însă asta înseamnă moarte. În momentul respectiv, Ucraina este cea mai colectivizată republică sovietică din URSS: 70% dintre țăranii ucraineni sunt deja înscrși în colhozuri, față de 59,3% în restul țării. Colectivizarea este principala cauză a tragediei, căci ea nu permite nici o flexibilitate, nu le lasă nici o marjă de manevră țăranilor, care au devenit dependenți de putere și supuși arbitrarului total al acesteia. Dacă partidul-stat le vrea moartea, vor muri.

Escaladarea se îndreaptă deliberat către catastrofa finală. Dispunând de puteri depline, tandemul Molotov–Kaganovici ia o serie de măsuri care propagă foametea așa cum vântul propagă focul pe miriște. Prima hotărâre este oprirea aprovizionării cu produse manufacturate în raioanele care nu predau cotele fixate pentru rechiziții. Această blocadă e însoțită de noi valuri de arestări masive ale „sabotorilor“. Acuzația e lăsată la latitudinea activiștilor și a altor forțe de sprijin ale GPU, brațul înarmat al partidului-stat pe teren. Apoi vine ordinul de deportare colectivă a tuturor locuitorilor din satele „răzvrătite“. În decembrie 1932, Molotov și Kaganovici își arogă dreptul de a confisca toată sămânța păstrată pentru recolta viitoare. Primului secretar al Partidului Comunist din regiunea Dnepropetrovsk, îngrijorat de confiscarea ultimelor rezerve din colhozuri, Molotov îi răspunde: „Poziția dumitale e profund incorectă, antibolșevică. Noi, bolșevicii, nu putem pune nevoile statului – nevoi minime, precis definite în mai multe rânduri în rezoluțiile partidului – pe planul al zecelea și nici măcar pe planul al doilea, numai pentru a satisface nevoile colhozurilor. Un bolșevic

1. *Pravda*, 15 iulie 1932.

adevărat trebuie să pună nevoile statului proletar pe primul plan“¹. Ofensiva e dublată de voința de a lichida cultura ucraineană. Culacii nu sunt singurii vizați, întreaga națiune trebuie îngenuncheată. Cele două aspecte sunt legate. „Problema națională e în esență o problemă țărănească“, socotea Stalin². În Ucraina, populația e alcătuită pe trei sferturi din țărani. Zdrobirea lor înseamnă zdrobirea puternicei mișcări naționale, capabilă să se opună construirii socialismului. Vis al Rusiei dintotdeauna, rusificarea e preluată de URSS, care se apucă s-o înfăptuiască sub pretextul „bolșevizării“ satelor. [...]

Comisarul ucrainean pentru educație este demis, toate instituțiile culturale sunt epurate de elementele așa-zis „naționaliste“. La Academia de Științe, numele membrilor excluși pentru „sabotaj“, „opозиție ideologică“, „contacte cu dușmanii poporului“ sunt afișate zilnic. „Am curățat Comisariatul Poporului pentru Educație de 2.000 de elemente naționaliste, dintre care 300 de oameni de știință și scriitori, se laudă Pavel Postîșev, trimisul lui Stalin însărcinat cu epurările. Din opt instituții centrale sovietice au fost epurați peste 200 de naționaliști care ocupau posturi de șefi de serviciu și altele asemenea.“ Potrivit estimărilor, din 240 de autori de limbă ucraineană înregistrați la începutul anilor 1930, doar circa 40 au rezistat. La fel, din 84 de eminenți lingviști pe care-i număra țara, 72 ar fi fost lichidați. „În cursul anului trecut am anihilat toate elementele contrarevoluționare și naționaliste, va declara Postîșev de la tribuna celui de-al XVII-lea Congres al PC, ținut la Moscova în februarie 1934. I-am demascat și eliminat pe deviaționiștii naționaliști.“³ Cultura populară nu e nici ea cruțată. Muzicianul Dmitri Șostakovici povestește în memoriile sale că barzii care cutreierau satele recitând balade și cântând vechi cântece folclorice au fost invitați să participe la un congres, pentru a fi arestați și apoi împușcați⁴.

Începând din ianuarie 1933 foametea capătă dimensiuni de genocid. La acest început de an, Stalin îl numește pe Postîșev responsabil cu rechizițiile și cu „bolșevizarea“ (altfel spus, „rusificarea“) Ucrainei și îi adaugă și un nou șef al GPU, Vsevolod Balițki. Acesta din urmă va ajunge în lagăr câțiva ani mai târziu,

1. Rosiiskii Tentr hraneniia i izuceniia dokumentov noveișei istorii (RȚHIDNI) – Centrul Rus pentru Conservarea și Studierea Documentelor Istoriei Contemporane, Moscova, f. 82, i. 2, d. 141, p. 7476.

2. *Apud* Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, ed. cit., p. 21 [ed. rom. cit., p. 10 – n. tr.].

3. *Ibid.*, pp. 293–295 [ed. rom. cit., p. 287 – n. tr.].

4. Dmitri Shostakovich, *Testimony*, HarperCollins, 1980, p. 215.

în perioada Marii Terori, când va povesti cum au fost primiți amândoi de *Vojd* la Kremlin înaintea plecării și ce i-a spus Stalin lui Postîșev cu acel prilej: „Pe tine, Pașa, te-am numit acolo în calitate de Glavgol [lit.: responsabil cu foametea], și cu arma asta o să rezolvi mai multe decât Budionnii cu toate armatele lui de cavalerie¹. Kossior [primul secretar al PC Ucrainean] a început s-o cam balmăjească, dar tu ai o mână de fier: să nu te iei după mormolocii ăștia“². Titlul de Glavgol dat lui Postîșev în acea zi se vrea ironic. El dezvăluie cinismul lui Stalin în fața tragediei. Glavgol este parodia acronimului Pomgol care desemna Comitetul de Ajutorare a Înfometaților din Rusia care a salvat numeroase vieți în timpul foametei din 1921–1922. Numai că, de data asta, nu mai e vorba de a sări în ajutorul victimelor, ci de a le lichida. Odată cu numirea lui Postîșev, Stalin elaborează o directivă secretă menită să pună capăt exodului țăranilor care fug din Ucraina și Kuban³, „sub pretextul că se duc după pâine“. „Comitetul Central și Consiliul Comisarilor Poporului dețin dovada că acest exod din Ucraina e organizat de dușmanii puterii sovietice, de socialiștii revoluționari și de agenți polonezi, scrie Stalin, în scop de propagandă, ca să discrediteze, prin țăranii care fug din regiunile URSS aflate în nordul Ucrainei, colhozurile și sistemul sovietic în general.“⁴ În urma acestei directive, șeful OGPU, Ghenrih Iagoda, transmite responsabililor săi regionali ordinul de a organiza patrulare speciale pe drumuri și în gări pentru a-i prinde pe „fugari“. Cei prinși vor trebui deportați sau trimiși înapoi acasă, ceea ce, în ambele situații, reprezintă o condamnare la moarte. Ucraina este acum izolată, ruptă de restul țării, tragedia se poate petrece cu ușile închise. Comportamentul OGPU și al celorlalte forțe de represiune indică, începând din acest moment, o voință manifestă de a extermina cât mai mulți țărani. „Nici o milă“, ordonă Postîșev trupelor sale. Perchezițiile din casă în casă nu se mai limitează să confişte cele câteva boabe de grâu pe care le mai găesc. Sunt luate sau distruse și alimentele găsite. Sobe de gătit sunt fărâmate, ustensilele de bucătărie, confiscate. Orice individ suspectat de a fi furat cea mai mică cantitate de

1. Semion Budionnii a comandat Armata I de Cavalerie a Armatei Roșii în timpul Războiului Civil.

2. Relatat de Leonid Pliușci, „1933: l'Année trente noire“, în *L'Intranquille*, nr. 2–3, 1994, p. 425.

3. Kubanul este o regiune din Caucazul de Nord populată în majoritate de ucraineni.

4. RTHIDNI, f. 558, i. II, d. 45, p. 109.

cereale din stocurile care putrezesc în aer liber este imediat împușcat. Animalele moarte de foame sunt arse ca să nu servească drept hrană pentru înfometați. Fructele din pomi sunt tratate cu substanțe chimice care le fac improprii pentru consum¹. Canibalismul rămâne adesea singura modalitate de supraviețuire. Copiii mici sunt primele victime.

Stalin știe foarte bine ce face în Ucraina. Responsabilul PC din Harkov se arată impresionat de această hecatombă umană la Plenara Comitetului Central ținută la Moscova în ianuarie 1933. Stalin îi răspunde glacial: „Ni s-a spus, tovarășe Terehov, că ești un bun orator, dar se dovedește că ești și un bun povestitor. Crezi probabil că ne sperii inventând balivernele astea cu foametea, dar nu ține! Ai face mai bine să lași funcția de la regiune și de la Comitetul Central și să mergi să lucrezi la Uniunea Scriitorilor; acolo ai putea să-ți scrii basmele pentru imbecili.”² Terehov n-a fost reales în funcție. Oficial, foametea nu exista, nici măcar între tovarăși. După toate aparențele, Stanislav Kosior, prim-secretar al PC din Ucraina în momentul tragediei, a plătit cu viața faptul de a fi dezvăluit mai târziu costul uman al acestei tragedii. Într-un discurs rostit într-un for al partidului, va îndrăzni să evoce dramatica scădere demografică din Ucraina la începutul anilor 1930. Va fi urgent demis, torturat, împușcat³.

Secretul e și mai bine păzit când e vorba de străinătate. În timp ce milioane de oameni mor de foame, URSS continuă să exporte cereale, dovadă că are o agricultură sănătoasă (51,8 milioane de chintale de grâu exportate în 1932, 17,6 milioane în 1933). În ciuda faptului că a fost impusă legea tăcerii, frânturi de știri transpiră totuși. *New York Evening*, de pildă, publică în 18 februarie 1933 o mărturie doveditoare. Într-un sat situat la 30 de kilometri de Kiev, un american a constatat că toți câinii și toate pisicile fuseseră mâncate. „Într-un bordei, fierbeau un amestec de nedescris, povestește el: oase, ierburi, piele și ceva ce seamăna cu un carâmb de cizmă. Lăcomia cu care cei șase locuitori rămași în viață (dintr-o populație totală de patruzeci de oameni) priveau țință la acest amestec arăta cât de înfometați erau.” În septembrie, reprezentantul Norvegiei la Societatea Națiunilor cere Consiliului organizației să înscrie foametea din Ucraina pe ordinea de zi. Ambasadoarea URSS la Oslo, Alexandra Kollontai, replică imediat: „Anul acesta recolta e mai bogată decât a fost în mulți ani anteriori. Iar țăranii care

1. *L'Intranquille*, nr. 2-3, 1994, pp. 496-505.

2. Cuvintele acestea au fost făcute publice în URSS în momentul destalinizării: *Pravda*, 26 mai 1964.

3. *L'Intranquille*, nr. 2-3, 1994, p. 521.

anul trecut se dedau la acțiuni de sabotaj și-au făcut, anul acesta, pe deplin datoria. Așa că nu mai poate fi vorba de nici o foamete“. Figură emblematică a revoluției, personalitate accentuată căreia i se atribuie nenumărate extravagante sexuale, Kollontai este o purtătoare de cuvânt seducătoare. „În ceea ce privește foametea, adaugă ea, v-aș atrage atenția asupra unui fapt straniu, anume că toate aceste știri vin fie de la Riga, fie de la Berlin. E lesne de înțeles ce valoare au.“¹ Argumentul e imbatabil. Punerea acestor „zvonuri“ în cărca Germaniei, care tocmai a basculat în nazism, îi discreditează pe toți cei care le colportează. Hitler e folosit pentru prima dată pe post de sperietoare pentru a scăpa de realitatea crimelor sovietice și a le oculta, procedeu larg folosit în anii următori.

Ambasadorul Franței la Moscova, Charles Alphand, bombardează Quai d'Orsay* cu note care denigrează mărturiile despre foamete. Potrivit lui, comitetele de susținere a țăranilor ucraineni și alte organisme se află în mâna extremiștilor naționaliști („petliuriști“, cum le spune Stalin) sau a unei nobilimi revanșarde, lipsiți și unii, și ceilalți de orice credit. „Dacă, în ciuda tăgăduirilor sovietice, o anumită penurie pare să se fi înregistrat în anumite regiuni ale Ucrainei, mai ales în momentul «aderării», precizează ambasadorul, gravitatea ei pare să fi fost mult exagerată și exploatată de o campanie ostilă (aparent cu sursa în Germania) față de regimul sovietic.“² Alphand își afirmă poziția cu atât mai mult aplomb cu cât e unul dintre puținii occidentali care au fost la fața locului, deci știe ce se petrece efectiv în Ucraina. Călătoria lui, organizată în august 1933, a fost una dintre primele operațiuni de dezinformare puse la cale de puterea sovietică – și una dintre cele mai reușite. Pentru a da acestei mistificări tot lustrul necesar, Moscova s-a slujit de un „vechi“ prieten al regimului, fostul prim-ministru Edouard Herriot, unul dintre primii lideri occidentali care au recunoscut noul regim bolșevic, în 1924; acesta a semnat un pact de neagresiune cu Moscova în noiembrie 1932. Recunoscător, URSS cultivă prietenia cu acest stâlp al partidului radical. Herriot era omul potrivit pentru această operațiune. Invitat cu toate onorurile datorate rangului său – politicianul era extrem de sensibil la așa ceva, iar Moscova știa acest lucru –, francezul a putut deci aprecia *de visu*, alături de ambasadorul Alphand, situația reală din Ucraina. [...]

1. *Apud* Alain Blum, *Naître, vivre, mourir en URSS*, Petite Bibliothèque Payot, 2004, p. 99.

* Ministerul Afacerilor Externe al Franței, numit astfel după locul din Paris unde își are sediul (n.tr.).

2. *Ibid.*, p. 102.

Edouard Herriot a jucat la perfecție rolul „idiotului util“, în care îl distribuise Moscova. Expresia, nu tocmai amabilă, îi este atribuită lui Lenin, care o folosea pentru a-i caracteriza pe democrații naivi, pe capitaliștii lacomi, care pot fi utilizați de propaganda comunistă pentru scopurile sale. Secolul XX n-a dus lipsă de idioți utili, pe toate meridianele. „Când se pretinde că Ucraina e pustiită de foamete, dați-mi voie să ridic din umeri“, declară fostul prim-ministru la întoarcerea din călătorie. Păcălit de înscenarea pusă la cale de regim, de lanurile de grâu zărite de la fereastră unui tren, de satele curate și aseptice, de miile de chipuri ale celor veniți să joace rolul de țărani fericiți, de soldații Armatei Roșii deghizați în colhoznici model, Herriot a relatat ce a vrut regimul ca el să vadă, știind că le va da crezare. „Am străbătut Ucraina. Ei bine, pot să afirm că am văzut o grădină care dă roade din plin, precizează el. Se dau asigurări, spuneți, că ținutul trece la ora actuală printr-o perioadă tristă? Nu pot vorbi despre ce n-am văzut. Totuși am cerut să merg în locuri chipurile greu încercate. Dar n-am văzut decât prosperitate!“¹ Într-o carte pe care o va publica imediat după călătorie, Herriot se arată și mai încredințat de spusele sale: „Ajungem exact în satul Kortița, în parte german, de unde a plecat povestea despre mizeria din Ucraina². Să privim cu atenție. Pământul negru e deja pregătit pentru însămânțări. O vegetație bogată și proaspătă înconjoară casele din cărămidă roz, în fața cărora se joacă copii dolofani. [...] Vizităm colhozul înființat în comună. La drept vorbind, mașinile sunt cam de proastă calitate, iar munca nu foarte bine împărțită. Dar grâul este atât de mult, că o parte din el se pierde. Anul acesta, fiecare lucrător va primi între 3.000 și 5.500 de kg de cereale; și sunt mai mulți lucrători în fiecare familie“³. Alți „idioți utili“ vor relata aceleași minciuni în țările lor. Lumea occidentală, îngrijorată de întorsătura pe care o luaseră lucrurile în Germania și doritoare să menajeze URSS în acest context, e gata să creadă asemenea baliverne. Statele Unite au recunoscut în sfârșit regimul sovietic, în curând Moscova se va alătura Societății Națiunilor și va semna pacte de asistență mutuală cu Franța și Cehoslovacia.

Ucrainenii au numit această tragedie națională *Holodomor*, combinând cuvintele *golod*⁴ (foame) și *morîti* (a omorî), deci a omorî prin înfometare. Poeta ucraineană Olena Teliha, care va

1. Interviu cu Edouard Herriot, *Le Nouvelliste*, 14 septembrie 1933.

2. Aluzia la satul „în parte german“ nu e în mod evident o scăpare.

3. Edouard Herriot, *Orient*, Hachette, 1934, p. 166.

4. În limba rusă, litera *g* aflată la începutul unui cuvânt se pronunță *h*.

fi împușcată de naziști la Babi Iar, i-a numit „nimicitori de vieți” pe comuniștii răspunzători pentru această politică de exterminare. După al Doilea Război Mondial, se va pune problema dacă această politică a fost un genocid în sensul dat de Națiunile Unite în 1948. Cele două criterii reținute de ONU pentru a califica asemenea crime în masă sunt prezente în Holodomor: intenționalitatea și desemnarea victimelor după criterii etnic-naționale. Intenția a fost evidentă începând cu decizia lui Stalin, luată în ianuarie 1933, de a izola țara pentru a conferi foametei o eficiență ucigașă cât mai mare. Cât despre grupul-țintă, țărani, e vorba în primă instanță de o categorie socială (nu etnică), dar puterea sovietică i-a vizat pe țărani în calitate de ucraineni. În paralel cu foametea prin care decima satele, Moscova a atacat și politica de ucrainizare dusă din 1922, pentru a elimina elita intelectuală a țării și a lichida cultura națională. În mintea lui Stalin, națiunea ucraineană nu era mai puțin dușmană decât culacul care întrupa „dușmanul de clasă”. Confundarea celor două aspecte, imposibilitatea de a le disocia pe unul (națiunea) de celălalt (clasa) trimite la intenția etnic-națională a acestei crime în masă. Genocidul ucrainean este unul dintre cele mai grave săvârșite în istorie. În lipsa unor statistici precise, rămânem din nefericire la estimări. În monumentala sa lucrare despre colectivizarea URSS, care adună laolaltă majoritatea datelor disponibile, Robert Conquest estimează pierderile totale de vieți omenești în timpul „deculacizării” la 13 milioane de oameni pe ansamblul teritoriului sovietic, între 1930 și 1937, „însușind” victimele foametei din Ucraina, din Kuban, din Kazahstan și pe cei morți în deportare¹. Formidabilul cost în vieți omenești nici măcar n-a dus la avântul agriculturii. La al II-lea Congres al colhoznicilor frunțași, ținut la Moscova în februarie 1935, Stalin anunța că 98% din pământul cultivat era de-acum socialist. N-a spus însă că producția agricolă a scăzut cu 15% în raport cu ultimii ani ai NEP, nici că producția animală este 60% din nivelul anului 1928.² Deposedat de pământ, fără nici o răspundere, exploatat, țăranul n-are de gând să depună eforturi pentru un regim care i-a luat totul. Agricultură URSS, la fel ca a tuturor țărilor ce vor urma același model, e condamnată la veșnică stagnare. „Modernizarea” satelor n-a dus la eliberarea mâinii de lucru necesare industriei, așa cum cerea un marxism bine înșușit. Preocupat în exclusivitate de „dușmanul de clasă”,

1. Robert Conquest, *Sanglantes Moissons*, ed. cit., p. 338 [ed. rom. cit., p. 329 – n. tr.].

2. Nicolas Werth, *Histoire de l'Union Soviétique*, PUF, 2008, p. 242.

puterea sovietică nici nu și-a pus această problemă. Un decret secret adoptat la 12 februarie 1930 cerea vigilență în împiedicarea culacilor să părăsească satele pentru a se angaja în uzine. În momentul „pașaportizării”, începute în decembrie 1932, un alt decret stipula că orașele trebuiau „curățate de culaci”¹. Singura întreprindere care va profita de pe urma excedentului de mână de lucru eliberat de colectivizare, care va beneficia de „acumularea primitivă socialistă”, va fi Gulagul.

O întreprindere extraordinară. Thierry Wolton sfâșie vâlul care încă acoperă crimele regimului și sfidează imperativele care-au împiedicat condamnarea lui chiar din timpul celui de-al Doilea Război Mondial. — Alain Besançon

În monumentală sa istorie a comunismului, Thierry Wolton disecă această utopie criminală cu cea mai mare intransigență. — Le Soir

În ultimii ani tema comunismului s-a reinstalat în dezbaterile intelectuale. În acest context, Thierry Wolton propune în trilogia sa o manieră inedită de a sublinia „caracterul universal malign” al ideii comuniste. Fără a se erja în istoric, autorul relatează odiseea prin care un ideal s-a preschimbat în coșmar. Volumul I al trilogiei, al cărui subiect central sunt „călăii”, arată cum, din URSS și până în Etiopia, fiecare generație de conducători preia de la precedentă metodele prin care „constrâng realitatea să se supună canoanelor utopiei”, cu prețul exterminării unor populații întregi. Pe scurt, avem de-a face aici cu un sfâșietor și întunecat tablou al unei himere din care cu greu izbutim să ne desprindem. — Philosophie Magazine

O carte cu vitriol. — France-Antilles

N-ai cum să nu te-ntrebi odată cu autorul, la citirea acestor pagini care valorează greutatea lor în sânge, cum de, în numele fericirii și al libertății, unii oameni au putut să arate, și în mod sistematic, o asemenea cruzime față de alți oameni. După căderea Zidului Berlinului, după căderea regimurilor comuniste din Europa și implozia Uniunii Sovietice, ai crede că ne-am eliberat de „spectrul comunismului”. Și totuși, în lipsa unei condamnări internaționale efective, nici crimele comunismului nu pot fi judecate în adevărata lor lumină. — Le Figaro

1. Merle Fainsod, *Smolensk à l'heure de Staline*, Fayard, 1967, p. 244.

Iancu Bălăceanu (1828–1914), membru al uneia dintre marile familii muntene, a avut o viață plină de neprevăzut. La doar 20 de ani slujește Revoluția ca prefect de Muscel, apoi pleacă într-un exil aventuros. Între 1859 și 1901 s-a aflat în serviciul diplomatic al României, la Paris, Viena, Roma, Constantinopol, Londra. A jucat un rol determinant în aducerea lui Carol de Hohenzollern pe tronul tânărului principat. Fragmentele de mai jos fac parte din relatarea anilor de după înfrângerea Revoluției de la 1848 și evocă figurile lui Nicolae Bălcescu și Ion Ghica.

Iancu Bălăceanu

MEMORIILE UNUI PAȘOPTIST-MODEL

AMINTIRI POLITICE ȘI DIPLOMATICE, 1848–1903

Traducere din franceză, introducere, note și comentarii
de Georgeta Filitti

Când revoluția a părut iminentă în Franța, Ion Ghica, alături de majoritatea compatrioților săi, s-a întors la București. Aici a jucat un rol atât de hotărâtor în pregătirea revoluției, încât întreaga partidă națională, cu Rosetti și Brătianu, i-a cerut să se ducă la Constantinopol pentru a explica Porții întâi spiritul mișcării ce era pe cale să se producă în România și mai ales interesul major pe care Turcia trebuia să-l aibă în sprijinirea ei prin toate mijloacele ce-i stăteau în putință. Revoluția de la 11 iunie l-a găsit astfel pe Ion Ghica la Constantinopol, unde câștigase deja încrederea lui Reșid pașa, marele-vizir liberal, ca și sprijinul energicului lord Redcliff, atotputernicul ambasador al Angliei, atât de influent, încât turcii îl supranumiseră „padișahul”.

Rezultatul eforturilor lui Ion Ghica s-a putut judeca după instrucțiunile pe care Suleiman pașa le-a adus de la Constantinopol, atunci când Turcia a recunoscut necesitatea trecerii Dunării cu trupele sale spre a nu lăsa armata rusească să intre singură în Principate.

Când, după moartea lui Reșid pașa, politica rusească a obținut câștig de cauză la Poartă, Ion Ghica a putut fi din nou util țării sale prin intermediul ambasadorului englez, căruia guvernul turcesc nu îndrăzne să-i refuze nimic. Ion Ghica se afla, se înțelege, la loc de frunte pe lista proscrișilor, cu toate că nu fusese în Țara Românească în timpul revoluției.

În momentul sosirii noastre la Constantinopol, Ion Ghica era foarte preocupat de o idee pe care ne-a împărtășit-o mie și lui Bălcescu. Evenimentele evoluaseră în Austria de când fusesem expulzați din Transilvania și Rusia intervenise deja materialmente ocupând Sibiul cu divizia aflată sub comanda generalului Scariatin¹.

Ion Ghica pornea de la ideea că românii din Principate aveau și ei dreptul să se amestece în conflict, de vreme ce dușmana lor, Rusia, era implicată. De aici înainte emigrația română trebuia să urmeze exemplul emigrației poloneze, care organiza câte o legiune poloneză în toate războaiele în care Rusia intervenea în afara hotarelor sale. Mai ales în Ungaria legiunea poloneză se purtase în mod strălucit. Ion Ghica dezvoltase deja această idee în fața celor mai tineri membri ai emigrației române, care o primiseră cu încântare². Inutil să mai spun că Bălcescu și cu mine am primit-o cu același entuziasm.

S-a convenit deci că vom pleca neîntârziat în Ungaria, cu depline puteri ca să discutăm cu guvernul maghiar și că drapelul viitoarei legiuni îmi va fi încredințat mie.

Ca acest proiect să devină realizabil era necesară obținerea sprijinului ministerului turc; ieșirea din guvern a lui Reșid pașa complica lucrurile, dar Ion Ghica a discutat cu ambasadorul Angliei și cu cabinetul turc, care în cele din urmă a acceptat să facă tot ce-i va sta în putință în această privință. S-a hotărât ca legionarii români să plece în grupuri mici, la interval de câte zece zile unul de altul. Primul grup era alcătuit din doi români, Bălcescu și cu mine, doi italieni, colonelul Monti, ofițer piemontez, și marchizul (apoi ducele) Miglioratti, atașat al legației italiene, care trebuiau să încerce să constituie o legiune italiană. Mai era apoi un polonez, Skender bei, devenit mai târziu Skender pașa, și al cărui nume adevărat era contele Ilinski. Luase parte la toate războaiele din Europa, începând

1. Mai târziu aveam să asist la moartea generalului Scariatin. A fost trântit de pe cal, la Cluj, de o ghiulea trasă de o baterie al cărei tir fusese reglat chiar de Bem. (N. a.)

2. Pe atunci, în adevăr, în afara celor 44 de exilați, mai era un mare număr de emigranți voluntari care-și părăsiseră țara ca să scape de persecuțiile și brutalitățile administrației introduse la ei acasă de ruși. (N. a.)

cu revoluția poloneză, și urma să comande legiunea poloneză. Vorbea turcește ca pe propria sa limbă și purta turbanul alb al drept-credincioșilor, ceea ce avea să ne asigure respect și ascultare în statele sultanului. El era deci șeful expediției noastre.

Pe atunci, Ungaria, înconjurată de armatele austriece și rusești, era complet izolată spre Principatele române și spre Turcia. Ca să ajungem acolo, plecând din Constantinopol, trebuia să călătorim cu poșta, zi și noapte, până la Belgrad. Nu prin Serbia se putea lua contact cu Ungaria, ci prin cetatea Belgradului, aflată pe malul drept al Dunării și care era sub stăpânirea turcilor.

Am pornit deci la drum în ordinea următoare: în frunte călărașul poștei turcești, tătarul, apoi surugiul¹, ducând de dârlogi calul cu sacii și cu hainele noastre de călătorie, apoi noi ceilalți, doi câte doi, și, în încheierea grupului, Skender. Am plecat într-o dimineață frumoasă de martie; curând am părăsit drumul carosabil, traversând mai multe cursuri de apă în care caii intrau până la gât, iar noi ieșeam uzi learcă. Ne uscam hainele galopând mai departe. Am străbătut astfel Rumelia, Balcanii și Bulgaria, într-o noapte, la o trecătoare în Balcani, am nimerit peste un cuib de hoți. Skender a stat de vorbă câțva timp cu șeful bandei și în cele din urmă l-a convins că eram agenți ai guvernului turc; apoi s-a apropiat de noi și ne-a cerut stăruitor să nu vorbim în limba noastră. Am încălecat și am trecut printre bandiții ale căror rânduri se deschideau în fața noastră.

La fiecare 24 de ore, o oră era rezervată pentru masă și două ore pentru odihnă. În rest goneam, fără a depăși însă pe tătar, căci așa era regula. Dacă îl depășeam și un cal cădea, eram obligați să-l plătim; în caz contrar nu aveam nimic de plătit. La fiecare șase ore ne opream la o stație de poștă; tătarul potrivea alura cailor, dar, cum regulamentele turcești permiteau totdeauna o derogare, de multe ori, în schimbul unui bacșiș bun, puteam goni nebunește. Caii poștelor turcești nu știau să meargă decât la pas sau la galop; călătoream în felul acesta, alternând cele două mersuri. Inițiatii în acest gen de călătorie știu cât ajungi de însetat și mai știu că, dacă faci imprudența să bei apă sau vin ca să-ți potolești setea, după 12 ore ești incapabil să te mai ții în șa. De aceea ne luptam cu setea bând filigene de cafea, pe care le găseam în toate cafenelele întâlnite în cale. Mulțumită acestei prevederi am putut suporta cu toții oboseala de necrezut și am ajuns voioși la Belgrad după trei zile și patru nopți de goană.

La granița Serbiei se află, când vii din Bulgaria, mica prefec-tură de Negotin, unde ne-am oprit pentru carantină. Serbia fiind

1. În românește în text.

în război cu guvernul maghiar, funcționarii ei nu trebuiau să știe care e ținta călătoriei noastre și mai ales trebuiau să nu bănuiască faptul că Skender era purtătorul unei corespondențe extrem de importante adresate guvernului maghiar. Skender, ca slav, a fost însărcinat să discute cu autoritățile sârbești, reușind să se înțeleagă cu ele. Am fost duși la carantină. Era o îngrăditură pe malul Dunării, unde la fel de bine puteau fi ținute vitele; apoi și-au făcut apariția autoritățile sârbești.

Am simțit oarecare neîncredere din partea slujbașilor care se străduiau să afle cât mai multe cu puțință despre noi. Prefectul însuși a venit să ne vadă, și, cum discuțiile și formalitățile păreau că se prelungesc dinadins, iar noi eram foarte grăbiți să ajungem la fortăreața turcească a Belgradului, am insistat să ni se dea cai ca să plecăm îndată ce formele erau făcute – carantina nefiind de fapt decât punerea unei vize și a unor semnături.

Era destul de târziu și, spre marea noastră părere de rău, prefectul ne-a sfătuit să înnoptăm la el și să plecăm a doua zi. Am protestat, desigur, pretextând că această întârziere ne făcea să pierdem vaporul pentru Viena pe care voiam să-l luăm de la Belgrad. Dar n-am reușit să scăpăm. A trebuit să acceptăm masa la care am fost poftiți și s-a stabilit că vom pleca apoi la miezul nopții. Cu această condiție ne-a făgăduit să ne procure caii de poștă.

Ne-am dus la prefect și atunci am avut prilejul să admir calitățile lui Ilinski. Nu trebuie uitat că acesta avea asupra lui documente atât de compromițătoare pentru guvernul otoman, încât, dacă ar fi fost descoperit și hârtiile confiscate, guvernul turcesc nici n-ar fi putut să le revendice. Iată cum a ieșit Skender din această încurcătură: a cerut vin, din nou vin și iarăși vin! Două ore după aceea, prefectul, șeful Poliției și alți doi slujbași sârbi dormeau duși. Cât despre Skender, el era foarte binedispus, păstrându-și tot sângele-rece. Atunci a început să poruncească în numele prefectului; ne-au fost aduși caii și am pornit în galop pe drumul care ducea la Belgrad, unde am ajuns a doua zi spre seară.

Eram atât de puțin obosiți de drum, încât, în loc să mergem la culcare, ne-am dus să ascultăm muzică la Topcidere.

Skender s-a dus singur la pașa de Belgrad ca să-i arate poruncile guvernului său și să se înțeleagă cu el pentru a ne ajuta să ajungem la cartierul general al lui Perczel, la Panciova, pe malul stâng al Dunării. Întorcându-se de la guvernator, Skender ne-a prevenit că la miezul nopții trebuia să ne întoarcem la fortăreață.

Am întâlnit la Belgrad trei români, emigrați voluntar; aceștia erau: Alexandru Manu, Duilie și Costiescu. Când le-am spus ce

aveam de gând, ne-au rugat să-i luăm cu noi, ceea ce am și făcut, încât au venit cu noi la fortăreață.

Austriecii ocupau o insulă a Dunării în fața Panciovei și trebuia trecut pe sub focurile bateriilor ei ca să ajungi la Panciova. La fortăreață am găsit barca guvernatorului cu vâslașii; traversarea a avut loc noaptea, fără probleme, comandantul a urcat mult în susul insulei, apoi a lăsat ambarcațiunea să coboare pe firul apei fără să folosească vâslele, evitând așa trecerea pe lângă austrieci.

Ajunși la Panciova, fugarii care eram ne-am dus drept la cartierul general al lui Perczel, comandantul trupelor ungurești care ocupau acest oraș și care îi pusese pe fugă pe voluntarii sârbi ai lui Cicianin.

Skender i-a înmănat lui Perczel depeșele pentru guvernul maghiar, căci trebuiau încredințate primei personalități oficiale maghiare pe care ar fi întâlnit-o.

Bălcescu, însoțit de Monti și de Miglioratti, s-a dus la Debreczin, sediul guvernului, ca să se înțeleagă cu Kossuth. Cei trei români și cu mine, după o întrevvedere cu generalul Perczel, ne-am dus la Orșova ca să-l întâlnim pe generalul Bem, care se ilustrase în timpul revoluției poloneze, în special la Ostrolenka. Acest general polonez tocmai cucerise Transilvania în fruntea unei armate ungurești, învingându-l pe generalul rus Scariatin la Sibiu și pe generalul austriac Puchner respingându-l spre Țara Românească.

Generalul Bem nu era la Orșova, dar l-am întâlnit la câteva leghe mai încolo, la Băile Herculane¹ (Mehadia), unde își stabilise cartierul general.

Cei trei tovarăși ai mei, Manu, Duilie și Costiescu, m-au părăsit la Orșova, căci ei se duceau la Sibiu pentru a aștepta constituirea legiunii române, care de fapt n-a mai luat ființă niciodată.

Ajuns la Bem, i-am cerut să mă angajeze, și m-a înrolat într-un regiment de husari unguri. [...]

Hotărându-mă să merg la Constantinopol, îi scrisesem lui Ion Ghica, prinț de Samos, și îi promisesem că mă duc să-l văd în insula lui. Trebuia deci să cobor la Smirna și să aștept o ocazie cu care să ajung în Samos. Ion Ghica îmi spusese să mă adresez domnului Pichon, consul general al Franței la Smirna. [...]

Printre invitați era și căpitanul de fregată care comanda corveta franceză cu aburi *Le Prométhée*, aflată în rada Smirnei. Ofițerul avea misiunea să curețe arhipelagul de pirații care apăruseră în număr însemnat și care capturau nave de comerț. În timpul

1. Herkulesbad în text.

conversației, auzind că sunt în căutarea unui mijloc de a ajunge la Samos, mi-a spus că putea alege ce drum dorea, încât ar fi fost încântat să mă depună acolo, după o călătorie interesantă de două sau trei zile. [...]

Iată cum a întrebuițat timpul *Prométhée* în cele câteva zile pe care le-am petrecut la bordul său: făcea o vânătoare susținută de pirați, vizitând Sporadele și toate golfulețele, surprinzând din când în când un vas care se ascundea sau încerca să scape. O lovitură de tun trasă în aer îi ordona să se oprească, o șalupă cu un ofițer și 20 de oameni se desprindeau de *Prométhée* și ofițerul urca la bordul vasului suspect. Erau controlate actele vasului și, dacă nu aveau sau nu erau în ordine, cele 10-15 persoane din care era în general format echipajul erau debarcate în insula cea mai apropiată; când nu mai era nimeni la bord, o echipă de dulgheri sfărâma nava, care se scufunda sub ochii noștri. În două rânduri au fost găsite la bordul acestor vase obiecte grecești provenite în mod cert din jaf. Echipajul era adus la bordul lui *Prométhée*, pus în fiare în fundul calei și predat primelor autorități turcești întâlnite în drum.

O singură dată pirații, văzând șalupa apropiindu-se, s-au refugiat pe uscat, cu armele la ei, adăpostindu-se în spatele unei ruine ce părea să facă parte dintr-o veche fortificație.

Mateloții francezi au debarcat la rândul lor și i-au înconjurat. După un schimb de focuri care n-a făcut nici o victimă, pirații s-au predat. Vasul le-a fost scufundat, iar ei, aduși la bord și așezați alături de ceilalți în fundul calei.

După o ultimă cursă, în care n-a întâlnit nici o navă suspectă, *Prométhée* a ajuns la Samos. În rada portului Vathy am găsit un vas de război turcesc de 100 de tunuri, vas amiral, căruia i-am predat îndată pe cei 35 de prizonieri făcuți în drum. În radă se mai afla o corvetă italiană.

Ambarcațiunea prințului de Samos a venit să mă ia și am părăsit vasul *Prométhée* după ce le-am exprimat comandantului și demnului său stat-major bucuria de a-i fi cunoscut și regretul de a trebui să mă despart de ei. Curând mă aflu în familia celui mai bun prieten al meu, familie pe care o consideram ca a mea. Nu ne văzusem, Ion Ghica și cu mine, de nouă ani, de când plecasem în Ungaria, după ce fusesem prefect de Câmpulung, și oricine își poate imagina câte aveam să ne spunem despre ce ni se întâmplase unuia și altuia în acest răstimp.

A doua zi, comandantul vasului *Prométhée*, împreună cu ofițerii săi, a venit în vizită protocolară la prințul de Samos, care i-a reînnoit mulțumirile pe care eu deja i le adresasem, adăugându-le pe ale sale proprii, pentru a mă fi condus la el. I-a invitat la dineu pentru

a doua zi. Cei care o cunosc pe principesa Sașa Ghica pot să-și facă o idee de felul cum au fost primiți ofițerii francezi în palatul de la Vathy. Dineul, la care au participat și ofițerii italieni, a fost urmat de o serată dansantă, unde, în ceea ce privește partenerile, am fost în mare suferință. Femeile și fetele din lumea oficială erau tare drăguțe, dar aproape nu cunoșteau dansurile europene, așa încât bona englezoaică a copiilor principesei a avut cea mai mare trecere. Succesul a fost atât de mare, încât a fugit cu unul dintre ofițerii de pe corveta italiană! Principesa Ghica a fost atât de afectată de această fugă, încât a socotit-o drept o ofensă adusă onoarei familiei.

Locuitorii din Samos se remarcă prin aceea că niciodată nu s-au supus cu totul turcilor, iar, la un moment dat, rezistența lor interesând Marea Britanie, guvernul englez a silit Turcia să le acorde o constituție și un prinț creștin. În 1848, în momentul când Turcia, forțată de Rusia, semna decretul de exilare în care figura Ion Ghica, ea semna totodată numirea aceluiași Ion Ghica în calitate de prinț de Samos, el, care fusese izgonit pe viață din țara sa!

Nu voi mira pe nimeni spunând că Ion Ghica era adorat de locuitorii principatului său. Vorbeam la palat cu demnitarii și notabilitățile locului și toți îmi spuneau că se consideră fericiți de a avea drept principe un om care ocupa acest rang spre satisfacția supușilor săi.

Ion Ghica, trebuind să întoarcă amiralului turc vizita pe care acesta i-o făcuse când a ajuns în Samos, a stăruit mult să-l însoțesc. Am acceptat și ne-am imbarcat cu tot fastul pe vasul princiar având la pupă pavilionul samiot.

Prințul a fost întâmpinat cu onorurile de rigoare și amiralul a venit să-l primească la scară, în timp ce muzica de la bord făcea un vacarm îngrozitor, fără să ne dăm bine seama ce cântă! Am fost prezentat amiralului, care mi-a făcut trei „temenele”¹; a trebuit să i le întorc ca și cum aș fi fost din familia prințului.

Instalați în salon, ni s-au adus cafele, tratație obligatorie la orice vizită orientală, și mă așteptam să mi se aducă la fel de nelipsitul ciubuc, care însă nu mai venea; cum prințul și amiralul schimbau reciproc complimente, mi-am îndreptat privirea distrată spre o ușă laterală și am văzut pe culoar doi mateloți care aprindeau havane uriașe pe care trebuiau să le prezinte musafirilor amiralului aprinse, așa cum se obișnuiește cu ciubucele. Ca să reușească mai bine, vărâseră țigările până la jumătate în gură și trăgeau cu toată puterea! Când au crezut că au reușit, ni le-au adus încă umede, oferindu-ni-le

1. [În românește în text. (N. ed.)] Salut turcesc care se face ducând mâna la gură și la frunte. (N. a.)

triumfători, una lui Ion Ghica și alta mie. În prima clipă am vrut să refuz cu scârbă obiectul ce mi se oferea, dar Ion Ghica, văzând gestul meu, mi-a spus repede și pe șoptite în românește:

— Nu refuza, turcul o s-o ia drept jignire!

Și a adăugat:

— De dragul meu!

Aceste cuvinte au învins scârba și am pus țigara în gură pentru a nu ofensa Sublima Poartă! În acest timp șiretul amiral își aprindea liniștit o țigară pe care o scosese din buzunar.

La plecare, același ceremonial și aceeași muzică asurzitoare.

În fiecare seară ofițerii de pe *Prométhée* și cei de pe corveta italiană asistau la recepțiile de la palat; se vorbea de frumusețea peisajului insulei Samos și mai ales de poziția fostei capitale, odinioară cuib de pirai și de războinici invincibili. Prințul a propus o excursie în partea aceea și a doua zi dimineață am plecat călare, cu o puternică escortă de jandarmi samioți¹.

Ca să ajungem la vechiul Vathy, am străbătut o regiune încântătoare, sub un cer luminos de azur. Singurul incident din timpul excursiei a fost căderea de pe cal a unui jandarm, din cauza insolajiei. Unul dintre tovarășii săi, galopând până la ferma cea mai apropiată, a adus o strachină de iaurt²; a pus bucăți mari de iaurt pe fața vineției a camaradului său leșinat și încet, încet acesta și-a recăpătat culoarea, a ajuns să respire normal și, venindu-și în fire, a putut din nou să încalece. Grupul și-a continuat drumul întrerupt pentru o clipă.

Pe drum prințul ne-a spus istoria acestui corp de jandarmi, din care majoritatea, și încă cei mai buni și mai credincioși, erau vechi pirai. Niciodată nu s-a întâmplat ca măcar unul singur să dea înapoi când a trebuit organizată o expediție contra foștilor tovarăși, chiar dacă era vorba de uciderea ori de trimiterea lor la spânzurătoare.

Primul lucru care te izbește când ajungi în vechiul Vathy este frumusețea femeilor, cu bogăția și pitorescul costumului lor. Este tipul grecesc păstrat în toată puritatea lui, fapt petrecut doar într-un mic număr de insule din arhipelagul Sporadelor, insule rămase aproape necercetate.

Băgând de seamă că ofițerii mai tineri, în special italienii, priveau aceste frumuseți clasice cu stăruitoare atenție, Ion Ghica mi-a spus în românește să-i previn că admirația lor prea fățișă îi

1. Turcia nu avea voie să întrețină trupe în insula Samos; singura forță armată de acolo era jandarmeria locală. (N. a.)

2. Un fel de lapte bătut, foarte răspândit în tot Orientul și căruia i se atribuie mari virtuți ca aliment și mai cu seamă ca leac. (N. a.)

expunea să primească un glonte în cap dacă ar fi continuat ocheadele, chiar înainte de a se întoarce la palat; m-am grăbit să transmit acest mesaj celor mai înfierbântați.

A doua zi mi-am luat rămas-bun de la excelenții mei prieteni și m-am imbarcat pe *Prométhée*, care m-a dus la Smirna, de unde, fără a mai coborî la țarm, am luat vaporul Mesageriilor Imperiale care mergea la Constantinopol.

Spre sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial, principesa Ileana de România, fiica regelui Ferdinand și a reginei Maria, ia hotărârea înființării unui spital în zona Branului, unde locuia după întoarcerea din Austria. Destinat nu doar îngrijirii răniților, ci și a oamenilor din împrejurimi, așezământul avea să se numească, în amintirea mamei sale, Spitalul „Inima Reginei“. Scrisă în limba engleză și publicată în Statele Unite în 1954, povestea spitalului înființat la Bran îmbină istorii și elemente de civilizație specific românești cu provocările inerente unei astfel de întreprinderi într-o țară marcată de război, în care se instaurase, începând cu 1945, regimul comunist.

Ileana, principesă de România

SPITALUL „INIMA REGINEI“

Ediție îngrijită, traducere și studiu introductiv de Florin Sandu

Când a venit primul apel de urgență aveam cu noi un medic care, fără îndoială, era unul din cei mai fermecători întâlniți vreodată. Era specialist ORL. Arăta bine, avea un profil fin, părul grizonat prematur și ochi de culoare albastru închis. Avea cele mai frumoase mâini. Erau cu totul aparte – reprezentau în sine o entitate; harul lor tămăduitor se simțea. Doctorul era un om blând, minuțios și răbdător; ne înțelegea munca, faptul că pentru noi era ceva nou, dar înțelegea și seriozitatea noastră. A fost o plăcere să lucrăm cu el; până și criticile sale erau ușor de acceptat, deoarece le știam justificate și deloc aspre, menite nu numai să corecteze lipsurile, dar și să creeze, pe cât posibil, un sistem perfect.

Deși n-a rămas prea mult timp în spital, revenind la propriul cabinet privat din Brașov, am rămas totuși în contact permanent și atunci când aveam mai mulți pacienți cu probleme ale nasului și gâtului care necesitau îngrijiri speciale, el venea la Bran pentru

a petrece o zi sau două cu noi, operându-i și tratându-i, iar seara se alătura la cină familiei mele, purtând conversații lungi, stimulative. Pe lângă munca noastră, vorbeam și despre artă – teatru, muzică, literatură – precum și despre politică sau istorie. Era ca o fereastră larg deschisă spre lume.

Ei bine, acest prim apel de urgență a venit pe timp de noapte și n-avea nimic de-a face cu nasul sau gâtul. O biată țărancă era pe moarte în urma hemoragiei declanșate de o naștere prematură. Nu eram echipați pentru o urgență de acest fel, dar luaserăm cu noi instrumentele care credeam că ne-ar putea fi de folos – îmi amintesc că eu am luat o lanternă de buzunar, printre altele, iar el și-a luat oglinda frontală, care mai târziu s-a dovedit a fi mană cerească.

Ne-a fost tare greu să ajungem. Era noapte și întuneric beznă. Începuse și o ninsoare, mai mult lapoviță, iar șoselele erau periculoase de alunecoase. Eram îngrijorați din cauza urgenței cazului; drumul părea nesfârșit de lung, iar mașina înainta parcă centimetru după centimetru pe șoseaua înghețată până când, în cele din urmă, am ajuns la destinație – un bordei îngrozitor de mic.

Am găsit o femeie într-o stare extrem de gravă. Odaia era plină de prieteni și rude guralive dând sfaturi inutile și consolându-l zgomotos pe soțul agitat și pe copiii speriați. Se simțea mirosul acelor oameni, al sângelui, al sudorii și al murdăriei. Primul lucru pe care l-am făcut a fost să dau toată lumea afară din cameră, apoi să cer soțului apă fierbinte și toate prosoapele pe care mi le putea aduce. Pe o măsuță de lângă pat am întins o pânză sterilizată pe care o adusesem cu mine și am așezat acolo cele câteva instrumente și pansamente. Nu aveam lumină potrivită pentru examinare, așa că am îndreptat lanterna spre oglinda pe care medicul și-a legat-o de frunte – cu siguranță n-o mai folosisese vreodată în acest scop! –, încercând tot posibilul. Și am reușit cum nu se putea mai bine, căci am fost în stare să opresc suvoiul de sânge, iar apoi să-i facem femeii niște injecții întăritoare. Fără îndoială, i-am salvat viața.

A doua zi am dus-o la Bran. N-am putut să o internăm în spital pentru că nu aveam nici o rezervă liberă, iar pavilioanele erau pline de soldați, însă am instalat-o într-una din casele mai mici din sat, de dincolo de râu, care ținea de castel, dar era nelocuită la vremea aceea. Am telefonat la Brașov pentru un specialist care să vină s-o vadă.

Și-a revenit complet destul de repede și ne-a fost foarte recunoscătoare, dar nu atât de recunoscătoare cât eram eu față de ea,

pentru că, în afară de muncitorul cu degetul amputat de la picior, ea a fost primul nostru pacient civil – unul pe care fuseserăm chemați să-l ajutăm. Ea a fost, de asemenea, primul nostru pacient femeie, care a deschis ușa pentru mulți alții. Vindecarea ei i-a încredințat pe săteni că eram acolo nu numai pentru soldații răniți, ci pentru toți cei care ar fi putut avea nevoie de noi.

Țăranii români au o încredere copilărească în membrii familiei regale a țării lor. Ei au convingerea profundă că nimic nu îi este refuzat, că familia regală poate face orice dorește. Din păcate, această idee era departe de adevăr și s-a îndepărtat tot mai mult sub guvernul comunist. Dar credința pe care o aveau în mine oamenii m-a ajutat să-i ajut; erau pe deplin încrezători că le voiam doar binele. Acest lucru a fost de o supremă importanță, căci sarcinile care ne așteptau la spital nu erau nicidecum ușoare.

Am descoperit că mulți americani nu înțeleg semnificația pe care o dau eu cuvântului „țăran“. Aici pare a fi un cuvânt peiorativ, ce implică servilism și înjosire, iar utilizarea sa e considerată semn al condescendenței și aroganței.

Această concepție e cât se poate de falsă. În toată Europa, ca și în România, multe depind de clasa țărănească, care e privită cu respect. Țăranii sunt fundamentul țării noastre, coloana ei vertebrală. Ei sunt elementul care a păstrat limba, credința religioasă, naționalitatea, tradiția, tot ceea ce este important și de durată într-o națiune de-a lungul a sute de ani de invazii și ocupație inamică.

Titlul de „țăran“ e legat de demnitate. Această pătură este numeroasă și, chiar dacă rădăcinile sale pornesc de la agricultură, fiii și ficele de agricultori pleacă de acasă la oraș, la universitățile din Cluj, București și Iași, să devină doctori, profesori, preoți, asistente medicale, oameni de afaceri, scriitori, actori, muzicieni și antreprenori. Dar indiferent ce devin după ce își părăsesc țara, nu își pierd niciodată dragostea pentru ea.

Țăranii priveau spitalele ca locuri unde te duci să mori. Trăiau o viață frustă și grea. Locuiau în case mici, cocoțate pe culmi muntoase îndepărtate, în mici sate răzlețe, împrăștiate de-a lungul unor văi înguste. Drumurile erau proaste, comunicarea se făcea cu dificultate, și viața femeilor era atât de legată de gospodăriile, de casele și de copiii lor, că le era foarte greu să se rupă de toate și să vină la medic atunci când era ceva în neregulă cu ele. Mi-a luat mult timp ca să le conving că nu trebuie să aștepte ca durerea să ajungă prea puternică sau ca boala să le facă nepuțințioase, că, dacă și-ar lăsa doar câteva zile casa și gospodăria ca

să vină la noi, și-ar putea salva de fapt viața. Această bătălie nu a fost câștigată într-o zi sau într-o lună. Dar, cu siguranță, primul pacient femeie a adus o contribuție însemnată demersului meu de a le educa, spunând întregului sat cum am avut grijă de ea și cât era de recunoscătoare, încercând să convingă și alte femei să aibă încredere în micul meu spital și să vină la noi când se îmbolnăveau.

Cazul următoarei mele paciente a fost destul de diferit și a ajuns la noi mai degrabă pe neașteptate. Într-o după-amiază, la începutul verii, făcusem o vizită de rutină unui țăran bătrân, imobilizat la pat, care locuia într-o vale mărginașă. Pentru a mă bucura de o jumătate de oră de soare, mi-am luat libertatea de a reveni la spital pe o potecă ocolitoare, unde am dat peste o confortabilă căsuță țărească cuibărită în partea împădurită a dealului. Era construită din lut vopsit în alb, cu obloane din lemn închis la culoare, cu pridvor sculptat în lemn și cu acoperiș din șindrilă argintie, înalt, abrupt pe laturi, cu streșini largi.

O femeie plivea grădinița plină de flori. M-am oprit și am vorbit cu ea peste gardul de nuiele.

— Bună ziua, am spus.

— Bine ai venit, domniță, mi-a răspuns zâmbind.

— Florile tale sunt minunate.

— Da. Vremea e bună. Recolta va fi îmbelșugată.

Am dat din cap, încuviințând.

— Cum o vrea Dumnezeu.

Arăta foarte bolnavă și ostenită. Mă întrebam ce era cu ea și dacă îi puteam fi cumva de folos, dar nu puteam să întreb prea multe. Mi-a spus că se numea Veronica.

— Ai copii?

— Șapte. Doi au murit. Cea mai mare are cincisprezece ani.

— Asta e bine. Te poate ajuta cu munca.

— Da, face multă treabă. Eu nu mă simt prea bine, așa cum ar trebui.

— Care-i necazul?

Abia acum adusesem conversația unde îmi dorisem.

A făcut un gest vag de necaz și s-a rezemat în sapă, gata să vorbească de la femeie la femeie.

— Of, mă simt întruna ostenită cum n-am fost niciodată, domniță. Mi-e tare greu să lucrez, deși n-am mai multe treburi decât am avut dintotdeauna pe lângă casă și prin grădină. Am și dureri. Îmi vin mereu, la amiază și la asfințit.

Am observat că țăranii fixau întotdeauna anumite ore pentru durerile lor. Adevărul era că aveau o muncă așa de grea și de

obositoare, încât deveneau conștienți că nu se simt bine numai atunci când se opreau din lucru – pentru pauza de masă de la amiază sau la sfârșitul zilei.

— Unde te doare? am întrebat.

Mi-a arătat abdomenul.

Am întrebat-o dacă îmi dă voie să intru în casă și s-o examinez. A șovăit, dar în cele din urmă a fost de acord, fără tragere de inimă.

Casa în care m-a condus era curată, obișnuită pentru țăranii înstăriți, cu pereți văruiți în alb și cu minunate broderii țărănești peste tot – perdele, perne și velințe; pe podea erau covoare țărănești din lână și pe un raft înalt, aproape de tavanul scund de bărne, erau orânduite într-un șir lung farfurii colorate de ceramică, cu căni asortate, atârinate dedesubt în cârlige. Pe zidul dinspre răsărit al camerei se afla, ca peste tot, o icoană, cu lumina de veghe a unei candelă atârnată înaintea ei, cu lanțuri subțiri. Un mic buchet de busuioc uscat era așezat în spatele icoanei.

I-am cerut femeii să se întindă pe pat și să-mi dea voie să-i palpez abdomenul, dar ea s-a opus cu hotărâre. I-am explicat că dacă voia s-o ajut trebuia să facă întocmai, pentru că era singura cale să afli ce o supăra.

În cele din urmă mi-a permis s-o examinez, desfăcând brâul brodat care încinge fusta femeilor din zona Branului. Prin cămașa ei mare – bluză brodată și fustă croite ca un tot – am putut cu ușurință, chiar și fără prea multe cunoștințe medicale, să simt cu degetele că avea o umflătură mare. Am rugat-o să vină cu mine la spital și să permită unui doctor s-o examineze.

— Nu se poate, domniță, mi-a spus ea indignată. N-am să merg la spitalul vostru, să las un bărbat să mă atingă! N-am mai făcut niciodată așa ceva.

Am încercat toate argumentele care mi-au venit în minte, dar fiecare s-a lovit de refuzul ei neclintit:

— Nici nu mă gândesc să vin.

În cele din urmă am plecat, dar nu am putut lăsa lucrurile așa. I-am povestit medicului nostru rezident de la acea dată despre ea și i-am cerut să ne întoarcem acolo peste câteva zile, ca să vorbească și el cu Veronica. Am găsit-o din nou în grădina ei cu flori, apatică și bolnavă. I l-am prezentat pe doctor, și în cele din urmă, după aceleași proteste și justificări pe care le mai auzisem odată, a fost de acord, supărată și indignată, să se lase examinată. Medicul a confirmat imediat concluziile mele și i-a spus că, fără nici o discuție, acea umflătură trebuia înlăturată, pentru că altfel ar fi continuat cu siguranță să se mărească.

Ea ne-a refuzat sec, cu demnitate, legându-și hotărâtă fusta împrejur. Acum era cu adevărat jignită și cât se putea de sfidătoare.

Așa că am plecat, dar nu puteam s-o uit pe Veronica și mă simțeam adesea apăsată de grija ei. Câteva luni mai târziu, când toamna a venit în vale, am decis să mă întorc și să văd cum se mai simțea. Nu puteam îndura gândul la o iarnă lungă în care să stau să mă întreb cu îngrijorare ce mai face. Atunci când zăpezile abundente aveau să vină, n-aș mai fi putut ajunge la ea.

Am condus în sus, pe vale, până la poteca ce ducea spre casa ei și am lăsat mașina, mergând restul drumului pe jos. Am găsit-o într-o stare mult mai rea decât mă așteptasem, pentru că acea umflătură se mărise uimitor. Nu aveam aproape deloc experiență cu astfel de cazuri, așa că am descoperit mai degrabă îngrozită că o tumoare putea crește așa de repede într-un timp atât de scurt.

În timp ce o examinam, soțul ei a venit de la câmp. Ascunzându-mi îngrijorarea și cu tot calmul și autoritatea profesională de care eram în stare, i-am explicat cât de necesar era ca nevasta lui să meargă la spital pentru a fi operată, ca să-i fie îndepărtată acea umflătură.

Părea să înțeleagă perfect și să fie de acord cu mine, dar, cu demnitatea caracteristică țăranului, a spus că doar soția lui putea decide ce vrea să facă. M-am întors la ea și am încercat s-o conving:

— Veronica, ascultă-mă! am implorat-o. În tine este un lucru asemenea unui pui de cuc în cuibul altei păsări. Acesta va continua să crească tot mai mult, înghesuindu-ți măruntaiele, ca puiul de cuc care împinge mereu puișorii din cuib, până cad la pământ și mor. Această umflătură se va face din ce în ce mai mare și mai mare, până va ajunge la inimă și o va strivi — uite așa — de coastele tale și te vei sufoca, căci nu vei putea respira și vei avea dureri îngrozitoare. Va continua să tot crească, până într-o zi când îți va zdrobi inima și vei muri!

Mai mult, tu ai ales așa, în loc să trăiești pentru familia ta. Preferi să-ți lași copiii orfani, să crească fără îndrumarea ta, fără dragostea și grija unei mame. Alegi să-ți lași bărbatul în tristețe și singurătate. Și toate astea pentru că n-ai încredere în mine, domnița Ileana, pe care o știi de-o viață și care te va îngriji cu mâinile ei!

M-am oprit rugătoare, rămasă fără cuvinte și fără suflu. Ea mă privea lung. Copiii de toate vârstele se adunaseră lângă ea, privind cu ochi mari. Ana, cea mai mare, plângea ușor.

— Domniță, adevărat spui că voi muri dacă nu mă duc la spital?

— Da, cu siguranță, i-am răspuns categoric.

Se uită la copiii ei și la soțul care stătea tăcut lângă ușă. În sfârșit, s-a speriat:

— Vai de mine, nu vreau să mor! Vin la spital!

Am simțit o mare ușurare. O convinsesem! Am fost iute, profitând de momentul ei de slăbiciune și de spaimă și, înainte să-și revină și să se răzgândească, am făcut-o să-și împacheteze câteva lucruri într-o boccea și să vină imediat cu mine.

Am coborât poteca până la mașina mea, care aștepta în vale. Am urcat-o în mașină cu bagajul său și am luat-o la spital.

Acolo am internat-o imediat și am telefonat la Brașov să ni se trimită un specialist. Două zile mai târziu am operat-o; nu se mai împotriva, căci își dăduse acceptul. N-am putut să-mi rețin un sentiment de triumf atunci când am reușit să-i extirpăm o tumoră enormă, mare cât un dovieac. Am păstrat acest trofeu să-l arătăm, ei și familiei, când au venit cu toții, gravi, s-o viziteze. Au fost foarte impresionați de excrescență, dar și de buna îngrijire pe care i-o dădusem pacientei. Se minunau că și-a revenit atât de repede și că s-a simțit atât de bine după aceea.

Țăranii noștri sunt extrem de sănătoși și de rezistenți la boli. Sunt zdraveni și se vindecă chiar mai repede decât s-ar aștepta. Când Veronica s-a întors la casa ei, a început să laude hotărâtă spitalul și tot ce făcusem pentru ea. Obișnuia să meargă prin vecini și să le spună celorlalte femei: „Uitați-vă la mine! Cât de bine sunt acum! Am fost bolnavă și nu voiam să merg la spital. Domnița a venit și m-a făcut să mă duc. Dacă n-aș fi făcut-o, acum eram moartă. Dar am scăpat cu viață. Domnița m-a tăiat, m-a deschis și m-a făcut bine!“

Atunci când a vizitat o vecină bolnavă, nu s-a lăsat deloc: „Uită-te la mine, a muștrat-o. Du-te la spital și las-o pe domnița Ileana să vadă de tine. Nu fi proastă cum am fost eu! O operație nu înseamnă deloc ceva rău.“

Și astfel, veștile călătoreau din gură în gură prin sate și prin văi. Încetul cu încetul, am câștigat încrederea țăranilor. Reputația spitalului a crescut și treptat s-au extins și serviciile noastre.

Sabina Cantacuzino, Clara Haskil, Anna Kretzulescu-Lahovary, Maria Pillat, Maria Cantacuzino și Olga Cantacuzino-Miclescu sunt câteva dintre personalitățile care au întreținut o corespondență constantă cu Arsène Henry, ambasadorul Franței la București la trecerea dintre secolele XIX și XX. Scrisorile redată în volum aparțin intervalului 1902–1940 și constituie o încântătoare mărturie asupra uzanțelor epistolare ale epocii. Literatura, arta, familia sau referirile la evenimentele politice interne și internaționale se numără printre subiectele predilecte ale celor șase autoare, a căror scriitură este marcată de amprenta educației și a politeții. Sfârșitul Primului Război Mondial, care aduce capitularea Germaniei și făurirea României Mari, este sugestiv surprins de Sabina Cantacuzino.

„DRAGĂ DOMNULE ȘI PRIETENE“

Scrisori către Arsène Henry,
ministru al Franței la București (1897–1904),
de la Sabina Cantacuzino, Clara Haskil,
Maria Pillat, Anna Kretzulescu Lahovary,
Maria Cantacuzino și Olga Cantacuzino-Miclescu

Ediție îngrijită, traducere, studiu introductiv și note de
Florin Țurcanu

8/21 NOIEMBRIE 1918

Dragul meu prieten,

Am, în sfârșit, posibilitatea de a vă spune fără teamă cât de mult ne-am gândit la voi toți și cât de bine am înțeles, în ultimii doi ani, tot ce ați suferit și câte ați îndurat.

Abia de câteva zile respirăm liberi și așteptăm întoarcerea alor noștri pentru a ne bucura încă și mai fierbinte de toată fericirea care izvorăște pentru noi din acest război eliberator.

După durerea și groaza de a ne simți sub pumnul de fier al acestui dușman detestat vă puteți închipui bucuria noastră delirantă de a-l vedea cum încearcă să scape, cum fuge având o singură grijă, aceea de a fura tot ce poate. Le-am fi aruncat de bunăvoie și puținul care a mai rămas, numai să-i vedem plecați și risipiți mai repede.

Toate durerile, toate umilințele erau răzbunate. Să-i vezi înjosiți, chinuiți, hăituiți chiar acolo unde își închipuiseră că sunt stăpâni pentru totdeauna; dragă prietene, nu vă puteți închipui

prin ce am trecut. Răzbunarea este o plăcere divină când ținta ei este un astfel de dușman. Odată plecat, nici nu vreau să mă mai gândesc la el, pentru a mă bucura în liniște de toată fericirea care ne cuprinde. Niciodată, nici chiar în visurile noastre cele mai îndrăznețe, nu am crezut că am putea trăi astfel de ceasuri, atât de desăvârșite, de mărețe, de o bucurie atât de deplină. Toate șansele ne-au surâs: pe lângă victoria, prevăzută și neîndoielnică a Antantei, căderea neprevăzută și nesperată a Rusiei, singurul obstacol în calea pe care ne angajaserăm. Ca români nu puteam și nu îndrăzneam să sperăm atât de mult.

Bucuria de a datora toate acestea Franței și aliaților ei ne face de două ori mai fericiți. Suntem mândri de a fi meritat ce am obținut și de a fi suferit împreună cu voi pentru a cunoaște, împreună, triumful.

În aceste clipe ne străduim să pavoazăm, să ne aranjăm bietele case pentru a-i primi pe ai noștri, cei de la miazănoapte și cei de la miazăzi¹. Ne pare că totul e prea frumos pentru a fi adevărat și că visul acesta va sfârși prin a se risipi...

Iar acum încep să mă gândesc, de asemenea, la clipa în care ne vom revedea, fericiți și mândri, pe bună dreptate. Până atunci, scrieți-mi și dați-mi amănunte. Noi [indesc.] bine. Mama mea își așteaptă fiii și trăiește un sfârșit de viață frumos, după ce a suferit mult, fără a se îndoi vreodată. A fost cu adevărat bravă în timpul celor 2 ani atât de lungi și atât de grei.

Unde sunt Anna și ai săi? Dar Jean?

Afecțiune și calde salutări întregii familii și dumneavoastră, dragă prietene.

S. Cantacuzino

7 MAI 1919

Dragă prietene,

Buna și amabila dumneavoastră scrisoare a făcut înconjurul familiei mele și al prietenilor, [căci] eram fericită să le arăt ce impresie a lăsat printre voi regina noastră. Din momentul în care războiul a intrat în perioada sa întunecată, cuplul nostru regal

1. „Cei de la miazănoapte”: armata română rămasă în Moldova împreună cu familia regală și cu acea parte a clasei politice refugiate la Iași în toamna lui 1916. „Cei de la miazăzi”: trupele aliate, preponderent franceze, ale „Armatei Dunării”, comandate de generalul Henri Mathias Berthelot (1861–1931), șeful Misiunii Militare Franceze în România între 1916–1918. În noaptea de 10 spre 11 noiembrie, trupele franceze comandate de Berthelot au trecut Dunărea din Bulgaria în România, la Zimnicea.

s-a identificat cu sentimentele poporului său și a devenit popular, în înțelesul bun al cuvântului. Este un simbol. Fericiți suveranii, mai ales în zilele noastre, care realizează astfel aspirațiile unei țări și pot vorbi cu adevărat în numele ei!

Vă aduceți aminte când prințesa Maria ne dădea asigurări, odinioară, că se trage din Ecaterina cea Mare? Și faimoasa dumneavoastră anecdotă, niciodată povestită? Râdeam pe atunci și nu bănuiam că cealaltă față a acestei asemănări va ieși la iveală, spre binele nostru, potrivit atmosferei și împrejurărilor epocii noastre. Vom mai vorbi despre aceasta și îmi veți povesti atunci istorioara atât de îndelung amânată din cauză că momentul nu era suficient de prielnic. Când va veni *ziua aceea*?

Nu îndrăznesc să spun că la toamnă. N-am învățat, oare, să nu mai fim stăpânii timpului nostru? „*De quoi demain sera-t-il fait?*” cum spunea atât de bine marele vostru poet¹ după războaiele de acum o sută de ani, care îi păreau atât de formidabile, iar nouă atât de copilărești și de benigne. Tremuri numai auzindu-i pe cei care au văzut locurile în care s-au purtat lupte în Franța și te întrebi ce va putea compensa vreodată caracterul ireparabil al acestei distrugerii. Fratele meu a avut coșmaruri, iar regina noastră este peste măsură de indignată. Ce mă înspăimântă mai presus de toate este mâna de lucru de care va fi nevoie pentru refacere. Dacă cei vinovați nu sunt siliți să plătească nu o vom scoate niciodată la capăt. Trebuie executați silit și va fi, de data acesta, cea mai dreaptă dintre despăgubirile datorate, dar și cea mai mică, dată fiind pierderea ireparabilă din domeniul artistic și sentimental, care, fără îndoială, contează și ea.

Mă aflu, din plin, în atmosfera concertelor lui Enescu – 25! – și nu lipsesc de la nici unul. Gândiți-vă: o abstenență de 3 ani, nu doar muzicală, dar care includea tot ceea ce ne înfrumuseța viața. În fiecare concert, o operă de Mozart (am promis că mă voi gândi la dumneavoastră și m-am ținut de cuvânt), vedeți bine că nu vă dăm uitării. Să sperăm că, în curând, vom reveni la traiul de dinainte și ne vom relua și călătoriile, putând să ne spunem „La revedere” cum a făcut-o, atât de amabil, generalul Berthelot atunci când ne-a părăsit în ovațiile unui oraș întreg.²

Afectuoasa mea prietenie dumneavoastră și celor dragi,

Sabina Cantacuzino

1. Victor Hugo, în poemul său *Napoléon II*.

2. Generalul Berthelot părăsise Bucureștiul cu doar câteva zile înainte, la 2 mai, într-o atmosferă de fervoare populară care exprima recunoștința românilor pentru rolul jucat de generalul francez în realizarea unității politice românești.

Denis de Rougemont, filozof, editor, jurnalist și profesor, unul dintre nonconformiștii anilor 1930, a întemeiat curentul personalist în gândirea europeană și a fost unul dintre fondatorii revistelor *Esprit*, *L'Ordre Nouveau* și *Hic et Nunc*. În 1940, alături de profesorul Theophil Spoerri și un grup de studenți de la Universitatea din Zürich, creează Gotthard League, cu scopul de a apăra independența Elveției și valorile creștine. După publicarea unui articol împotriva guvernului german, se refugiază la New York, unde lucrează pentru postul de radio Vocea Americii și predă la École Libre des Hautes Études. În acest timp scrie *Partea Diavolului* și *Jurnal din două lumi* (tr. rom. Humanitas, 2006, 2018) și întreprinde o călătorie în Argentina. Unul dintre teoreticienii Uniunii Europene, Rougemont este fondator al Centrului European de Cultură de la Geneva și al Institutului de Studii Europene. Traducerea primelor două volume ale jurnalului său din anii 1926–1946 a apărut la Humanitas în anul 2018.

Denis de Rougemont

JURNALUL UNEI EPOCI (1926–1946)

VOL. III: JURNAL DIN DOUĂ LUMI
(1939–1946)

Traducere din franceză de Emanoil Marcu și Vlad Russo

BUENOS AIRES, ÎNCEPUTUL LUI SEPTEMBRIE

Un singur zgârie-nori, de douăzeci de etaje, dar el definește profilul orașului, mediteraneean, de-un alb imaculat, sub un cer de un albastru palid. Buenos Aires este un oraș cu o viață intensă și mai american decât tot ce-am văzut în Statele Unite. Casele au numere care indică cu o aproximație de un metru distanța dintre ușa lor și începutul străzii: poți calcula cât durează drumul dacă ești invitat, de pildă, la numărul 20 751 pe cea mai lungă arteră a capitalei, întinsă pe 25 de kilometri.

Victoria Ocampo mi-a împrumutat cu multă generozitate casa ei din oraș, unde locuiesc singur, copleșit, melancolic. O casă mare, albă, cu holuri acoperite de piei de vacă bălțată negru cu alb, cu saloane din lemn și piele împodobite cu mănunchiuri de flori mov etalate în fața ferestrelor înalte. „Ați devenit o rubrică regulată în *Nación*!” îmi spune ea, întinzându-mi ziarul. Într-adevăr, n-a trecut zi fără să se publice știri despre apropierea mea,

sosirea mea, primele mele impresii, programul conferințelor, ce voi spune în următoarea, ce-am spus, discursurile rostite la banchetul pe care mi l-au oferit scriitorii și, în sfârșit, stupidul accident – tot la genunchi, pe un teren de tenis – care mă vă țintui la pat încă cincisprezece zile.

*

Conferințe. — La fel ca în Statele Unite, nu trebuie să depășească o oră. Dar latinii ăștia nu râd și nu zâmbesc la micile glume de orator care-i amuză imediat pe americani. Trebuie să fii serios și elocvent în fața unui rând întâi plin de diplomați, marchize și femei de lume, în spatele cărora îi zăresc pe Ortega și pe acel mare scriitor pe care Europa trebuie să-l cunoască, J.-L. Borges, și pe atâția alții de la grupul *Sur*, gloria Sudului...

Înainte de conferințele mele despre hitlerism, a existat temerea că guvernul mă va împiedica să vorbesc în ultimul moment. Propaganda germană face ravagii printre studenți, la Jockey Club și în anumite medii sindicale.

*

Interdicție. — *Jurnalul din Germania* a apărut aici în spaniolă, adăugit cu fragmente inedite și cu o lungă încheiere.

Iarna trecută, mi se spusese la New York despre recenta interdicție a cărțuliei nu doar la Paris, de către nemți, dar și de către sindicatul librarilor sau editorilor francezi (nu mai țin minte) în zona controlată de Vichy. Îmi venea greu să cred. Ieri la cină, Costa du Rels mi-a spus că, fiind la Nisa iarna trecută și privind în vitrina unui librar, l-a văzut cum scotea cărțile mele. Lista noastră fusese publicată.

*

Anti-Diavolul. — În ajunul conferinței mele *Diavolul în secolul nostru*, un reporter american cu care luam cina mi-a propus să mergem la directorul marelui ziar de seară *El Mundo*. Intrăm la miezul nopții în biroul lui. Îmi întinde un pahar de whisky și o tăietură din ziar: e un articol care trebuie să apară a doua zi și-n care se discută ideile mele despre Diavol.

— Ce puteți ști despre asta? Nici nu mi-am scris conferința încă!

— Noi știm totul, luați loc în fotoliul ăsta.

— Știți în orice caz mai multe decât mine.

— S-ar putea. Domnule, în toată clădirea asta unde se află birourile ziarului meu, credem în Diavol și-l cunoaștem! O dată pe lună, se dezlănțuie vreme de trei zile și provoacă o serie de incidente. Nu se știe niciodată când începe, dar numai o dată pe lună.

— Și ce faceți?

Directorul se îndreaptă către seif. Scoate de acolo un obiect pe care-l aruncă pe birou. E un soi de șurub enorm cu cap pătrat, lung de peste zece centimetri și cam strâmb.

— Ăsta-i Anti-Diavolul meu! Îndată ce tipul își face apariția în sediu, pun în circulație obiectul pe care-l vedeți. Fiecare angajat trebuie să-l atingă și să semneze foaia de control. Și imediat ce treaba s-a încheiat, Diavolul e pus la respect. Mi s-au propus și Anti-Diavoli mai perfecționați, un soi de mașină de cusut, printre altele. Dar, domnule, nu erau buni de nimic! A trebuit să îi arunc pe fereastră.

Îmi mai istorisește câteva povești cu Diavolul. Îmi iau la revvedere, stabilem să luăm masa împreună și îmi exprim dorința să aud ce are de spus despre politica țării sale și despre campania antifascistă pe care o duce cu mult curaj.

— Nu, domnule, cred că nu, îmi pare rău... Tot despre Diavol vom vorbi. Asta e. Între noi fie vorba, e tot ce poate fi mai important!

*

Nueva Helvecia. — În pampa, la câteva ore de Buenos Aires, există un oraș de 5 000 de locuitori, aproape toți fii sau nepoți de elvețieni. Sunt primit într-o sală decorată cu emblemele celor douăzeci și două de cantoane ale noastre, strâng mâinile cele mai mari și mai bătucite pe care le-am atins vreodată, și banchetul începe imediat. Suntem cam o sută de oameni, așezați la trei mese lungi puse pe niște capre. Decanul de vârstă, lângă care sunt plasat, îmi arată actul de naștere: se trage din comuna Saint-Gothard (habar n-aveam că există un sat cu numele ăsta), unde s-a născut în 1847. Ne înțelegem prin zâmbete și cu ajutorul câtorva cuvinte în *schwyzerdütsch*, pe care le-am învățat în timpul șederii mele la Berna. Farfuria mea e umplută întruna cu felii de carne de cinci sau șase soiuri, fripte pe jăratec în curte: se numește *asado*. Am muri fără *mate*, pe care ni-l trecem din mână în mână în jurul mesei și din care sorbim mici înghițituri fierbinți, foarte amare, între două rânduri.

La mică distanță de oraș, la San Geronimo, altă colonie elvețiană, i-am văzut pe copii ieșind de la școala sătească: se urcau ușor pe spinarea unor căluți fără șă – câte doi-trei copii pe fiecare cal, ținându-se unul de celălalt – și porneau în galop în toate direcțiile, plesnind căluții cu nuiile și râzând în hohote.

*

Estancias lângă Mar del Plata. — Mașina va merge în urma noastră. În față, o alee de eucalipti, patru rânduri de fiecare parte, pe kilometri întregi. Apoi bolta neagră și joasă a unei alei de *lambertianas*. La dreapta și la stânga, tufe de mimoze în floare, înalte cât stejarii din Europa, domuri de parfum, și păduri unde, când bat din palme, stoluri de papagali se ridică în zbor țipând. Mii, sute de mii de arbori (două milioane în Armonia) plantați unul câte unul în pampa întinsă și vântoasă, unde nu crește în mod natural nimic în afară de iarba cenușie. Casa proprietarilor apare în sfârșit, complet izolată în această imensitate, în centrul unui luminiș cu peluze: este când o clădire lungă și foarte joasă, tipic argentiniană, cu ziduri galbene (care se prelungește pe laturi când familia se mărește); când o reședință de vară americană, modernă și albă; când, ca Chapadmalal, unde ajungem astăzi, un castel englezesc înconjurat de terase și grădini franțuzești, statui, fântâni și gazon. Cerul întunecat apasă linia orizontului alcătuită din înaltele mimoze. E iarnă și proprietarii sunt absenți. Dar poarta se deschide la apropierea noastră. Servitorii circulă fără zgomot. În holul cufundat în întuneric, în cămine, ard două focuri mari stârnind răsfângeri pe mobila grea și pe argintul cupelor și trofeelor de concurs. Mănuși albe servesc ceaiul într-o tăcere fantomatică.

Să semnăm, în semn de politețe, în cartea de oaspeți a dnei Martinez de Hoz, sub Windsor și sub Țarul Bulgariei.

Acum câteva zile, sub eucaliptii uriași de la Armonia, V., cuprinsă de un acces de entuziasm, mi-a strivit brațul ca să mă silească să-mi strig admirația odată cu ea. I se părea că sunt indiferent, când eu eram doar fermecat.

*

Societate. — În societatea de aici, cu rădăcini spaniolești mai puternice decât cele englezești din Statele Unite, există totuși numeroase nume italienești, englezești, franțuzești și nemțești. Treizeci până la patruzeci de familii reprezintă crema, „adevărata societate” din Buenos Aires. Posedă domenii nesfârșite, cutreierate de cirezi de vaci care hrăneau Anglia, și de pe urma cărora își duceau viața la Paris și în toate marile hoteluri europene. Iată de ce evenimentul monden al sezonului este Expoziția agricolă, unde se pot vedea tauri de concurs aduși în capitală din toate marile *estancias*. Unii sunt atât de grei, că nu se mai țin pe picioare: li se vâă sub burtă o bucată mare de lemn pe care își sprijină întreaga masă. Spinarea lor e dreaptă ca orizontul pampei, de la rădăcina coarnelor până la coadă.

Originea agricolă a celei mai mari părți a averilor argentiniene, deși recentă, nu se simte în moravurile acestei țări, așa cum s-a simțit multă vreme în Franța și cum se mai simte în rândul aristocrației din ținuturile germane și din Europa Centrală. Nimic mai citadin, mai cosmopolit, decât soțiile acestor *estancieros*, întotdeauna îmbrăcate în negru și alb, care furnizau Parisului dinainte de război cele mai elegante parizience.

Elită fără titluri de noblețe, în afară de cele dobândite prin alianță. Divorțul fiind interzis, soțiile se descurcă – la fel și soții – cu un minimum de ipocrizie, care în Nord ar trece drept cinism; dar ceea ce ar provoca scandal la Washington, aici se topește în bârfe. Nu se văd decât cupluri corecte. De aici rafinamentul vieții sociale, subtilitatea discuțiilor și acel amestec de secrete ipocrite și îndrăzneii insolente, de rezervă politicoasă și bădăranie precis calculată, ce reproduce câteodată stilul spaniolesc. Și tot de aici importanța aventurilor amoroase, lucrul despre care „nici măcar nu e adevărat că ar fi o bagatelă“, cum suspina Casanova, pe care-l recitesc cu plăcere în acest mediu pseudo-nașional de secol XVIII.

*

Suramerica. — Acest termen ar putea desemna continentul sud-american, de vreme ce *sud* se spune în spaniolă *sur*, dar el evocă și în-sușirea super-americană a acestor țări, în ciuda amprenteii lor latine și catolice.

S-ar părea că aici, mai mult chiar decât în Canada și-n Statele Unite, pământul e virgin și îi induce omului delirul imaginației pe un tărâm neatins. Iar amestecul raselor, care în Nord se limitează la un metisaj al naționalităților din Europa, devine aici o adevărată încrucișare între albi și negri în Brazilia, între albi și indieni, ba chiar și galbeni pe coasta Pacificului. Doar Argentina face excepție, neavând alți negri decât boxerii americani aflați în trecere și două mici triburi de indieni, care sunt mai degrabă eschimoși foarte galbeni, pierduți în Sud, și cărora naționaliștii virulenți le contestă până și existența. O ultimă trăsătură: risipa americană atinge aici paroxismul. Dar noi suntem cei care o numim risipă. Pentru ei este obișnuința firească a abundenței.

Aici, la fel ca în Statele Unite, ba chiar și mai mult, bunele maniere cer ca, departe de a mânca tot din farfurie, cum eram învățați în copilărie, s-o lași pe trei sferturi plină când vine să ți-o schimbe servitorul, iar tăvile să plece de la masă încărcate până sus.

Îi spuneam lui José, majordomul casei:

— De ce faceți atâta mâncare când sunt doar eu?

— Ah, îmi răspunde el, dacă domnul ar fi văzut cum era pe vremea părinților doamnei! Acum nu facem decât pentru o persoană, dar pe atunci făceam pentru douăzeci pe zi, indiferent dacă existau invitați sau nu.

— Și resturile?

— Le împărțeam în tot cartierul.

ESTANCIAS DE LOS CERILLOS, 15 OCTOMBRIE Singura modalitate de a cunoaște o țară este să rămâi acolo mai mult decât plănuiai. Căci nu cunoaștem decât prin risipă – de timp în acest caz, în altul de eforturi eșuate, iar în altul de ființe și de sentimentele pe care le inspiră – și pretutindeni, într-un fel, de propria viață.

N-o să cunoști niciodată țara în care n-ai pierdut trenul, în care n-ai pierdut nimic, nici măcar drumul. Lucru valabil și pentru târâmul sufletului. Orice cunoaștere ia naștere dintr-o pierdere, deci dintr-o cheltuie voită sau silită, iar cea mai înaltă cunoaștere, din pierderea de sine, când nu te mai poți regăsi decât în Dumnezeu. (Când te raportezi la Veșnicie.)

*

Profilat pe orizontul cuprins de flăcări, calul în galop călărit de un gaucho negru-tuci este Argentina din ilustrate, dar e cea adevărată. A trecut de poartă parcă fără s-o vadă, calul la pas împingând-o cu piciorul. Călărețul și-a dus mâna la sombrero: „Buenas tardes, muy señor!“, ca și cum nu m-ar fi văzut, dar nu m-am simțit niciodată mai frumos *salutat*.

*

Ieșit din marea alee de *lambercianas* în plin câmp, sunt oprit de o împrejmuire de sârmă pe care n-o observasem. La auzul zgomotului, câteva sute de vaci și-au întors capul spre mine și mă privesc nemișcate. Mult timp. Până plec.

L-am însoțit pe tânărul administrator elvețian – călăreț desăvârșit – la învățătoarele care conduc școala de la *estancia*. Tinerele ne-au primit cu sfială și amabilitate, cu *mate* și discuri cu muzică de jazz. Una este o negresă argentiniană, cealaltă – o irlandeză cu ochii spălăciți. Locuiesc într-un cottage minuscul împodobit cu flori, nu departe de clădirea lăptăriei. Aici, printre mașinile cele mai moderne și putinile sonore, domnește un mexican încălțat cu cizme mari, negre, cu o vestă brodată, frumos și brutal. Elvețianul ar vrea să se însoare cu irlandeza, dar evident e iubit

de argentiniană. Mexicanul va omorî pe cineva. Peonii n-au ochi pentru așa ceva. Mic roman american.

*

Întorcându-mă din plimbarea pe aleile îndepărtate de eucalipti străbătute de zborul unduitor și mățasos al unor păsări galbene cu cozi lungi, găsim un *asado* pregătit pe peluză: un miel fript la proțap, din care grăsimea picura pe gazon. Ghemuiți și înarmați cu lungi cuțite, administratorul, un peon și cu mine tăiam cioz-vârte mari, suculente, care trebuie ținute cu două mâini ca să muști zdravăn din ele. Apoi am adormit la umbra unor ombuși și mandarinii.

Mai târziu, am plecat spre lagune, la celălalt capăt al *estancieriei*. Douăzeci de kilometri de zgâlțâieli pe drumuri de pământ negru, apoi pe pajiști de un verde crud, sub un cer parțial acoperit de-o păclă vânat-cenușie, parțial senin, de un albastru spălăcit și parcă decolorat, specific Argentinei. Ne însoțeau vițe băloși, cai nărvași fugind de colo-colo și berze. Un stol de pescăruși se năpusteau cu țipete ascuțite asupra brazdelor în urma unui plug, ciugulind în valurile de pământ, la fel cum îi văzusem zburând razant deasupra valurilor maronii stârnite de vaporul nostru în estuarul La Plata.

Și am rămas ore întregi, fascinat, în fața lagunei Maipo, până ce soarele la asfințit a aprins inflorescențele trestiiilor.

E o mlaștină nesfârșită, cu râuri și insule, unde păsările se adună cu miile (ghidul meu a insistat să-mi spună numele câtorva zeci de specii diferite). Toate făceau în depărtare o rumoare enormă și confuză. Apropiindu-te, deosebeai o incredibilă varietate de țipete. Fluieratul becațelor, cârâitul cocostârcilor, țipetele și trilurile de clavecin stricat al stârcilor, uguituri, scârțâit de cioburi, zgomotul de mătase sfâșiată al unui zbor prin păpuriș, larma acordării unor instrumente: ce cuvinte pot oare evoca acest vacarm neobosit la suprafața apelor? Berzele zise *tu-yu-yu* își gâgâie numele. Găinile negre de apă încep brusc o sfadă care se încheie într-un nor de pene. Niște berze decolează după trei salturi și plutesc îndelung peste malurile ce răsună de orăcăieli. Sus de tot, stolurile se încrucișează și se urmăresc într-un vacarm de țipete ascuțite, fac ochiuri largi și aterizează toate deodată printre rațe intrate în panică, bătlani subțiri și albi de toate dimensiunile, *teros*, *teros reales*, pupeze, stoluri de potârniche care-și iau zborul pocnind din aripi ca din castaniete, *cuervos* cu lungi ciocuri încovoiate, semănând cu vrăjitoarele colțuroase din tapiseriile javaneze, *chaja* cu trup de struț și cap de vultur pleșuv, *chemanzos* cu zbor de șoim care curăță cadavrele

într-o noapte, lăsând la margine de drum mari schelete albite, unic ornament pe întinderile cenușii.

Soarele se pierde în ceața aurie, iar rumoarea inițială se potolește peste pajiștile pustii și peste apele colcăind de viață în care par să dăinuie încă zile din zorii Creației.

BUENOS AIRES, SFÂRȘITUL LUI OCTOMBRIE Note pentru un eventual reportaj:

1. Feudalismul agricol al celor cincizeci de familii îi ține pe peoni la un nivel foarte jos. („Chiar ei refuză ameliorările pe care le propunem. Sunt fericiți așa cum sunt.“) Orice lider apărut din senin ar putea provoca o răzmeriță.

2. Trusturi anglo-saxone și italiene (uneori nemțești în realitate) își împart industria și comerțul de anvergură.

3. Constituția, perfectă pe hârtie, n-are nici o putere: fraudă și clerul reacționar sunt mult mai puternice.

4. Vicepreședintele de la Jockey îmi propune să țin o conferință în saloanele clubului, președintele socotește mai prudent să renunțe, o treime dintre membri fiind, crede el, prieteni ai Axei. Sunt gata să sprijine o lovitură de stat fascistă (în numele ordinii), iar eu cred că-i vor cădea victime chiar ei, ca și în alte locuri.

5. Mi se vorbește în fiecare zi despre lovitura de stat pregătită de generalul Justo, ultima speranță a democraților. E prevăzută pentru săptămâna viitoare, de luni de zile.

6. Apreciez că singura lovitură de stat previzibilă va fi dată de colonei. Aș încerca zadarnic s-o caracterizez dinainte, în termeni europeni, de dreapta și stânga. Va lua bani de la Jockey ca să înarmeze suburbiile împotriva liberalilor.

7. Mi se pare că propaganda americană (din Nord) lucrează împotriva propriilor interese. Sub pretextul sacrosanct de a nu se amesteca în treburile interne, se limitează la exportul de filme, vedete și broșuri despre Roosevelt și democrație. E de-ajuns pentru ca naționaliștii să vorbească despre o invazie a yankeilor. Două crucișătoare și un portavion pe Rio de la Plata n-ar avea un efect mai dezastruos – dimpotrivă.

8. După toate semnele, liberalii dau dovadă de același optimism sceptic, tipic bătrânilor rutinați în domeniul politicii, care i-a pierdut în Spania, în Italia, în Germania și în Franța.

7 NOIEMBRIE, PE MARE *Saudades do Brasil!* Melancolia de la Rio de Janeiro. Am trăit-o până la sațietate, în august. De data asta, plecarea s-a petrecut ca-n vis.

Masa se ia târziu în țările Sudului. Era deasupra orașului, pe colinele ascuțite, acoperite de pini, de palmieri și de cascade, ca în tapiseriile și în picturile murale din secolul al XVIII-lea. Deodată am văzut cât e ceasul și mi-am răsturnat scaunul, luându-mi la revedere de la ministru. Pe străzile foarte înguste ale orașului de jos, înțesate de tramvaie, automobile și umbrele – situația era dominată de o exuberantă aversă tropicală –, mașina înainta încet. Mă reped la vamă, forțez trecerea, calc în toate bălțile de pe chei, îmi aud numele strigat lugubru de pe punte la megafon, urc pasarela care e ridicată în secunda când pun piciorul pe punte. Vaporul se desprinde deja de chei. Niște garoafe zboară prin aer și cad în apa neagră. O fată cu brațe subțiri încearcă zadarnic să le arunce de pe punte către un grup de prieteni veniți să-și ia rămas-bun. Una după alta, garoafele aruncate cad în abisul care crește. Ține jerba strâns cu brațul stâng, e nespun de frumoasă și gata-gata să plângă. Asta-i prea de tot. Îi smulg un mănunchi de flori și dintr-o aruncare ating obiectivul. Atunci ea se întoarce către mine, îmi pune toată jerba în brațe, apoi se face nevăzută.

E o dansatoare, îmi spune stewardul-șef, cea mai celebră din Brazilia, pleacă spre aventura unui fabulos contract la Hollywood.

17 NOIEMBRIE Primele faleze ale Hudsonului, sub un cer curat și sticlos, o, puritate a aerului nordic, rigoare a privirii! Dur e acest continent, și viața care mă așteaptă aici – am cunoscut-o îndejuns ca s-o știu. Acum intru în ea definitiv.

INTERLUDIUM VAMAL După ce am fost interogată o oră de doi funcționari avizi să-mi cunoască „impresiile” din Argentina, sunt eliberat ultimul și cobor de pe vapor pe o mică pasarela de serviciu, cea mare fiind ridicată.

Valizele mele se află pe chei, la litera R. Nu, n-am nimic de declarat... Asta rămâne de văzut! Un vameș vede valiza mea cu manuscrise. Ia te uită! Texte în franceză și-n engleză, cărți în spaniolă și-n germană... Ciudat. Suspect. Nepermis!

— Cu ce vă ocupați?

— Sunt scriitor.

— Ce scrieți?

— Ăă... filozofie...

— *What kind of philosophy?* (Ce fel de filozofie?)

— Ăă... filozofie... existențială.

— Ce mai e și asta?

— Păi, știți ce e filozofia, de vreme ce mă întrebați ce fel de filozofie. Știți ce e existența? Cu asta mă ocup.

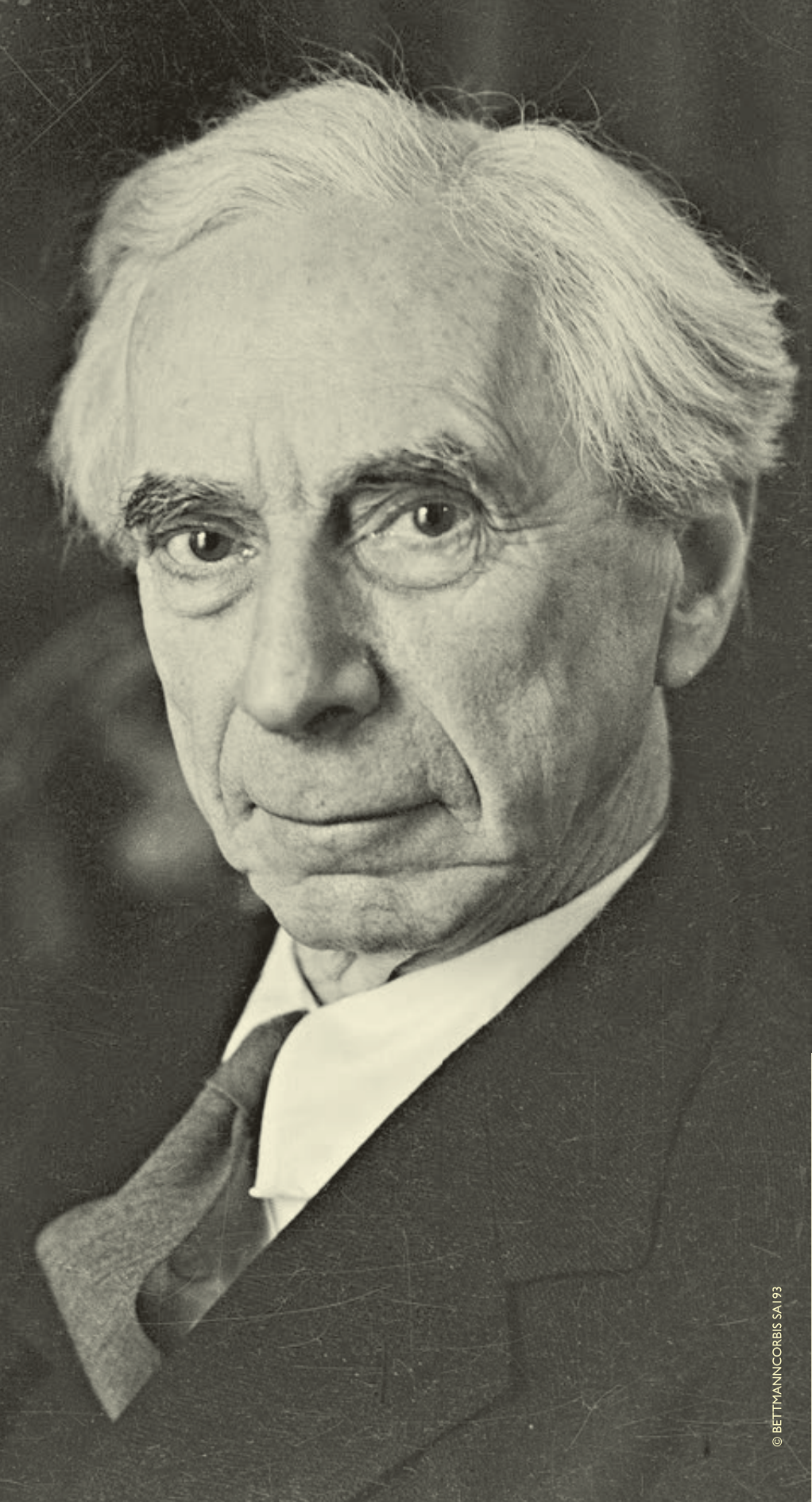
Pentru irlandezul meu e prea de tot. Face semn spre trei agenți „în civil“, care se apropie cu mâinile în buzunarele raglanelor bej, cu un aer impenetrabil. Fiecare apucă la întâmplare un manuscris de-al meu. Apoi se îndepărtează, ținând cu două degete paginile de toate formele și culorile, și se prefac că le citesc – probabil pe dos, ca jurații din *Alice în Țara Minunilor* –, dând din cap și scuipând pe jos. Rezultatul examinării mi-e clar nefavorabil. Mă conduc într-o baracă a poliției, unde îmi sigilează valiza. Sunt informat că e confiscată. Cât despre mine, îmi dau drumul, dar mă vor ține sub observație.

Mi-au trebuit zece zile, în ritm de un birou pe zi, ca să reintru în posesia conferințelor, a scrisorilor, jurnalelor intime, tăieturilor de ziar, carnetelor de adrese, manuscriselor și cărților mele. De altminteri, valiza mi-a fost restituită *sigilată*. Nimeni nu avusese timp s-o deschidă.

DE ACELAȘI AUTOR:

Bertrand Russell (1872–1970): filozof, logician, matematician, scriitor laureat al Premiului Nobel, înnoitor în domeniul educației, promotor al libertății sexuale, pacifist și susținător al drepturilor omului, membru al mării aristocrații britanice, căsătorit de patru ori... Dar mai ales, cum spune el însuși, un om stăpânit de trei pasiuni: „dorința de iubire, căutarea cunoașterii și mila de neîndurat față de suferința omenirii“. Toate aceste repere ale vieții lui Russell sunt prezente în ampla sa autobiografie, scrisă cu totală sinceritate și simplitate, încântătoare și plină de umor. Cititorii care s-au delectat cu *În căutarea fericirii* vor găsi în *Autobiografia* încă mai multe idei originale, sfaturi și modele de viață. În paginile de mai jos, Russell apare, alături de a doua lui soție, Dora, în ipostaza de părinte.

Bertrand Russell

AUTOBIOGRAFIA LUI BERTRAND RUSSELL

Traducere din engleză și note de Anca Bărbulescu

Când mi s-a născut primul fiu, în noiembrie 1921, am simțit o eliberare imensă de emoție acumulată, iar în următorii zece ani principalele scopuri ale vieții mele au fost parentale. Sentimentul de a fi părinte, așa cum l-am cunoscut eu, este foarte complex. În primul și în primul rând, este pura afecțiune animalică și încântarea de a urmări toate lucrurile fermecătoare pe care le fac cei mici. Mai este și senzația de responsabilitate de care nu poți fugi, care îți dă un țel pentru activitățile zilnice, unul greu de pus la îndoială cu scepticism. Mai conține și un element egoist, foarte periculos: speranța ca urmașii să reușească acolo unde am eșuat noi, să ne ducă mai departe munca atunci când moartea sau senilitatea ne va pune capăt eforturilor și, în orice caz, să ne asigure o evadare biologică din moarte, unindu-ne viața cu fluviul cel mare, ca să nu rămână o simplă băltoacă stătută fără vreo șansă de a curge undeva în viitor. Am simțit toate acestea și, preț de ani buni, mi-au umplut viața de fericire și pace.

Mai întâi trebuia să ne găsim o casă. Am încercat să închiriez un apartament, dar eram indezirabil și politic, și moral, astfel că nici un proprietar nu mă voia drept chiriaș. Așa că am cumpărat o casă în Chelsea, pe Sidney Street, nr. 31, unde mi s-au născut primii doi copii. Totuși eram de părere că nu e bine pentru ei să-și petreacă tot anul la Londra, așa că în primăvara lui 1922 am cumpărat o casă în Cornwall, la Porthcurno, la mai puțin de trei kilometri de Land's End. De atunci până în 1927 ne-am împărțit timpul aproximativ egal între Londra și Cornwall; după aceea, nu am mai stat deloc la Londra, iar în Cornwall nici atât.

Frumusețea coastei din ținutul acela este de nedespărțit, în amintirile mele, de extazul de a privi doi copii sănătoși și fericiți cum învață bucuriile mării, și ale stâncilor, și ale soarelui, și ale furtunii. Petreceam mult mai mult timp cu ei decât au posibilitatea s-o facă majoritatea taților. În cele șase luni din an pe care le petreceam la Cornwall aveam o rutină fixă și plăcută. Dimineața, soția mea și cu mine lucram, iar de copii avea grijă o dădăcă, iar mai târziu o guvernantă. După prânz mergeam cu toții la una dintre multele plaje la care se putea ajunge ușor pe jos de la noi de acasă. Copiii se jucau goi-puşcă, se scăldau sau făceau castele de nisip, după voia lor, iar noi, bineînțeles, le împărtășeam activitățile. Ne întorceam acasă foarte înfometați și luam un ceai foarte consistent, foarte târziu; apoi copiii erau trimiși la culcare, iar adulții se întorceau la treburile lor de oameni mari. În amintirea mea, înșelătoare, desigur, era mereu soare și mereu cald după luna aprilie. Dar în aprilie vânturile erau reci. Într-o zi de aprilie, când Kate avea doi ani și trei luni și jumătate, am auzit-o cum vorbea singură și am notat ce spunea:

Vântul de nord suflă peste Polul Nord.

Părăluțele lovesc iarba.

Vântul culcă zambilele la pământ.

Vântul de nord suflă spre vântul de sud.

Nu știa că o ascultă cineva și în nici un caz nu știa ce înseamnă „Polul Nord“. [...]

În 1927, eu și Dora am ajuns la hotărârea, pentru care am fost amândoi răspunzători în egală măsură, de a deschide o școală a noastră, pentru a ne educa cei doi copii cum consideram că e mai bine. Credeam, deși poate ne înșelam, că cei mici au nevoie de un grup de copii de vârsta lor și că, de aceea, nu trebuia să ne mai mulțumim să ne creștem copiii fără compania altora. Dar nu cunoșteam nici o școală care să ni se pară cât de cât satisfăcătoare. Ne doream o combinație neobișnuită: pe de-o parte, ne

displăceau pudoarea exagerată, instruirea religioasă și multe limitări ale libertății considerate de la sine înțelese în școlile convenționale; pe de altă parte, nu puteam fi de acord nici cu pedagogii cei mai „moderni“, care considerau că pregătirea scolastică era neimportantă sau susțineau o absență *completă* a disciplinei. Așadar ne-am străduit să adunăm un grup de vreo douăzeci de copii, cam de aceeași vârstă cu John și Kate, ca să ne îngrijim de ei de-a lungul anilor de școală.

Pentru școală am închiriat casa fratelui meu, Telegraph House, din South Downs, între Chichester și Petersfield. [...]

Inițial, casa fusese foarte mică, dar fratele meu o extinsese treptat. Îi era devotat cu toată pasiunea și a scris mult despre ea în autobiografia lui, intitulată *My Life and Adventures* [*Viața și aventurile mele*]. Casa era urâtă și destul de absurdă, dar perfect poziționată. Avea panorame enorme spre est, și sud, și vest; într-o direcție se vedea întinderea Sussex Weald până la Leith Hill, în alta insula Wight și vapoarele care se apropiau de Southampton. Avea un turn cu ferestre mari pe toate patru laturile. Acolo mi-am amenajat biroul și n-am mai avut altul cu o vedere atât de frumoasă.

Proprietatea mai cuprindea peste nouăzeci de hectare de luncă neîmblânzită, pe alocuri năpădită de iarbă-neagră și ferigi, dar în mare parte acoperită de o pădure virgină – mesteceni magnifici și tisă foarte bătrână și neobișnuit de mare. Pădurea era plină de tot felul de vietăți, inclusiv câprioare. Cele mai apropiate case erau câteva ferme risipite la aproape doi kilometri depărtare. Către est, puteai merge pe cărări, pe câmpuri necultivate și neîngrădite, vreo optzeci de kilometri.

Nu e de mirare că fratele meu iubea locul acesta. Dar speculase nechibzuit și pierduse tot, până la ultimul bănuț. I-am oferit o chirie mult mai mare decât ar fi putut obține de la oricine altcineva, iar sărăcia l-a constrâns să-mi accepte propunerea. Dar detesta situația și de atunci mi-a purtat pică de-a pururi fiindcă am locuit în paradisul lui.

Totuși trebuie să fi asociat cu casa și niște amintiri nu tocmai plăcute. Inițial o cumpărase ca să aibă un cuib discret în care să se poată bucura de compania domnișoarei Morris, cu care mulți ani a sperat să se căsătorească dacă ar fi reușit să se despartă de prima soție. Dar domnișoara Morris a fost izgonită din inima lui de Molly, doamna care i-a devenit a doua soție și de dragul căreia a mers la închisoare, după ce a fost condamnat de ceilalți pairi pentru bigamie. De dragul lui Molly divorțase de prima soție. A obținut divorțul la Reno, în America, și s-a căsătorit

imediat după aceea cu Molly, tot la Reno. La întoarcerea în Anglia, a descoperit că legea britanică îi considera căsătoria cu Molly un act de bigamie, sub motiv că legea britanică recunoaște validitatea căsătoriilor oficiate la Reno, dar nu și a divorțurilor de la Reno. A doua soție, care era foarte grasă, obișnuia să poarte pantaloni largi din catifea reiată; când o vedeai din spate, aplecată peste vreun rond de flori de la Telegraph House, te întrebai de ce considerase fratele meu că merită să treacă prin ce trecuse de dragul ei.

I-a trecut vremea și ei, ca și domnișoarei Morris, și fratele meu s-a îndrăgostit de Elizabeth. Molly, de care dorea să divorțeze, i-a cerut ca preț 400 £ pe an pentru tot restul vieții; după moartea lui, a trebuit să plătesc eu. Ea a murit pe la nouăzeci de ani.

Cât despre Elizabeth, l-a părăsit și a scris despre el un roman de o cruzime intolerabilă, cu titlul *Vera*. În roman, Vera a murit deja; i-a fost soție, iar el se presupune că a rămas cu inima frântă după ce a pierdut-o. A murit căzând de la una dintre ferestrele turnului de la Telegraph House. Pe parcursul romanului, cititorul înțelege treptat că moartea ei nu a fost un accident, ci o sinucidere provocată de cruzimea fratelui meu. Situația aceasta m-a determinat să le dau copiilor mei un sfat ferm: „Să nu vă căsătoriți cu romancierii.“

În casa aceasta încărcată de amintiri am deschis școala. Administrarea ei ne-a pus multe probleme, pe care ar fi trebuit să le fi prevăzut. Mai întâi, era chestiunea financiară. A devenit evident că vom suferi o pierdere bănească enormă. N-am fi putut-o evita decât făcând școala mai mare și mâncarea inadecvată, or nu puteam să mărim școala decât schimbându-i caracterul, pentru a atrage părinți convenționali. Din fericire, pe atunci câștigam mulți bani din cărți și turneele de conferințe în America. Am făcut, în total, patru astfel de turnee – în 1924 (menționat mai înainte), 1927, 1929 și 1931. Cel din 1927 a coincis cu primul trimestru la școala noastră, așa că n-am avut nici un rol în începuturile ei. În al doilea trimestru, Dora a plecat într-un turneu de conferințe în America. Așadar, în timpul primelor două trimestre nu a fost la conducere decât unul din noi. În timpul cât nu am fost în America, a trebuit să scriu cărți ca să câștig banii necesari. Prin urmare, nu reușeam niciodată să-mi dedic tot timpul școlii.

O a doua dificultate era că o parte din personal, oricât de frecvent și de meticulos le explicam principiile noastre, nu putea fi convins să acționeze în conformitate cu ele decât dacă era prezent unul din noi.

Un al treilea necaz, poate cel mai grav, era că am avut în școală o proporție neobișnuit de mare de copii-problemă. Ar fi trebuit

să ne păzim de primejdia aceasta, dar la început am acceptat bucuroși aproape orice copil. Părinții cei mai dispuși să încerce metode noi erau cei care avuseseră probleme cu copiii. În general, problemele respective apăreau din vina părinților, iar efectele negative ale nechibzuinței lor se reînnoiau în fiecare vacanță. Ori care ar fi fost cauza, mulți dintre copii erau cruzi și stricători. Dacă le-am fi dat frâu liber, s-ar fi instaurat o domnie a terorii, în care cei puternici i-ar fi făcut pe cei slabi să tremure și să sufere. Școala este ca lumea: numai prin cârmuire se pot împiedica violențele brutale. Așa că, atunci când copiii nu erau la ore, eram nevoit să-i supraveghez încontinuu, ca să împiedic actele de cruzime. Îi împărțeam în trei grupuri: mari, mijlocii și mici. Unul dintre mijlocii se purta mereu urât cu cei mici și l-am întrebat de ce. Mi-a răspuns: „Cei mari mă lovesc, așa că-i lovesc și eu pe cei mici; e corect.“ Și chiar credea că e corect.

Uneori ieșeau la lumină impulsuri de-a dreptul sinistre. Aveam în școală un frate și o soră a căror mamă era foarte sentimentală și care învățaseră de la ea să manifeste un grad de afecțiune absolut fantastic unul față de celălalt. Într-o zi, profesoara care supraveghea prânzul a găsit un capăt de ac de păr rupt în supa care tocmai se împărțea elevilor. După cercetări, s-a dovedit că îl pusese acolo sora cea presupus iubitoare. „Nu știai că, dacă-l înghițezi, puteai să mori?“ i-am spus noi. „A, da,“ a răspuns ea, „dar eu n-am vrut supă“. După alte cercetări a devenit destul de limpede că sperase ca victima să fie fratele ei. Altă dată, când un copil nepopular primise doi iepuri, alți doi copii au încercat să-i ardă de vii, iar încercarea a provocat un incendiu de proporții, care a pârlolit mai bine de un hectar și care, dacă nu s-ar fi schimbat vântul, ar fi mistuit și casa.

Noi personal și cei doi copii ai noștri aveam și alte griji. Ceilalți băieți credeau, cum era de așteptat, că fiul nostru e favorizat pe nedrept, în timp ce noi, ca să nu-i favorizăm nici pe el, nici pe sora lui, eram nevoiți să ne îndepărtăm de ei nefresc de mult, cu excepția vacanțelor. Ei, la rândul lor, sufereau de un conflict al loialităților: trebuiau ori să fie turnători, ori să-și înșele părinții. Astfel a luat sfârșit fericirea deplină care domnise în relațiile noastre cu John și Kate, înlocuită de stânjeneală și jenă. Cred că situația asta nu se poate evita când părinții și copiii sunt la aceeași școală.

Din perspectiva prezentului, cred că am făcut câteva greșeli în privința principiilor după care conduceam școala. Copiii mici adunați în grup nu pot fi fericiți fără o anume doză de ordine și rutină. Dacă sunt lăsați să se distreze singuri, se plictisesc și recurg

la intimidarea celor mai slabi și la distrugere. În timpul liber trebuie să aibă întotdeauna un adult care să le sugereze vreun joc sau distracție și să asigure inițiativa pe care nu le-o putem cere copiilor atât de mici.

O altă greșeală era faptul că pretindeam că le oferim mai multă libertate decât aveau de fapt. În ce privește sănătatea și curățenia, aveau foarte puțină libertate. Copiii trebuiau să se spele pe corp și pe dinți și să se culce la ora stabilită. Ce-i drept, nu susținusem niciodată că aveau să fie liberi în acest sens, dar oamenii fără minte și mai ales jurnaliștii în căutare de știri senzaționale spusese sau crezuseră că noi susținem lipsa completă a oricăror constrângeri și obligații. Când li se spunea să se spele pe dinți, mulți dintre copiii mai mari spuneau uneori, sarcastic: „Și asta se numește școală liberă!” Cei care își auziseră părinții vorbind despre libertatea la care se puteau aștepta în școala noastră o testau, încercând să vadă câte șotii puteau face fără să-i oprească nimeni. Cum nu interziceam decât actele care le-ar fi dăunat în mod evident, astfel de experimente aveau toate șansele să provoace foarte multe probleme.

În 1929 am publicat *Marriage and Morals* [*Căsătorie și morală*], dictată în timp ce mă recuperam după o tuse convulsivă. (Cum eram considerat prea vârstnic pentru o asemenea boală, am fost diagnosticat de-abia după ce am molipsit majoritatea copiilor din școală.) În mare parte, din cartea aceasta a provenit materialul folosit împotriva mea la New York în 1940. Dezvoltam acolo ideea că în majoritatea căsnicilor soții nu trebuie să-și ceară fidelitate absolută, ci că trebuie să poată rămâne buni prieteni în ciuda legăturilor ocazionale. Dar nu afirmam că o căsnicie se poate prelungi dacă soția face unul sau mai mulți copii cu alt bărbat decât soțul ei; în acel caz, consideram eu, este de preferat divorțul. [Russell avea să se despartă de Dora în 1932, după ce ea născuse doi copii ai altui bărbat (n. tr.).]

Acum nu știu ce mai cred despre căsătorie. Orice teorie generală despre ea pare să se lovească de obiecții insurmontabile. Poate că un divorț simplu cauzează mai puțină nefericire decât orice alt sistem, dar nu mai sunt capabil să emit păreri dogmatice pe tema căsniciei.

Anul următor, în 1930, mi-a apărut *În căutarea fericirii*, o carte cu sfaturi de bun-simț despre ce poate face fiecare pentru a învinge cauzele temperamentale ale nefericirii, separat de ce se poate obține prin schimbări în sistemele sociale și economice. Cartea a fost primită diferit de trei categorii distincte de cititori.

Celor nerafinați, pentru care și fusese scrisă, le-a plăcut, prin urmare s-a vândut foarte bine. Dimpotrivă, scorțoșii au considerat-o o fițuică publicată din foame de bani, demnă de dispreț, o formă de escapism, care alimenta falsa afirmație cum că se poate face și spune ceva util și în afara sferei politice. Dar la un al treilea nivel, cel al psihiatrilor profesioniști, cartea a fost lăudată enorm. Nu știu care estimare a fost cea corectă; dar știu că am scris-o într-o vreme când aveam nevoie să mă țin singur în frâu și să aplic multe dintre lucrurile învățate din experiențe dureroase ca să-mi mențin un oarecare nivel de fericire durabilă.

Paginile cărții lui Gabriel Liiceanu pot fi încadrate într-o *epică a ideilor*. Volumul e alcătuit din douăsprezece „povești” care ar putea face parte din recuzita fundamentală a oricăruia dintre noi dispus să încerce să străvadă cât de cât sensul marii povești pe care o trăiește din clipa în care intră în lume. La acest *a înțelege* viața și capcanele ei trimite până la urmă întregul volum. Iată, în continuare, o primă parte din capitoul „«Balamucul erotic». Dezordinea intimului”.

Gabriel Liiceanu

ÎNDREPTARUL BUNULUI MURITOR

„Balamucul erotic”. Dezordinea intimului

Dacă nu mă înșel, Petre Țuțea e cel care a folosit sintagma aceasta, referindu-se la psihanaliză. O putem însă lărgi, gândindu-ne la întreg teritoriul existenței noastre în care lucrurile o iau cel mai frecvent razna: sexualitatea. Dar de ce ar fi *sexualitatea* locul din ființa noastră în care componenta morală devine cel mai lesne failibilă? De ce pulsionile sexuale („calul negru”, cum l-a numit Platon) fac ravagii în viața celor mai respectabili oameni și de ce bârfa își află tocmai aici obiectul ei preferat și inepuizabil? De ce camera cel mai bine păzită din existența noastră, depozitul nostru de taine, este cea legată de sex?

Răspunsul la îndemână pare să fie acesta: pentru că pe teritoriul sexului se dă cea mai aprigă luptă între ceea ce suntem înclinați să facem și ceea ce e interzis să facem potrivit celor mai ferme tabuuri sociale. Sau, dacă e să folosim o terminologie freudiană, pentru că pe teritoriul sexului se înfruntă principiul plăcerii (care ne ghidează în mod spontan viața) cu principiul realității (care-l subordonează pe „ce ne place să facem” lui „ce trebuie să facem”).

Spre deosebire de foame și frică, instinctul sexual este singurul tabuizat. Nimeni nu te judecă moral dacă, fiindu-ți foame, mănânci prea mult sau dacă, într-un acces de panică, fugi de rupi pământul. În schimb, când e vorba de sex, rigorile sunt totale și, prin urmare, clandestinitatea care-l însoțește când se abate de la normă e maximă, tocmai pentru că ființa comunității este pusă în pericol. Făcând ceea ce prin tabu e interzis să facem, ne este rușine de ceea ce facem și de ceea ce nu ne putem abține să facem. Dependența de sex devine de aceea terenul propice al remușcărilor, al ascunderii, al extremului camuflaj. Spre deosebire de regret, care îți dă un inconfort legat de ceea ce n-ai făcut în viață, deși ai fi putut să faci, remușcarea te chinuie în legătură cu un lucru pe care l-ai făcut și ai fi putut, la o adică, să nu-l faci. În liniștea nopții, când, vorba lui Musil, „omul nu mai are pe el decât cămașa de noapte și sub ea, numaidecât, este caracterul lui“, putem încă spera că vom găsi o formă de coabitare cu noi. Căci există o limită în severitatea asprei judecări de sine, pe care a sesizat-o perfect Wittgenstein în *Însemnări postume*: „Nimeni nu poate spune cu adevărat despre sine că este un gunoi. Căci, dacă o spun, poate fi într-un sens adevărat, dar eu nu pot să fiu pătruns de acest adevăr: altfel ar trebui să înnebunesc sau să mă schimb“. Urmarea e că nu voi spune acest adevăr. Nu voi spune despre mine că sunt un nemernic sau, dacă o voi spune, voi lăsa să se înțeleagă că nu e chiar așa. Acolo unde suntem singuri cu noi și suntem singurii care știm ce am făcut (am fost duplicitari, am trădat, am avut vieți duble), suntem deopotrivă făptașii și judecătorii faptelor noastre. Acolo căutăm justificări pentru „obișnuitul hățiș de disimulări și minciuni“ (Paul Johnson), găsim scuze și sfârșim căzând la o înțelegere cu noi.

Să ne oprim o clipă la *Jurnalul intim* al lui *Benjamin Constant*, apărut postum în 1895, la 65 de ani după moartea autorului. Întemeietor al liberalismului francez, Constant a fost una dintre cele mai strălucite minți ale veacului său. (Să mai spunem, în treacăt, că a alcătuit cu scriitoarea Madame de Staël un cuplu care trecea drept cel mai celebru în lumea literară europeană de la început de secol XIX.) Îi datorăm lui Constant, făcută în cea mai concisă formă, una dintre cele mai importante distincții din gândirea politică a Europei. Discursul său rostit la Ateneul Regal din Paris în 1819, intitulat *De la liberté des Anciens comparée à celle des Modernes*, în care e explicată magistral deosebirea dintre democrația totalitară a Atenei antice și cea individualistă a epocii moderne, nu are mai mult de douăzeci de pagini.

Viața sa a fost însă cu adevărat un „balamuc erotic“. Editorul și comentatorul *Jurnalului intim* (Constant nota în el folosind caracterele alfabetului elin), D. Melegari, vorbește de „primejdioasele-i instincte la care n-a știut niciodată să renunțe“ și adaugă:

„N-avea familie, n-avea interior: drept urmare, o sensibilitate fatal repiliată asupra ei înseși încă din copilărie și care va degenera rapid în ironie și uscăciune, ajutând astfel dezvoltarea prea precoce a spiritului. [...] În alte împrejurări, facultățile sale afective mai bine reglate, mai bine dezvoltate, ar fi ținut în frâu scepticismul batjocoritor al acestui spirit format pentru a desolemniza totul.“

Constant fusese un copil precoce. Nu avea nici 10 ani (în 1777) când compunea, în scrisorile sale trimise din Olanda (era în compania tatălui său) bunicii sale rămase la Lausanne, adevărate pres-tidigitații spirituale:

„Câteodată mă văd cu o fetiță englezoaică de vârsta mea, pe care o prefer lui Cicero, Seneca etc. Ea mă învață Ovidiu, pe care nu l-a citit niciodată și de care nici măcar n-a auzit vorbindu-se, *dar îl descopăr în întregime în ochii ei*.“

Uimitoarea lui precocitate nu a împiedicat însă ca inteligența lui afectivă să nu depășească niciodată stadiul adolescenței. „Această figură de cerebral sensibil, căruia-i lipsea voința“, cum atât de bine l-a caracterizat unul dintre biografi săi, a ales întotdeauna în viața sentimentală prost și păgubos, sau, mai corect spus, *nu a putut de fapt niciodată alege*. Jurnalul său intim pune în scenă un personaj de un rafinament spiritual neverosimil, incapabil să se apere de acele „primejdioase instincte“, care au lăsat în urma sa, distrugându-l întâi pe sine, un lung șir de dezastre existențiale. „*La plus grande cause de l'agitation de ma vie est le besoin d'aimer*“, notează Constant în *Jurnal* în 1806. Constant nu era un Don Juan, ci un personaj care își gestiona sentimentele într-o manieră catastrofală. Era bâlbăit afectiv. De îndată ce cucerea femeia dorită, i se părea că împlinirea se afla în alt punct al vieții decât cel pe care-l atinsese. Cheltuia atunci o enormă energie sufltească pentru a ajunge în punctul dorit (era un formidabil seducător, care făcea risipă de cuvinte mari), după care, regretând ce pierduse, cheltuia aceeași energie pentru a reveni în punctul de unde plecase. „*Incapable d'aimer toujours le même objet, était incapable de s'en détacher*“, spune D. Melegari în Introducerea la *Jurnal*. Era un amestec paradoxal de „inconstanță și fidelitate“. „*Vos éternelles amours* – îi scrie la un moment dat Anna Lindsay, una dintre iubitele și confidentele sale – *sont une très drôle de chose: vous aimez quand vous voulez, à peu près comme certains hommes s'endorment*

et se réveillent à volonté. Vous ne quittez jamais et vous prenez toujours.“ Era atras cu precădere de ceea ce însemna *une femme d'esprit*, capabilă să-i activeze resursele spirituale și să-i provoace creativitatea, după care, obosit de risipa de inteligență, cultură și dorință de afirmare și de glorie a „femeii superioare“, visa o căsnicie simplă, senină, liniștită, în compania unei femei bune și fără ambiții.

În plină furtună sentimentală cu Madame de Staël, Benjamin Constant se căsătorește cu Charlotte von Hardenberg, pe care o convinge să facă mariajul în secret. Madame de Staël află de acest eveniment petrecut în viața iubitului ei un an mai târziu. În răstimpul petrecut cu Madame de Staël, Constant n-a făcut decât să caute soluția optimă de așezare în viață. Va alerga de la o iubită la alta, blocând cu minciuni, promisiuni și jurăminte viața fiecăreia, răzgândindu-se apoi imediat după ce reușise să se facă crezut. Le-a împins pe câteva la disperare (două cel puțin – Madame de Staël și cea de-a doua soție, Charlotte von Hardenberg –, în momentele critice, promiteau că se vor sinucide), iar el a terminat prin a le urî pe toate, făcându-le pe toate vinovate pentru dezastrul afectiv al vieții sale și ajungând la concluzia că sexul opus era prin însăși natura sa deficitar, iar căsnicia, „o ciumă“ („*Quelle peste que le mariage!*“). În 1812, la patru ani după căsătoria cu Charlotte, notează: „În fond Charlotte seamănă cu toate celelalte femei. Am acuzat ființe individuale, ar fi trebuit să atac specia“. Pentru a-și scuza incapacitatea de a se fixa într-o relație de iubire, se îndreaptă împotriva femeilor care deveneau de fiecare dată victime ale dezordinii lui afective. În 1804, găsim această notație în *Journal*: „*Cred că toate defectele sunt în toate femeile și nu așteaptă decât ocazia pentru a se arăta*“.

Un alt caz de „balamuc erotic“ și dezordine a intimului e cel al lui *Percy Bysshe Shelley*. Alături de Byron și Keats, a făcut parte din marea triadă a poezilor romantici englezi de început de secol XIX. Chipul angelic al lui Shelley nu prevestea nimic rău, cu atât mai mult cu cât în mod declarat își pusese viața în slujba „umanității“, a „progresului omenirii“ și a „reformării morale a speciei“. Numai că din această reformare făcea parte și ideea programatică a unor tineri care aveau să-și trăiască viața sexuală în comun. Era ceva rău în asta? Shelley a mers până acolo încât a încercat să-și elibereze cele patru surori mai mici de „morală închistată“ a casei părintești și să le aducă lângă el pentru a le include într-o comunitate sexuală animată de „idealuri estetice“, din care, evident, urma să facă parte și el. Avea o atracție specială pentru delictul sexual (cocheta

cu incestul), pe care îl îmbrăca însă în idealul „Frumuseții Intellectuale“. Dar nu i-a reușit niciodată mai mult decât o poligamie restrânsă, căsătoriile sale presupunând coabitarea cu două-trei tinere, pe care le prezenta ca „prietene ale soției“. Se retrăgea cu ele în câte un colț mai îndepărtat al țării, în Ținutul Lacurilor sau în Țara Galilor, reușind peste tot să-și contrarieze vecinii. Demn de notat e că femeile care intrau în acest *ménage à trois* sau *à quatre* au refuzat de fiecare dată oferta lui Shelley (le punea la dispoziție prietenii săi) de a se comporta la fel de liber ca el.

Un secol mai târziu, *Sigmund Freud* va reedita scenariul lui Shelley, aducându-și cumnata, Minna Bernays, să locuiască sub același acoperiș cu el și cu soția lui, Martha.¹ Vor trăi toți trei împreună patruzeci și trei de ani. Apartamentul din Berggasse are șaptesprezece camere, dar Minna se instalează într-o cameră al cărei acces la toaletă presupune trecerea prin dormitorul surorii și al soțului ei, dar și accesul lui Freud la intimitatea cumnatei sale. Minna răspunde la telefon prezentându-se „Frau Freud“. Având de crescut șase copii, trei fete și trei băieți, Martha nu-l poate însoți pe Freud în vacanțele sau în călătoriile sale. Îi ține locul sora ei, cu care acesta face „mici excursii“, cum le numesc hagiografii lui Freud, cu precădere în perioada 1898–1920 (Freud depășise vârsta de patruzeci de ani): Florența, Lac de Garde, Bad Gastein, Roma, Alpi, Tirol, Berchtesgaden, Neapole, Atena... În 1919, în timp ce Martha se află într-un sanatoriu pentru a se reface după o teribilă gripă spaniolă, Freud face o cură de o lună peste vară la Bad Gastein, invocând nevoia de a-și reface forțele în vederea iernii. „Încântătoare“ sunt și epistolele pe care, din „micile excursii“, Freud i le scrie Marthei, rămasă cu copiii acasă. El îi relatează cât de reușită e vacanța cu Minna, cât de luxoase sunt hotelurile în care stau, ce vreme bună au, de ce peisaje nemaipomenite au parte, cât de delicioasă este bucătăria, cât de minunate sunt concertele la care se duc, *somme toute*, cât de bine se odihnesc. Și încheie spunând: „Avem amândoi un aer fericit, păcat că nu poți să ne vezi“.

Freud nu-și propunea, ca Shelley, să revoluționeze sexual societatea. Fiind un „om de știință“, el pleca de la „premise științifice“ potrivit căreia „un comerț sexual satisfăcător“ nu poate dura într-o căsnicie mai mult de trei până la cinci ani. Singura soluție care se impunea de la sine, pentru anii care urmau „comerțului

1. Toate referințele la Freud din paragraful care urmează sunt preluate din volumul lui Michel Onfray, *Le crepuscule d'une idole*, Bernard Grasset, Paris, 2010, pp. 156–168.

sexual satisfăcător“ în cuplu, era fie adulterul, fie, în contextul mizeriei moralei dominante, abstenența și nevroza. În *Morala sexuală „culturală“ și nervozitatea modernă*, Freud scrie:

„Remediul contra nervozității decurgând din căsnicie ar fi mai degrabă infidelitatea conjugală; or, cu cât mai mult o femeie a avut parte de o educație mai riguroasă, cu cât a luat mai mult în serios exigența culturală, cu atât ea respinge mai mult acest remediu și, în conflictul care se naște între dorințele ei și sentimentul datoriei, își caută refugiul în nevroză.“

Iar Michel Onfray comentează:

„Să reținem din acest text că, din vârful buzelor și oarecum în trecut, Freud teoretizează adulterul burghez în scris și îl legitimează în mod secret în viața sa privată: nu vorbește de necesitatea de a facilita și liberaliza divorțul, nu invită la o viață sexuală liberă, nu celebrează libertinajul, cu atât mai puțin revoluția sexuală, nu descurajează căsătoria, nu ponegrește familia spunând că n-ar trebui fondată. Nimic din toate acestea. Se mulțumește să dea o rețetă veche de când lumea: cinstitul vechi adulter...“¹

Freud și-a adaptat „balamucul erotic“ la epoca în care trăia. Nu era una a libertinajului, ci, dimpotrivă, a abstinencei, a frigidității și a nevrozelor, așa cum Freud o cunoaște foarte bine de la doamnele din Viena care poposeau în cabinetul său. Era epoca „moral-culturală“ a celor mai severe rigori, pe care doar puțini le puteau transgresa, fără urme de traume psihice, în imoralitatea adulterului și, eventual, a unei soluții incestuoase. A fost cazul lui Freud însuși. Cei care nu reușeau să transgreseze norma etică creștină se mulțumeau să poposească pe faimosul divan psihanalitic freudian.

Ce interesant! Sfârșitul de secol XIX lăsase în urmă ceea ce Europa descoperise cu un secol în urmă: *libertinajul*, eliberarea de „mizeria sexuală generalizată“ camuflată sub masca „moralei sexuale civilizate“. Acum, clandestinitatea trăirii erotice dispare și „balamucul erotic“ este teoretizat și adus la lumină ca „eliberare sexuală“. Care, în forma aceasta, a abolirii normei morale tradiționale, nu va face decât să înlocuiască o mizerie sexuală generalizată cu alta.

Cu Shelley sau cu relația dintre Benjamin Constant și Madame de Staël, suntem în plină epocă care a născut romanul epistolar al Luminilor, având ca *chef-d'œuvre* volumul lui Pierre Choderlos de Laclos, *Les Liaisons dangereuses* (1782): *epoca libertinajului*. Libertinajul este terenul pe care se înfruntă două tendințe contrare: pulsunile sexuale eliberate, care instituie dreptul

1. Michel Onfray, *op. cit.*, pp. 161–162.

la diversitate, la cinism, la evadarea din chinga monogamiei, la ospățul erotic și la voluptatea trăită liber, fără spaima de păcat și fără perspectiva iadului, intră în coliziune cu nevoia de absolut, de iubire unică, de dăruire integrală, cu trăirea pasională și cu vastitatea sentimentului cultivat. Interesant cum Benjamin Constant și Madame de Staël trăiesc și rezolvă în mod analog această tensiune: fiecare dintre ei s-a investit total în personajele care au alcătuit bogata lor listă de amante și amanți. De fiecare dată angajarea relației se făcea în absolut și avea alura unui contract civil semnat în fața lui Dumnezeu.

Adevărul e că erau cu toții beți de superioritatea lor spirituală, în numele căreia măturau fără urmă de scrupul, vină, căință sau remușcare toate tabuurile care se insinuau ca obstacole pe drumul regal al vieții lor. Spre deosebire de Freud care, în plină recrudescență a „moralei burgheze“ înălțate pe sentimentul onorabilității, demnității și datoriei, trăia „balamucul erotic“ în mod clandestin, folosind argumentul clinic al nevrozei născute din abținere și frustrare sexuală, „romanticii liberi“ de tipul Shelley, Madame de Staël sau Constant trăiau pe scena mare a lumii ceea ce li se întâmpla lor, convinși că dădeau tonul pentru o altă măsură a omenirii.

DE ACELAȘI AUTOR:

*„Dacă sfârșește ca dialog
continuu cu sine, gândirea
pe cont propriu este lucrul
cel mai greu de suportat.
Căci din acest dialog decurg
la tot pasul corecțiile care
se impun pentru ca viața să
rămână pe linia de plutire.“*

După o carieră frământată ca asistent de filozofie la Zagreb, unde a intrat în conflict cu exponenții marxismului oficial, Neven Sesardić a colindat câteva universități occidentale, ca bursier mai întâi, apoi ca profesor și profesor asociat. Spirit perspicace și combativ, el a constatat că și aici, în cetățile occidentale ale rațiunii, filozofii pot fi orbiți de patimi politice. Și, la fel ca în tinerețe, Sesardić a ales să nu tacă, trecând în revistă cele mai răsunătoare cazuri de alunecare spre extrema stângă din rândul universitarilor americani de ieri și de azi. Între numele de prim rang reținute în analiza filozofului croat se numără Bertrand Russell, Rudolf Carnap, Albert Einstein, Kurt Gödel, Ludwig Wittgenstein, Imre Lakatos, Hillary Putnam sau Robert Nozick.

Neven Sesardić

CÂND RAȚIUNEA PLEACĂ ÎN VACANȚĂ FILOZOFII ÎN POLITICĂ

Traducere din engleză de S.G. Drăgan

▲ MARILE SPIRITE BAT CÂMPII LA FEL

In contextul focalizării cărții de față pe iraționalitatea politică a filozofilor, Einstein e un caz interesant. Deși nu era, strict vorbind, un filozof, el se bucura de o imensă admirație din partea tuturor pozitiviștilor logici și a filozofilor științei, care considerau că unele dintre lucrările lui (în primul rând teoria relativității) constituie contribuții de prim ordin nu doar în fizică, ci și în filozofie. Deseori filozofii îl tratau ca pe unul de-al lor, ceea ce se reflectă în faptul că unul dintre primele volume din prestigioasa Bibliotecă a Filozofilor în Viață i-a fost consacrat lui; este vorba de volumul *Albert Einstein – omul de știință-filozof*, publicat în 1949. Nu sunt singurul care socotește această carte drept un indiciu al statutului de filozof deținut de Einstein (Friedman, 2001, 3). Pentru unul dintre numeroasele articole care încearcă să demonstreze relevanța filozofică a lui Einstein, vezi Norton, 2010, care analizează câteva dintre cele mai importante contribuții

științifice ale lui Einstein și argumentează că el „a integrat în mod pe deplin conștient analiza filozofică în teoriile sale fizice“.

Am văzut în capitolul precedent cum, la fel ca și Carnap, Einstein a susținut candidatura la președinție a lui Henry Wallace. Date fiind vederile pro-sovietice ale lui Wallace exprimate în cursul respectivei campanii, ne-am putea întreba dacă nu cumva acest gen de atitudine era detectabil și în gândirea lui Einstein. Răspunsul e că da.

E adevărat că Einstein se exprima adesea critic la adresa Uniunii Sovietice. Nu se poate tăgădui totuși că în anumite ocazii fie a încercat să justifice, fie a refuzat să condamne unele dintre cele mai tenebroase acțiuni ale comuniștilor ruși (inclusiv ale lui Stalin), ceea ce este incompatibil cu imaginea standard a lui Einstein de înțelept omenos și blând.

O ANUME SLĂBICIUNE PENTRU LENIN... Iată ce spunea Einstein în 1929, la cea de-a cincea aniversare a morții lui Lenin: „Admir în Lenin pe omul care și-a pus întreaga energie în slujba înfăptuirii dreptății, cu sacrificiul propriei persoane. Metoda lui nu o consider utilizabilă. Dar un lucru e sigur: Oamenii ca el sunt ocrotitorii și reformatorii conștiinței omenirii“ (*apud* Grundmann, 2005, 253).

Observați că singurul lucru pe care Einstein îl spune despre metoda leninistă este că nu o consideră „utilizabilă“ [în engleză, *practicable* – n. tr.]. Cuvântul german folosit de Einstein este *zweckmäßig*, care literalmente înseamnă „adecvată scopului“, oportună. Așadar, singura sa critică la adresa metodei leniniste era că nu și-ar atinge scopul. Nici o condamnare sau dezaprobare morală a metodei ca atare, nici măcar vreo aluzie la faptul că era criticată de mulți ca fiind foarte imorală. (Dacă am ști despre un politician că a ucis mii de oameni inocenți pentru a-și atinge scopul, în mod normal nu am obiecta doar că metodele sale au fost inoportune, „nepotrivite scopului“.)

Într-adevăr, de ce îl elogia Einstein atât de generos pe Lenin ca „ocrotitor și reformator al conștiinței omenirii“, în pofida mărturiilor, lesne accesibile pe atunci, despre atrocitățile în masă comise sub conducerea acestuia în cursul primilor cinci ani de regim sovietic? Din motive de spațiu, voi menționa doar două bine-cunoscute surse din anii 1920 care evidențiau aspectele tenebroase ale politicii lui Lenin.

În 1924 apărea la Berlin (în germană) o carte intitulată *Teroarea roșie în Rusia, 1918–1923*. Autorul, Serghei Melgunov, fusese

condamnat la moarte de bolșevici în 1919, iar mai târziu, după ce pedeapsa i-a fost comutată în închisoare, a fost silit să se exileze. Cartea cuprinde o bogată informație despre proclamațiile și acțiunile guvernului sovietic pe timpul lui Lenin.

Drept ilustrare citez o declarație a lui Martin Latsis, înalt oficial al CEKA (poliția politică sovietică), emisă și larg difuzată în 1918:

Noi suntem pe cale de a stârpi burghezia ca clasă. În cursul anchetei nu căutați probe că acuzatul a acționat sau vorbit împotriva regimului sovietic. Prima întrebare pe care trebuie să i-o puneți este cărei clase îi aparține, ce i-au fost părinții și bunicii, cum a fost crescut, ce educație sau profesie și-a însușit. Aceste întrebări trebuie să pecetluiescă soarta acuzatului (Melgunov, 1924, 45; s.m.).

O parte deosebit de relevantă a cărții lui Melgunov o constituie capitolul 6, intitulat „Statistici sângeroase“, care documentează în amănunt, an după an, ororile regimului comunist.

Nu vreau să sugerez că Einstein trebuia să ia ad litteram acuzațiile lui Melgunov. Tot ce vreau să spun este că, în lumina unor atari relatări zguduitoare privitoare la bolșevici, o persoană rezonabilă ar fi trebuit să fie cel puțin rezervată în a folosi pentru Lenin calificativul de „ocrotitor și reformator al conștiinței omenirii“. Cu atât mai mult Einstein, care știa că are o influență considerabilă asupra opiniei mondiale.

O altă sursă care ar fi trebuit să domolească entuziasmul lui Einstein pentru Lenin a fost cartea *Scrisori din închisorile rusești*, publicată la New York în 1925, care prezenta scrisori ale multora dintre cei ce petrecuseră ani de zile în condițiile oribile ale lagărelor de muncă doar pentru că-și exprimaseră dezacordul cu linia politică a guvernanților sovietici (Berkman, 1925). Cartea are o secțiune de comentarii ale unor „intelectuali celebri“ din Occident, inclusiv ale lui Einstein. Iată versiunea integrală a reacției lui Einstein la scrisorile respectivilor deținuți politici:

Dacă studiați aceste relatări ca cititor trăitor într-un sistem de guvernare pașnic, așezat, *să nu vă închipuiți că oamenii din jurul dumneavoastră sunt diferiți și mai buni decât cei ce conduc un regim de teroare în Rusia*. Înflorați-vă la priveliștea acestei tragedii a istoriei umane, unde se ucide de teama de a nu fi ucis. Cei mai buni, mai altruști dintre oameni sunt uciși pentru că influența lor politică este temută – *dar nu numai în Rusia*.

Toți oamenii serioși datorează grațitudine editorului acestor documente. El va ajuta să se pună capăt acestei sorți groaznice. După publicarea acestor documente, conducătorii Rusiei vor trebui să-și schimbe

metodele dacă vor voi să-și continue efortul de câștigare a credibilității morale în ochii națiunilor civilizate. Ei vor pierde orice simpatie dacă nu vor izbuti să arate printr-un măreț și curajos act de eliberare că n-au nevoie să se bazeze pe o teroare sângeroasă spre a câștiga sprijin pentru idealurile lor politice (*apud* Rowe & Schulmann, 2013, 412–413; *s.m.*).

Două comentarii. Întâi, la fel ca toată lumea, Einstein voia în mod evident să condamne lagărele de muncă, dar încerca totuși să dilueze revolta firească împotriva celor responsabili de ele. El le spunea occidentalilor care detestau tratamentul deținuților din Gulagul timpuriu: „Nu vă închipuiți că oamenii din jurul dumneavoastră sunt diferiți și mai buni decât cei ce conduc un regim de teroare în Rusia!” Aceste vorbe „normalizau” într-un fel teroarea, sugerând, în mod straniu, că cei ce exercitau teroarea nu erau cu nimic diferiți, sau mai răi, decât oamenii obișnuiți pe care-i întâlnim în viața de zi cu zi. (Mai târziu însă, lui Einstein nu i-ar fi trecut nicidecum prin cap să „normalizeze” în mod asemănător comportamentul conducătorilor naziști, ba nici chiar al nemților în ansamblu.)¹

La fel decizia sa, când vorbea despre tortură și ucideri, de a adăuga „dar asta [s-a întâmplat] nu numai în Rusia” avea efectul de a „normaliza” teroarea și de a neutraliza reacția negativă pe care ea o generează.² E ca și cum ai spune: „Da, este groaznic, dar

1. Din contră, potrivit lui Einstein nemții nu sunt doar diferiți, ci sunt efectiv *mai răi* decât alții. „Eu nu mi-am schimbat atitudinea față de nemți, care, în treacăt fie spus, *datează nu doar din perioada nazistă*. Toți oamenii sunt din naștere mai mult sau mai puțin la fel. Nemții însă au o tradiție cu mult mai primejdioasă decât oricare dintre celelalte națiuni civilizate” (scrisoarea lui Einstein către Max Born din 15 septembrie 1950; *s.m.*). Sau, în alt loc: „Nemții pot fi uciși sau constrânși, dar într-un răstimp predictibil nu pot fi reeducați să adopte un alt mod de gândire sau acțiune” (Einstein, 1944).

2. Reacția lui Bertrand Russell a fost asemănătoare. După ce și-a exprimat disponibilitatea de a semna scrisori de protest adresate guvernului sovietic, el adăuga: „Dar nu sunt dispus să susțin vreun guvern alternativ în Rusia; sunt convins că sub orice alt partid cruzimile ar fi la fel de mari” (scrisoarea lui Russell din 14 februarie 1925, *apud* Griffin, 2002, 251). Cum oare putea Russell să ajungă la această concluzie? Și, mai important, era el oare conștient de ceea ce spunea prin asta? Dacă „sub orice alt partid cruzimile ar fi la fel de mari” ar însemna că în împrejurările de atunci orice împotrivire față de ororile Terorii Roșii era irațională. Un sistem politic mai bun era imposibil și orice schimbare ar fi fost în mai rău. Așadar, mesajul lui Russell era de fapt că în ciuda poliției secrete, a lagărelor de concentrare și a foametei, oamenii trebuiau să-și dea seama că, potrivit principiului răului mai mic, datorau recunoștință pentru existența regimului bolșevic.

asta se întâmplă și aiurea, încât nu-i de fapt nici un motiv să ne focalizăm atâta asupra bolșevicilor.“

În al doilea rând, Einstein spune despre conducătorii Rusiei că, dacă nu renunță la teroare, „vor pierde orice simpatie“, dar asta nu era valabil și pentru reacția sa față de ei. Lenin nu a renunțat niciodată la teroare, și totuși Einstein l-a numit „ocrotitorul și reformatorul conștiinței omenirii“.

...ȘI LA FEL PENTRU STALIN În corespondența lui Einstein cu fizicianul Max Born a fost atinsă și problema proceselor de la Moscova din anii '30. Într-o scrisoare nedatată scrisă cândva în 1937 sau 1938, Einstein își expune opinia:

În trecut fie spus, sunt tot mai multe semne că procesele din Rusia nu sunt trucate, ci că a existat un complot printre cei care-l privesc pe Stalin ca pe un reacționar obtuz care a trădat ideile revoluției. Deși nouă ne vine greu să ne imaginăm o afacere internă de acest fel, cei ce cunosc cel mai bine Rusia sunt mai mult sau mai puțin de aceeași părere. Eu am fost la început ferm convins că e vorba de acte despotice ale unui dictator, bazate pe minciuni și înșelătorii, dar se vede că mă înșelam (*apud* Born, 1971, 126).

Ceea ce e uluitor este că Einstein a reușit să înghită povestea stalinistă *după* ce mai întâi fusese „ferm convins“ că ea era „bazată pe minciuni și înșelătorii“. Ce fel de probe puteau să-l convingă să-și schimbe părerea și să dea deplină crezare acuzațiilor infamului Andrei Vișinski?¹ Este greu de înțeles cum s-ar fi putut baza această convertire pe considerente raționale, mai ales știind că Einstein avea acces ușor la surse de informație credibile care dădeau în vileag șubrezenia rechizitoriilor. Vorbind despre procesele de la Moscova, e greu să nu-i dai dreptate lui Tony Judt când spune că „fluxul neconținut de recunoașteri absurde... nu-i putea convinge decât pe cei mai vădit servili dintre intelectualii comuniști“ (Judt, 1992, 102).

Și nu era prima oară când Einstein își schimba atitudinea și își retrăgea sprijinul acordat victimelor persecuției politice din Uniunea Sovietică. El făcuse ceva și mai rău în 1931, când își folosisese uriașa celebritate în sprijinul unei odioase înscenări judiciare, și

1. Procesele erau publice și chiar simplul mod în care erau etichetați acuzații era suficient spre a arăta că era vorba de o parodie judiciară. Printre altele, ei erau numiți „gângănii alb-gardiste“, „păduchi purtători de tifos“, „lighioane scârboase“, „măimuțe însetate de sânge“, „odioase corcitură între vulpe și porc“, „lepădături“, „rebuturi inutilizabile“, „mortăciuni împușcate“, „morman puturos de deșeuri umane“, „jalnici pigmei“ și „foști oameni“ (Hirschfeld, 2009, 20–21).

atunci a făcut-o *în mod public*. Inițial se alăturase unui grup de intelectuali europeni într-o campanie împotriva urmăririi penale a patruzeci și opt de „sabotori“ din URSS, deoarece acuzațiile ce li se aduceau i s-au părut bazate pe dovezi șubrede și probabil motivate politic. După o vreme însă, revista berlineză *Das Neue Russland* (publicată de Societatea Prietenilor Noii Rusii¹) a oferit următoarea explicație a lui Einstein despre motivele schimbării punctului său de vedere:

Mi-am dat atunci, după o oarecare ezitare, semnătura deoarece eram încrezător în competența și onestitatea celor care mi-au solicitat-o și deoarece am considerat imposibil din punct de vedere psihologic ca niște persoane care poartă întreaga responsabilitate pentru implementarea unor obiective tehnice de maximă importanță să aducă cu bună știință prejudicii cauzei pe care se presupunea că o servesc. Astăzi regret în modul cel mai profund aceea semnătură a mea, pentru că între timp mi-am pierdut încrederea în corectitudinea punctului meu de vedere de atunci. Nu eram îndeajuns de conștient că în situația specială a Uniunii Sovietice erau posibile lucruri ce sunt pentru mine total de neconceput în condițiile cu care sunt familiarizat (Grundmann, 2005, 254).²

Observați cât este de lipsită de sens explicația lui Einstein. Nu fusese „îndeajuns de conștient“ că în Uniunea Sovietică se puteau întâmpla lucruri care în altă parte sunt „imposibile din punct de vedere psihologic“ și „total de neconceput“. Da, URSS – țara minunilor!

Serios vorbind, modul însuși în care Einstein și-a explicat convertirea naște grava suspiciune că ea a fost cauzată de altceva decât de o evaluare rațională a dovezilor. Punctul său de vedere inițial – la care ulterior a renunțat –, că sabotajul insinuat nu avea sens din punct de vedere psihologic –, era eminamente plauzibil. De ce caracterul „de neconceput“ al acuzațiilor nu a fost suficient pentru contracararea oricăror „dovezi“ furnizate lui Einstein de sursele lui pro-sovietice? Și de ce el nu menționa nici o pretinsă dovadă care finalmente l-ar fi convins de vinovăția așa-zisilor sabotori?

Partea cea mai tristă a implicării lui Einstein este că în acest caz particular nu a fost prezentată nici o dovadă de natură să-i

1. Toate aceste Societăți ale Prietenilor Noii Rusii care-și făceau apariția în diverse țări erau controlate atât de Comintern, cât și de VOKS.

2. Cititorii revistei erau informați de asemenea că „Einstein urmărește îndeaproape pașii înainte pe care-i face construcția socialistă în Uniunea Sovietică“ și că declarase: „Europa occidentală vă va invidia în curând.“ Din cât am putut verifica, Einstein nu a tăgăduit asta niciodată.

schimbe părerea, din simplul motiv că privitor la aceasta nici n-a existat vreo speță reală pe rolul justiției, nici măcar un proces stalinist trucat. Iată cum a debutat toată această afacere:

În septembrie trecut, 1930, țara a fost străbătută de o rumoare rău-prevestitoare: patruzeci și opt de persoane – „sabotori pe lanțul de aprovizionare cu alimente” – au fost condamnate și împușcate. În ziare au apărut „reacții din partea muncitorilor”: „Sabotorii să fie șterși de pe fața pământului!” Pagina întâi din *Izvestia* proclama: „Striviți șarpele cu călcăiul!”, iar proletariatul cerea ca OGPU [numele de atunci al securității și poliției politice a Uniunii Sovietice] să fie decorată cu Ordinul Lenin (Soljenitin, 2011, 68).

Prima știre despre arestarea a patruzeci și opt de „contrarevoluționari”, în majoritatea lor oameni de știință, a fost publicată la 22 septembrie 1930. După doar trei zile s-a anunțat că toți au fost împușcați. Mulți au reacționat făcând să circule următoarea glumă: „Acum Kremlinul a acționat pentru rezolvarea penuriei de carne, măcelărind patruzeci și opt de profesori” (Böhler *et al.*, 2014, 303).

Vladimir Cernavin a fost și el inclus în grupul „sabotorilor”, dar nu a fost executat. A ajuns în Gulag, dar mai târziu a izbutit să evadeze în Anglia și să scrie o carte care este o bună sursă de informare despre întregul caz. El comentează astfel execuția colegilor săi: „Un astfel de măcel monstruos întrece orice închipuire: patruzeci și opt dintre cei maieminenți savanți ai Rusiei au fost împușcați fără judecată. Nici cele mai pesimiste firi nu și-ar fi putut imagina ceva atât de oribil” (Tchernavin, 1935, 80).

Ce ar fi gândit Cernavin dacă ar fi aflat că Einstein, cu publica sa schimbare de atitudine, a înlesnit de fapt răspândirea minciunii că cei acuzați erau niște criminali, și nu victime ale unui „astfel de măcel monstruos”?¹ Și, mai interesant, cât de lungă a fost perioada în care Einstein, contrar judecății sale sănătoase, a exprimat ocazional părerea că acuzații în parodiile de justiție staliniste erau vinovați? Răspunsul e că a fost de cel puțin șase ani (lucru documentat pentru intervalul 1931–1937), probabil că și mai lungă.

Einstein și-a dezvăluit slăbiciunea față de Uniunea Sovietică și în alte ocazii. De exemplu, jurnalistul și scriitorul Isaac Don

1. De consemnat faptul că în 1936 Einstein și Cernavin (împreună cu Erwin Schrödinger) au publicat în jurnalul londonez *Times* o notă prin care exprimau recunoștință Consiliului de Asistență Academică pentru ajutorul acordat de acesta unor oameni de știință concediați. Este improbabil ca Cernavin să fi știut ceva despre rolul dezonorant jucat de Einstein în cazul colegilor săi ruși care pieriseră cu doar câțiva ani mai înainte.

Levine, care timp de ani de zile a fost în raporturi bune cu Einstein, l-a contactat pe acesta după asasinarea, în 1934, a demnitarului de partid Serghei Kirov, cerându-i să se alăture protestelor împotriva „represaliilor” întreprinse de Stalin, care însemnau și executarea multor oameni fără nici o investigație sau proces. În răspunsul său din 10 decembrie 1934, Einstein spunea că nu se poate alătura protestului deoarece, după părerea sa, singurul lui efect probabil ar avea loc în țări ce nu erau prietene cu Rusia. După care adăuga: „În aceste împrejurări, regret acțiunea voastră și vă sugerez s-o abandonați cu totul.”

Vedem că atitudinea protectoare a lui Einstein față de Uniunea Sovietică mergea până într-acolo încât nu doar a refuzat să ia parte la protestul lui Levine, dar a încercat în mod activ să-l abată de la ideea organizării oricărei condamnări publice a băii de sânge dezlănțuite de Stalin.

Iar apoi urma o declarație a lui Einstein care este și mai greu de înțeles: „Mai gândiți-vă și că rușii au dovedit că singurul lor obiectiv est ameliorarea sortii poporului rus și că în această privință ei pot deja să înfățișeze lumii înfăptuiri importante” (*apud* Levine, 1973, 172).

Răspunsul dat de Levine lui Einstein cuprinde o replică usturătoare: „Am fost mâhnit citind declarația dumitale că unicul scop al conducătorilor sovietici îl constituie îmbunătățirea vieții oamenilor. Cum se poate împăca această credință cu faptul că în 1933 între trei și cinci milioane de țărani au fost în mod deliberat uciși prin înfometare de către regimul lui Stalin?” (*ibid.*, 173).

Cum a răspuns Einstein la această întrebare? În nici un fel. După cum relatează Levine, „scrisoarea a rămas fără răspuns și, spre mâhnirea mea, a pus capăt unei relații care dura de peste zece ani”.

La fel s-a întâmplat în 1948 într-o și mai cunoscută dezbatere pe aceeași temă dintre Einstein și Sidney Hook. Într-o scrisoare a sa, Einstein spunea din nou ceva similar despre „marile merite” ale sistemului de guvernământ sovietic:

Nu închid ochii la gravele neajunsuri ale sistemului de guvernământ rus și nu mi-ar plăcea să trăiesc sub un atare guvernământ. Dar el are, pe de altă parte, mari merite și este greu de decis dacă pentru ruși ar fi fost mai bine să supraviețuiască urmând metode mai puțin dure (*apud* Hook, 1987, 471).

Nu-i de mirare că Hook i-a răspuns vehement:

La ce anume metode te gândești? Mă întreb nedumerit pe ce temeiuri poate cineva să afirme că epurările din cultură și teroarea din astronomie,

biologie, artă plastică, muzică, literatură și științele sociale i-au ajutat pe ruși să supraviețuiască, sau în ce mod milioanele de victime din lagărele de concentrare de pe întinsul Uniunii Sovietice, pentru a nu mai menționa execuțiile în masă, au putut contribui la victoria rușilor asupra lui Hitler (*ibid.*, 473).

Nici de data aceasta din partea lui Einstein nu a venit nici un răspuns.

DIN CUPRINS:

O înțelepciune eșuată. Paradoxul lui Russell: un geniu cu un pic de sminteață Otto Neurath: un filozof și comisarii Rudolf Carnap: Occidentul învinut pentru Cortina de Fier Einstein și Gödel: marile minți se smintesc în același fel Ludwig Wittgenstein: Rusiei cu dragoste Imre Lakatos: elogiata în Anglia, neiertată în Ungaria Stângismul – boala copilăriei filozofiei contemporane. Robert Nozick se pierde cu firea

Studiul despre Kant din 1943 al lui Noica este reeditat acum pentru prima oară, și astfel seria de autor publicată la Humanitas devine completă. Noica nu se mărginește la interpretarea primei introduceri – căreia îi dă și o traducere – la *Critica judecării*, ci face analiza întregului sistem critic kantian, ale cărui trepte sunt *Critica rațiunii pure*, *Critica rațiunii practice* și *Critica judecării*. Cititorul care vrea să-l înțeleagă pe Kant are în această carte cea mai bună introducere în filozofia sa, scrisă cu simplitatea și farmecul caracteristice lui Noica. Iată, în continuare, o parte din primul capitol al studiului („Un gol în sistemul critic“): punctul său de pornire, punerea problemei.

Constantin Noica

DOUĂ INTRODUCERI ȘI O TRECERE SPRE IDEALISM

CU TRADUCEREA
PRIMEI INTRODUCERI
KANTIENE A *CRITICII JUDECĂRII*

Nu un cititor oarecare, ci Fichte însuși găsește că introducerea la *Critica judecării* e anevoie de înțeles. Iar acesta îl cunoștea pe Kant. Citise, din 1790 de când se interesa de Kant, *Critica rațiunii pure*, apărută cu nouă ani înainte, și se entuziasmase. *Critica rațiunii practice* îl cucerise într-atât, încât el însuși avea să scrie un tratat în spirit kantian, tratat ce, apărând anonim, este luat drept o nouă lucrare a lui Kant însuși. Cât despre *Critica judecării*, abia apărută atunci, în 1790, Fichte avea s-o citească atât de conștiincios, încât se gândea la un moment dat să redacteze un rezumat explicativ al lucrării, cu extrase bine alese din ea. Nu are însemnătate faptul că Fichte nu-și mai tipărește rezumatul. Sau, dacă are însemnătate, nu e pentru a dovedi că vorbea cu ușurință despre *Critica judecării*, ci tocmai dimpotrivă, poate, că îi găsise, după un studiu atent, atâtea greutăți lăuntrice, începând cu introducerea ei, încât nu o mai putea lesne înfățișa altora cu limpezimea pe care o implică un „rezumat

explicativ“. Pe deasupra Fichte avea norocul, tocmai în acel 1791, când încă se îndeletnicea cu studiul *Criticii judecării*, să audieze la Königsberg cursurile, e drept cam monotone, ale profesorului Kant, iar în cele din urmă să-l cunoască personal pe acesta. – Prin urmare, dacă un cititor de calitatea lui Fichte și așezat într-o împrejurare atât de fericită spre a pătrunde gândirea kantiană declară totuși că ea păstrează neclarități, e bine ca nici alții să nu le ascundă.

Greutățile pe care le găsea Fichte introducerii la *Critica judecării* privesc o temă centrală a gândirii critice, poate. Tocmai de aceea e chibzuit să nu le ascunzi – așa cum fac prea des istoricii – și nici să te consolezi de slăbiciunea înțelegerii proprii invocând exemplul lui Fichte. În definitiv, *Critica judecării* e opera care vrea să încoroneze sistemul critic. Introducerea la *Critica judecării* e prefața care vrea să explice cum se poate încorona sistemul critic. Dacă deci introducerea are greutăți, iar dacă acele greutăți se pot dovedi ca structurale gândirii lui Kant, atunci înțelegi prin ele mai mult chiar decât ai putea înțelege fără ele: înțelegi că sistemul critic nu se poate încheia. Și nu cumva tocmai această neputință nemulțumea și în același timp favoriza pe Fichte? Nu izvorăște întreg idealismul german prin deschișătura pe care-o trădează, sub forma dificultăților ei, tocmai introducerea? Să fim deci atenți: când Fichte spune „nu înțeleg“, s-ar putea să câștigăm o nouă lumină.

Ne putem perfect închipui, în punctul acesta, un cititor care nu ar ști nimic despre *Critica judecării* și introducerea ei; la rigoare, nici despre celelalte *Critici*. Problema ce ni se pune e una „formală“, una de sistem. *Critica judecării* vine să umple un gol, iar introducerea ei teoretizează acest fapt. Avem înaintea ochilor spectacolul activității unui autor care, de la un moment dat, cu fiecare operă nouă, încearcă să umple un gol – după cum o spune singur adesea. Aceasta înseamnă că simte efectiv o lacună în propria sa operă trecută. De fiecare dată efortul său e să închidă, să perfecteze, să definitiveze, iar când, după câțiva ani, își contemplă singur strădania, de fiecare dată simte că mai are un gol de umplut. Prin *Criticile* sale, sistemul kantian încearcă să se așeze în echilibru; cu fiecare *Critică*, totuși, o nouă formă de echilibru se face necesară. Înăuntrul sistemului e o dezvoltare, aproape o creștere spre golul din *Critica judecării*. Kant încercuiește din ce în ce acest gol, până ce, în introducerea la ultima *Critică*, socotește că-l poate defini și umple. În realitate, îi dă relief numai.

Dar iată faptele. – Kant pornește să dea o metafizică. Oricât s-ar lăsa deoparte, de obicei, faptul acesta și oricât ar întârzia Kant

însuși, în aparență, la alte întreprinderi, e de netăgăduit că vrea să dea o metafizică. O spune limpede în prefața la edițiile I și a II-a ale *Criticii rațiunii pure* – și nu numai acolo. Tocmai de aceea își scrie *Critica* sa; pentru că vrea să pregătească terenul, prin analiza ce întreprinde, pentru o doctrină metafizică. El face operă de pregătire, adică întemeiază, spune singur, o „propedeutică”. Așadar sistemul său – ca orice filozofie care se vrea conștientă de mijloacele ei – se va împărți în două: va fi întâi o parte pregătitoare, critică; va veni abia după aceea o parte de doctrină. Prima poate covârși în preocupările lui Kant; ea nu va fi însă niciodată exclusivă. Iar sistemul său se numește criticism numai pentru că istoria s-a deprins să numească lucrurile pe jumătate.

Acum, nu voim să spunem numai – când vorbim de „gol” în sistemul kantian – că întregul sistem doctrinal rămâne, până la urmă, deschis. Ci spunem mai mult: că însăși partea critică, jumătatea pregătitoare a sistemului kantian, e în neîncetată deschidere, pentru că e în neîncetată constituire. O doctrină filozofică este sau nu este rotunjită (de cele mai multe ori este pentru autor și nu este pentru urmași); dar un sistem critic, pregătitor deci, trebuie să se încheie și rotunjească, fiindcă altfel nu poți trece de la pregătirea doctrinei la doctrina însăși. Iar aci stă curiozitatea și, poate, tâlcul adânc al sistemului critic kantian: că nu se încheie, nelăsând în fapt niciodată pe deplin, pe autor, să iasă din faza de pregătire. Și procesul acesta nu se întâmplă, ca la doctrină, în ochii celorlalți; se întâmplă în primul rând pentru autor, pentru Kant. În deceniul în care își publică operele sale critice, aproape toți prietenii și adversarii săi (după câte se pot desprinde din scrisori) așteaptă de la el o „doctrină”, adică o filozofie morală, pe de o parte, o metafizică a naturii, pe de alta. Kant le va da, acum și mai târziu, câte ceva în sensul acesta. Dar le va da mai ales o operă critică după alta, dovedind că, în timp ce alții socotesc pregătirea critică încheiată, el surprinde neîncetat goluri, golul acela unic, poate, care îl va urmări până la capătul meditațiilor sale.

Într-adevăr, când, în 1781, dă la iveală *Critica rațiunii pure*, Kant o socoloacă valabilă pentru întreg câmpul critic. De aceea o și intitulează „Critică a rațiunii pure” (rațiunea fiind și termenul generic pentru toate facultățile de cunoaștere), iar nu una a intelectului pur, deși de pe acum deosebește între facultățile superioare de cunoaștere: intelectul, judecata și rațiunea. În fapt însă, deosebirea lui cea mare este, deocamdată, între rațiune pură speculativă, care ar corespunde intelectului pur, și rațiune pură practică. Opera de la 1781 le cuprinde, în felul ei, pe amândouă.

De aceea ea va fi întotdeauna *Critica* prin excelență: când spune, într-un loc din *Critica judecării*, *Die Kritik*, este încă vorba de *Critica rațiunii pure*. Totuși, în realitate, Kant și-a precizat ideile în deceniul de după apariția primei sale *Critici*. El știe că a scris o *Critică* pentru intelect, alta pentru rațiune și o a treia pentru judecată, așa că alteori, când vrea să fie mai precis, vorbește despre *Critica rațiunii pure* ca de o „Critică a intelectului“ pur și simplu, așa cum face în două rânduri în scrierea contra lui Eberhardt din Halle. Într-un cuvânt: Kant își scrie opera capitală pentru întreg câmpul filozofiei, ca și cum avea să fie singura sa *Critică*. Trec câțiva ani și înțelege că opera sa trebuie „întregită“. O *Critică a rațiunii practice* îi apare necesară.

Cât de puțin îi păruse de necesară la început, adică în anii ce urmează lui 1781, se poate vedea din faptul că nu se gândește decât târziu de tot să o scrie. *Critica rațiunii pure* îl mulțumește. Dă *Prolegomenele* în 1783, pentru a o populariza. De rațiune practică nu este încă vorba. Unul dintre cercetătorii cei mai conștiincioși – în același timp editor al operelor lui Kant –, Karl Vonländer, nu găsește nicăieri, în scrierile sau scrisorile lui Kant, până în 1788, adică un an înainte de apariție, ideea de a publica o *Critică a rațiunii practice*. Materialul ei urma, dimpotrivă, să fie inclus în prima *Critică*, și anume în a doua ediție a ei, ce într-adevăr apărea – dar fără asemenea adaosuri de filozofie practică – în 1787.

Între timp, în 1785, Kant publicase o lucrare de etică intitulată *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, unde se vestește o apropiată *Metaphysik der Sitten*, partea de doctrină a eticii, dar nicidecum o *Critică a rațiunii practice*, care ar fi reprezentat partea ei de critică propriu-zisă. „E adevărat – scrie Kant însuși –, nu există de fapt nici o altă întemeiere... decât *Critica rațiunii practice*; dar, adaugă el, ar trebui s-o lege de cealaltă *Critică*, a rațiunii pure, și ar fi prea complicat pentru cititor; de aceea preferă titlul de *Grundlegung*. O critică a rațiunii practice, spune el în același loc, nu e deosebit de necesară, deoarece e lesne să aduci rațiunea omenească la dreapta judecată în cele morale.“ Iar dacă ultimul capitol al lucrării e intitulat: „Trecerea de la metafizica moravurilor la critica rațiunii pure practice“, nu reiese, după cum constată și Vorländer, că filozoful ar avea efectiv intenția să scrie o asemenea critică. Când totuși, într-o scrisoare din 25 iunie 1787 către Schütz, Kant vestește că are aproape gata de tipar *Critica rațiunii practice*, el adaugă că, datorită ei, *Critica rațiunii pure* se va întregi cu ceea ce numai din perspectiva rațiunii practice poate fi dovedit și înțeles. Așadar noua lucrare are rost să fie deosebită,

căci aduce material întregitor; dar față de *Critica rațiunii pure* întregitor, căci cu *Grundlegung* se acoperă adesea, deosebindu-se de ea doar prin faptul că e mai sintetică în expunere. E drept că, în prefața *Criticii rațiunii practice*, Kant va spune că încă de la prima *Critică* sistemul său critic era desăvârșit „în intenția sa”. Dar această desăvârșire în intenție nu însemna și o încheiere; ci abia *Critica* de la 1788 avea să dea cheia de boltă (*der Schlussstein*) a întregului edificiu alcătuit de un sistem al rațiunii pure, chiar al celei speculative – după cum o recunoaște filozoful în același loc. Căci singur conceptul de libertate întemeiază și dă realitate obiectivă „ideilor” de Dumnezeu și nemurire. Iar dacă libertatea întregește astfel partea doctrinală din filozofia lui Kant, analiza și întemeierea libertății o echilibrează, desigur, pe plan critic. Așadar, *Critica rațiunii practice* umple un gol, încoronează, desăvârșește. Cu ea, sistemul kantian, închipuit la început închis, face o primă încercare să se închidă cu adevărat.

Dar nu se închide. *Critica judecării* vine degrabă să-i arate – și nu fără dramatism – sfârșirea lăuntrică. Dacă în *Critica rațiunii practice* Kant mai putea spune că, dinainte chiar, sistemul său critic era, „în intenție”, desăvârșit, acum, cu noua sa *Critică*, nu o mai poate spune. El dă peste un câmp nou. Face un progres, care e un adevărat salt. „Nicăieri, după apariția *Criticii rațiunii pure*, nu a evoluat Kant atât de mult pe cât a făcut-o în problema estetică” (adică tocmai în materia *Criticii judecării*), spune Benno Erdmann într-o renumită introducere. În anul acela, 1787, care e unul din cei mai încărcați de gând și descoperire ani ai lui Kant (un fel de 1769 – „*Das Jahr 1769 gab mir grosses Licht*”), se înscriu trei momente de seamă ale criticismului: apare celebra ediție a II-a a *Criticii rațiunii pure*; e redactată și dată spre publicare *Critica rațiunii practice*; în sfârșit, Kant descoperă cel de-al treilea câmp al filozofiei transcendente, câmpul puterii de judecată. În câteva luni numai, se precipită un întreg proces de gândire critică. De unde în prima și chiar în a doua ediție a *Criticii rațiunii pure* Kant găsea că judecata de gust – căci de aci va porni el în *Critica judecării*: de la faptul că unii apreciază într-un fel și alții într-altfel lucrurile – nu are principii a priori, la sfârșitul aceluiași an 1787 principiul era descoperit; și de unde, scriind *Critica rațiunii practice*, Kant putea crede că și-a încheiat opera critică, la capătul aceluiași an el știa limpede că mai are de scris o „*Critică a gustului*” – care va fi *Critica judecării*.

Aceste două depășiri, cu întreg procesul ce le însoțește și le susține, sunt consemnate în mult citata scrisoare din 28 și 31

decembrie, adică tocmai de la finele anului, trimisă de Kant lui Reinhold, popularizatorul gândirii critice. E cu neputință să lași necitat pasajul acela, căci el indică tocmai descoperirea, saltul critic. „Acum, scrie Kant, mă îndeletnicesc cu *Critica gustului*, descoperind cu prilejul acesta un alt soi de principii a priori decât cele de până acum.“ Într-adevăr, facultățile spiritului sunt trei: facultatea de cunoaștere, sentimentul plăcerii și al neplăcerii, facultatea de a dori. Pentru prima și ultima, Kant avea principii, deci Critici. El căuta acum și pentru sentimentul de plăcere; și „cu toate că altădată socoteam cu neputință să se afle asemenea principii, am fost totuși adus pe această cale de ideea sistematizării, astfel încât acum recunosc trei părți ale filozofiei, fiecare cu principiile ei a priori...: filozofia teoretică, teleologia și filozofia practică...” Pasajul din scrisoarea lui Kant se încheie cu exprimarea nădejdi că va putea da peste câteva luni, sub titlul de *Critică a gustului*, tabloul principiilor acelorale ale teleologiei. – În fapt, nu va da decât peste doi ani *Critica* anunțată, și nu sub titlul de *Critică a gustului*, ci a *judecării*. Căci gustul e prea strâmt: nu cuprinde decât „esteticul”; și poate tocmai de aceea simțea Kant nevoia să spună despre *Critica gustului* că e corespunzătoare acelei părți din filozofie care cuprinde teleologia – când de fapt teleologicul e cealaltă jumătate a *Criticii gustului*, amândouă fiind cuprinse și unificate abia de puterea de judecată, cu cele două finalități ale ei, subiectivă și obiectivă. Dar, oricât de imperfect se rostea Kant acum, descoperirea esențială era făcută. Iar dacă pe cercetătorul Kant îl interesează în primul rând conținutul acelei descoperiri (anume principiile a priori găsite și câmpul critic cel nou), pe noi ne interesează deocamdată simplul fapt al descoperirii, fără de care sistemul critic nu se întregea. Cititorul – așa cum o spuneam – poate să nici nu cunoască *Critica judecării*; el va înțelege totuși funcția ei.

În 1973, Hannah Arendt, unul dintre cei mai străluciți și mai originali gânditori politici ai secolului XX, a devenit prima femeie care a conferențiat la prestigioasele Gifford Lectures, o serie anuală de conferințe inițiată în 1888, care urmărea „să promoveze și să răspândească studiul teologiei naturale în sensul cel mai larg al termenului“, îmbinând știința, filozofia și spiritualitatea. Pregătindu-le pentru publicare, Hannah Arendt și-a extins ulterior prelegerile, însă nu a apucat să ducă lucrul la bun sfârșit – cartea despre „Viața spiritului“ ar fi urmat să conțină trei volume: Gândirea, Voirea, Judecarea, dar până la moartea sa bruscă în 1975 a reușit să le finalizeze doar pe primele două, publicate postum, în 1978, sub titlul *The Life of the Mind. The Groundbreaking Investigation on How We Think*.

Hannah Arendt

VIAȚA SPIRITULUI

VOL. I: GÂNDIREA

PARTEA A III-A: CE NE FACE
SĂ GÂNDIM?

Traducere din engleză de S.G. Drăgan

CAP. 14: IPOTEZELE PREFILOZOFICE

^ ALE FILOZOFIEI GRECEȘTI

Întrebarea noastră „Ce ne face să gândim?“ nu are în vedere cauze sau scopuri. Considerând de la sine înțeleasă nevoia omului de a gândi, ea pornește de la ipoteza că activitatea de gândire face parte dintre acele *enérgeiai* care, asemenea cântatului la flaut, își conțin scopurile și nu lasă în lumea pe care o locuim nici un produs finit exterior și tangibil. Nu putem data momentul în care omul a început să simtă această nevoie, dar simplul fapt al existenței limbajului și tot ce știm despre timpurile preistorice și despre mitologiile ai căror autori nu-i putem numi ne dau oarecum dreptul să presupunem că nevoia de care vorbim e la fel de veche ca apariția omului pe pământ. Ceea ce, în schimb, putem data este începutul metafizicii și al filozofiei, iar ceea ce putem numi sunt răspunsurile la întrebarea noastră formulate în diferite perioade istorice. Parte din răspunsul grec rezidă în convingerea tuturor gânditorilor Eladei că grație filozofiei oamenii muritori pot să locuiască în vecinătatea lucrurilor nemuritoare și astfel să dobândească nemurirea și să se împărtășească din ea „în cea mai

deplină măsură pe care o îngăduie natura umană¹. În puținul timp în care muritorii pot suporta s-o practice, filozofarea îi transformă pe aceștia în făpturi asemenea zeilor, în „zei muritori“, cum spune undeva Cicero. (În acest spirit, etimologia antică a derivat nu o dată cuvântul-cheie „*theoréin*“, ba chiar și cuvântul „*théatron*“, din „*theós*“².) Necazul cu răspunsul grec e că nu se împacă bine cu însuși cuvântul „filozofie“, adică iubire sau dorință de înțelepciune, care sunt anevoie de atribuit zeilor; căci, după cum spune Platon, „nici unul dintre zei nu este un *iubitor* de cunoaștere și nu dorește să fie un cunoscător, *el chiar fiind aceasta*“³.

Permiteți-mi să mă ocup mai întâi de această stranie idee de *athanatizein* – faptul de a deveni nemuritor –, a cărei influență asupra obiectului de studiu legitim al metafizicii tradiționale nu poate fi în nici un caz supraevaluată. Vă amintiți că într-unul dintre capitolele anterioare am interpretat parabola pitagoreică în termeni de judecată, care ca facultate distinctă a fost descoperită abia târziu în epoca modernă, atunci când Kant, pe urmele interesului arătat de secolul al XVIII-lea pentru fenomenul gustului și rolul său în estetică și în relațiile sociale, a scris *Critica facultății de judecare*. Din punct de vedere istoric, lucrul acesta a fost destul de nepotrivit. Ideea pitagoreică de spectator a avut o semnificație diferită și mult mai amplă pentru nașterea filozofiei în Occident. Strâns legată de tema centrală a acelei parabole, anume supremația contemplației (*theoréin*) asupra acțiunii, este ideea greacă de divin. Potrivit religiei homerice, zeii nu erau transcendenți, nu se aflau într-o nemărginită lume de dincolo, ci în „cerul de aramă... de-a pururi neclintit sălaș“⁴. Oamenii și zeii se aseamănă, fiind de același neam (*hen andrôn, hen theón génos*), au primit suflarea de la aceeași mamă; zeii greci, cum ne spune Herodot⁵, aveau aceeași *phýsis* ca oamenii; însă, deși *anthropophýsis*, de aceeași natură cu ei, aveau și anumite însușiri particulare privilegiate: spre deosebire de muritori, ei erau fără de moarte și se bucurau de o „viață ușoară“. Neîmpovărați de nevoile vieții muritoare, se puteau consacra posturii de privitori, uitându-se din Olimp la treburile omenești, care pentru ei nu erau mai mult decât un spectacol menit să-i distreze.

1. Platon, *Timaios*, 90c [trad. rom. de Petru Creția și Cătălin Partenie, în Platon, *Opere complete*, vol. IV, Humanitas, București, 2004 – n. tr.].

2. Vezi foarte utila *Theory and Praxis* a lui Nicholas Lobkowicz, p. 7n.

3. *Banchetul*, 204a [trad. rom. de Petru Creția, Humanitas, București, 2017, p. 136 – n. tr.].

4. Pindar, *Nemeiene*, 6; *The Odes of Pindar*, trans. Richmond Lattimore, Chicago, 1947, p. III [trad. rom. de Stella Petecel, în *Filozofia greacă până la Platon*, ed. cit., vol. II, partea I, p. 264 – n. tr.].

5. *Istории*, I, 131.

Plăcerea zeilor olimpieni pentru calitatea de spectacol a lumii – atât de diferită de felul în care își reprezentau ocupațiile divine alte popoare, vorbind de exemplu despre creație și legiferare ori întemeierea și cârmuirea comunităților – era o înclinație pe care o aveau în comun cu frații lor mai puțin norocoși de pe pământ.

Faptul că pasiunea privitului, care preceda (după cum am mai arătat) chiar și gramatical în limba greacă setea de cunoaștere, era atitudinea greacă fundamentală față de lume mi se pare prea evident ca să necesite o documentare suplimentară. Tot ceea ce apărea – natura și ordinea armonioasă a *kósmos*-ului, lucrurile care luaseră ființă de la sine și cele pe care mâna de om „le-a pus pe lume” (*ágein eis ten ousían*)¹ (definiția platoniciană a producerii [*to poiéin*]), precum și tot ceea ce excelența (*areté*) omului făcea să prindă viață în sfera treburilor omenești – se cuvenea înainte de toate privit și admirat. Ceea ce-i ispitesc pe oameni să adopte postura purei contemplații era acel *kalón*, frumusețea ca atare a aparițiilor, astfel încât „ideea supremă de bine” sălășluia în ceea ce se arăta cel mai limpede (*tou óntos phanótaton*)², iar virtutea umană, acel *kalón kagathón*, nu era atribuită nici ca urmare a unei calități ori a unei intenții înnăscute a celui care acționa, nici potrivit consecințelor faptelor sale, ci doar drept rezultat al prestației sale, al modului în care apărea el *pe durată* acțiunii; virtutea era ceea ce azi am numi virtuositate. La fel ca în arte, faptele oamenilor trebuiau să „strălucească prin meritele lor intrinseci”, ca să folosesc o expresie a lui Machiavelli.³ Tot ce exista era presupus a fi, înainte de toate, un spectacol demn de privit de către zei, spectacol din care, firește, și oamenii, aceste rude sărace ale olimpienilor, voiau să se împărtășească.

Așa se face că Aristotel atribuia *lógos*-ul, facultatea discursului rațional, grecilor ca deosebiți de barbari, pe când dorința de a privi o atribuia tuturor oamenilor. Tot așa, locuitorii peșterii lui Platon se mulțumesc să privească *éidola* de pe peretele din fața lor fără a rosti nici un cuvânt, nefiind în stare nici măcar să se întoarcă unul spre altul și să comunice, fiindcă au picioarele și grumazurile legate de băncile pe care șed. Mulțimea oamenilor se împărtășește din pasiunea divină a privitului. Postura pitagoreică de spectator aflat în afara oricărui îndeletniciri omenești cuprindea un element divin. Cu cât un om avea nevoie de mai puțin timp pentru a-și îngriji corpul și cu cât consacra mai mult timp acelei îndeletniciri divine, cu atât se apropia mai mult de

1. *Sofistul*, 219b [trad. rom. de Constantin Noica, rev. de Cătălin Partenie, în Platon, *Opere complete*, vol. IV, Humanitas, București, 2004 – n. tr.].

2. *Republica*, 518c.

3. *Discursuri*, cartea a II-a, Introducere.

modul de viață al zeilor. Mai mult chiar, dat fiind că oamenii și zeii aparțineau aceleiași gen, nici măcar nemurirea divină nu mai părea cu totul inaccesibilă muritorilor; pe lângă că era o permanentă sursă de invidie, faima, răsplata de preț primită pentru „isprăvi și vorbe mărețe“ (Homer), putea conferi nemurirea – ce-i drept, un palid substitut al nemuririi divine. Apoi, să nu uităm că stătea doar în puterea spectatorului să-i acorde această răsplată actorului. Căci, înainte ca filozofii să se fi ocupat de ceea ce este pe veci invizibil și de ceea ce este nu doar fără de moarte, ci cu adevărat etern-durabil, *agéneton*, așadar nu doar fără de sfârșit, ci și fără de-nceput, adică fără de naștere – zeii greci, o știm din *Teogonia* lui Hesiod, erau nemuritori, dar nu și nenăscuți –, poeții și istoricii se ocupaseră de ceea ce apare și, după o vreme, dispare dintre cele vizibile ale lumii. Prin urmare, ceea ce anterior apariției filozofiei era inclus în ideea unei situații în afara sferei treburilor omenești poate fi elucidat cel mai bine examinând pe scurt concepția grecilor despre poezie și despre statutul aedului.

Există undeva o mențiune despre un poem pierdut al lui Pindar în care era descrisă o serbare nupțială a lui Zeus. Cu acel prilej Zeus îi întreabă pe zeii reuniți la petrecere dacă nu cumva vieții lor fericite îi lipsește totuși ceva. Atunci aceștia îl roagă să creeze niște ființe divine noi, care să se priceapă să înfrumusețeze „prin cuvinte și muzică“ toate operele lui mărețe. Noile ființe divine la care se gândea Pindar erau poeții¹ și barzii care-i ajutau pe oameni să dobândească nemurirea, deoarece „mult mai mult decât faptele trăiește cuvântul pe care buzele, inspirate de Charite, din adâncuri de suflet îl aduc la lumină“, iar dacă cineva a rostit cuvinte frumoase, „nemuritor prin vremuri răzbate glasul [versurilor sale]“.² Aezii de asemenea, precum Homer, „turnau povestea... în... cuvinte vrăjite spre a-i fermeca pe toți oamenii de mai târziu“³. Ei nu se mulțumeau să relateze, ci și îndreptau (*orthósas*) întâmplările – Aias se sinucisese de rușine, dar Homer a deslușit mai bine tâlcul și „l-a cinstit mai presus de toți oamenii“. Se face deosebire între un lucru făcut și unul gândit, iar lucrul gândit este accesibil doar „spectatorului“, ne-făptuitorului.

Acest concept de aed provine chiar de la Homer. Versurile-cheie sunt cele în care Odiseu sosește la curtea feacilor, unde, la porunca regelui, aedul îl distrează cântându-i despre o întâmplare

1. Bruno Snell, „Pindar's Hymn to Zeus“, în *The Discovery of the Mind*, Harper Torchbooks, New York, Evanston, 1960, pp. 77–79.

2. *Nemeiene*, 4, *Istmice*, 4 (trans. Lattimore) [trad. rom. de Stella Petecel, în *op. cit.* – n. tr.].

3. *Istmice*, 4.

din viața lui Odiseu însuși – cearta sa cu Ahile; Odiseu, ascultând, își acoperă fața și plânge, el, care până atunci nu plânse niciodată și cu siguranță nu când ceea ce auzea acum i se întâmplase aievea. De-abia când aude povestea devine pe deplin conștient de înțelesul ei. Iar Homer însuși spune: aedul cântă pentru oameni și zei ceea ce muza, Mnemosyne, care personifica Memoria, i-a pus în minte. Muza i-a dat și bune, și rele: i-a răpit vederea, dar i-a dăruit dulceață în glas ca să cânte.

În poemul pierdut închinat lui Zeus, Pindar trebuie că arătase deopotrivă latura subiectivă și pe cea obiectivă ale acestor experiențe de gândire aurale: atât lumea, cât și oamenii au nevoie de elogi pentru ca frumusețea lor să nu rămână nerecunoscută. Cum oamenii apar în lumea aparițiilor, ei au nevoie de spectatori, iar cei ce vin ca spectatori la festivalul vieții se umplu de gânduri admirative care sunt apoi turnate în cuvinte. Fără spectatori lumea ar fi imperfectă; participantul, absorbit în lucruri particulare și presat de treburi ce nu suferă amânare, nu poate vedea cum toate lucrurile particulare de pe lume și fiecare faptă în parte din sfera treburilor omenești se unesc și produc o armonie, care ea însăși nu se oferă percepției senzoriale, iar acest invizibil din lumea lucrurilor vizibile ar rămâne pe veci necunoscut dacă n-ar exista spectatori care să-l privească, să-l admire, să ticluiască poveștile și să le așeze în cuvinte.

Să transpunem aceste observații în limbaj conceptual: tâlcul a ceea ce se întâmplă efectiv și apare în timp ce se întâmplă se revelează după ce totul a dispărut; amintirea, prin care faci să-ți fie prezent în minte ceea ce de fapt este absent și trecut, dezvăluie înțelesul sub forma unei povestiri. Omul care face dezvăluirea nu este implicat în apariții; el e orb, ferit de vizibil pentru a putea să „vadă” invizibilul. Iar ceea ce vede cu ochii orbiți și toarnă în cuvinte este povestea, *nu* fapta însăși, *nu* făptuitorul, deși faima acestuia din urmă va ajunge în înaltul cerului. Apare astfel întrebarea tipic grecească: Cine devine nemuritor, făptuitorul, sau povestitorul? Sau: Cine de cine depinde? Făptuitorul de poetul care-i conferă faimă, sau poetul de făptuitor, care trebuie mai întâi să săvârșească isprăvi ce merită să dăinuie în amintire? E de-ajuns să citim la Tucidide discursul funebru al lui Pericle ca să aflăm că întrebarea a rămas controversată, răspunsul depinzând de cine-l dă – omul de acțiune sau spectatorul. În orice caz, Pericle, om de stat și prieten al filozofilor, considera că măreția Atenei, orașul ce devenise „școala Eladei” (așa cum Homer fusese dascălul tuturor grecilor), era din acest motiv de parte de „a avea nevoie de Homer... sau de alții cu meșteșugul

lui“ ca să ajungă nemuritoare; atenienii, prin simpla putere a cutezanței lor, duraseră „monumente nepieritoare“ pe uscat și pe mare.¹

Este trăsătura specifică a filozofiei grecești faptul că a rupt total cu concepția lui Pericle despre cel mai înalt și mai divin mod de viață pentru muritori. E suficient să-l cităm pe unul dintre contemporanii săi, Anaxagora, care, de altfel, i-a fost și prieten: întrebă odată de ce omul ar alege să se nască și să trăiască mai degrabă decât să nu – întrebare care, în trecut fie spus, pare să-i fi preocupat nu doar pe filozofi și pe poeți, ci și întreaga lume greacă –, a răspuns: „Ca să privească cerul și cele ce sunt pe cer: stelele, luna și soarele“. Iar Aristotel îl aprobă, spunând: „Trebuie fie să filozofăm, fie să spunem adio vieții și să plecăm de aici“².

Ceea ce aveau în comun Pericle și filozofii era ideea general acceptată printre greci că toți muritorii trebuie să năzuiască la nemurire și că lucrul acesta este posibil grație înrudirii dintre zei și oameni. În comparație cu alte viețuitoare, omul pare un zeu;³ este un fel de „zeu muritor“ (*quasi mortalem deum*, ca să citez încă o dată sintagma lui Cicero)⁴, a cărui principală menire constă, prin urmare, într-o activitate ce l-ar putea izbăvi de condiția de muritor, făcându-l astfel mai asemănător cu zeii, rudele sale cele mai apropiate. Alternativa la aceasta este coborârea la nivelul vieții animale. „Oamenii superiori preferă un singur lucru tuturor celorlalte: gloria veșnică față de cele trecătoare; cei mulți însă se mulțumesc să se ghiftuiască întocmai ca vitele.“⁵ Lucrul de căpetenie aici este că în Grecia prefilozofică era o axiomă crezul că singura ambiție demnă de om ca om este năzuința spre nemurire: isprava măreață a cuiva este frumoasă și lăudabilă nu pentru că servește țării sau poporului său, ci doar pentru că-i aduce „faimă fără de moarte cât ține vecia“⁶. În cuvintele adresate de Diotima lui Socrate: „Îți poți oare închipui pe Alcesta dându-și viața pentru Admet sau pe Ahile urmându-l curând în moarte pe Patrocle... dacă aceștia nu s-ar fi gândit să lase după ei, drept răsplată a

1. Tucidide, II, 41 [ed. rom. *Războiul peloponesiac*, trad. de N.I. Barbu, Editura Științifică, București, 1966 – *n. tr.*].

2. *Protrepticul*, B19 și B110. Cf. *Etica eudemică*, 1216a11 [ed. rom.: *Protrepticul*, trad. de Bogdan Mincă și Cătălin Partenie, Humanitas, București, 2005, pp. 65, 131 – *n. tr.*].

3. *Protrepticul*, B109 [ed. rom. cit., p. 131 – *n. tr.*].

4. *Despre supremul bine și supremul rău*, II, 13 [trad. rom. de Gheorghe Ceaulescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1983 – *n. tr.*].

5. Heraclit, B29.

6. *Banchetul*, 208c [ed. rom. cit., p. 144 – *n. tr.*].

curajului și a jertfei lor [*areté*], amintirea fără de moarte pe care ne-au lăsat-o?”¹ Iar diversele feluri de iubire sunt, potrivit *Banchetului* lui Platon, unite până la urmă în năzuința spre nemurire a tuturor celor muritoare.

Nu știu cine a fost cu-adevărat primul grec care a devenit conștient de neajunsul decisiv al atât de lăudatei și invidiatei nemuriri a zeilor – neajunsul că, fiind fără de moarte (*a-thánatoi*, cei ce erau pe veci *aién eóntes*), nu erau totuși eterni. „După cum ne arată în detaliu *Teogonia*, ei toți fuseseră născuți; durata vieții lor avea un început în timp. Filozofii sunt cei ce introduc un *arché*, un Început absolut, care este el însuși fără de început, o permanentă și nenăscută sursă de nașteri. Aici inițiatorul este probabil Anaximandru², dar rezultatul îl putem vedea mai limpede în poemul lui Parmenide³. Ființa parmenidiană este *pentru totdeauna*, în sensul tare al expresiei; ea este fără de naștere (*agéneton*) și nepieritoare (*anólethron*). Fără să fie limitată nici de naștere, nici de moarte, durata a *Ceea ce este* înlocuiește și transcende supraviețuirea fără de sfârșit care-i caracteriza pe zeii olimpieni.”⁴ Cu alte cuvinte, *Ființa*, nenăscută și fără de moarte, a înlocuit pentru filozofi simpla nemurire a zeilor olimpieni; *Ființa* a devenit adevărata divinitate a filozofiei deoarece, cu faimoasele cuvinte ale lui Heraclit, pe ea „n-a făurit-o nici vreunul din zei, nici vreunul din oameni; ea a fost întotdeauna, este și va fi un foc veșnic viu, care după măsură se aprinde și după măsură se stinge”⁵. Nemuririi zeilor nu i se putea acorda încredere; ceea ce luase ființa putea să și înceteze de a fi – oare zeii preolimpieni nu erau morți și-ngropați de-a binelea? –, iar acest defect de care suferea perenitatea zeilor e cel ce i-a făcut (mult mai mult, cred eu, decât frecvența lor conduită imorală) atât de vulnerabili la atacurile feroce ale lui Platon. Religia homerică n-a fost niciodată un crez care să poată fi înlocuit de un alt crez; „pe zeii olimpieni i-a doborât la pământ filozofia”⁶. [...]

1. *Ibid.*, 208d [ed. rom. cit., p. 144 – n. tr.].

2. Anaximandru pare a fi fost primul care a identificat divinul cu *ápeiron*-ul, cu Ne-limitatul, a cărui natură era de a fi peren – fără vârstă, nemuritor, nepieritor.

3. *Fragm.* 30.

4. Charles H. Kahn, în fascinantul său studiu „Verbul grec «a fi» și conceptul de *Ființă*“, examinează „utilizarea prefilozofică a acestui verb care... servește pentru a exprima în greacă conceptul de *Ființă*“ (p. 245). În *Foundations of Language*, vol. 2, 1966, p. 255.

5. B30.

6. Snell, *op. cit.*, p. 40.

Dacă Ființa a înlocuit zeii olimpici, atunci filozofia a înlocuit religia. Filozofarea a devenit singura „cale” posibilă a pietății, și această cea mai nouă caracteristică a noului zeu era de a fi Unul. Că acest Unu era într-adevăr un zeu, și astfel în mod hotărâtor diferit de ceea ce înțelegem noi prin „fință”, devine evident când constatăm că „Filozofia Primă” a lui Aristotel era numită de el „Teologie”, denumire prin care nu înțelegea o teorie despre zei, ci ceea ce mult mai târziu – în veacul al XVIII-lea – a fost numit *ontologia*, „ontologie”.

Marele avantaj al noii discipline era că, pentru a-și câștiga partea de nemurire, omul nu mai era nevoit să recurgă la căile nesigure ale posterității. El o putea actualiza chiar din timpul vieții fără să ceară ajutorul semenilor săi ori al poezilor, care mai înainte, conferindu-i faimă, i-ar fi putut nemuri numele. Calea spre noua nemurire consta în a-și face sălaș printre lucrurile ce durează veșnic, iar noua facultate care făcea posibil acest lucru a fost numită *nous* sau rațiune. Termenul a fost împrumutat de la Homer, unde *noos*, pe lângă că desemna mentalitatea specifică unei persoane, acoperea și toate activitățile mentale. *Nous* corespunde Ființei, și, când Parmenide spune „*to gar autó noén estín te kai éinai*”¹ („A fi și a gândi [noén, activitatea nous-ului] sunt totuna”), el spune deja implicit ceea ce Platon și Aristotel au spus după aceea explicit: că există în om ceva ce corespunde cu exactitate divinului, fiindcă îl ajută să trăiască, așa-zicând, în vecinătatea lui. Această divinitate e cea care face ca Gândirea și Ființa să fie totuna. Folosindu-și *nous*-ul și retrăgându-se mental din toate lucrurile pieritoare, omul se asimilează divinului. Iar această asimilare este înțeleasă în sens aproape literal. Căci, așa cum Ființa este zeul, *nous* este, potrivit lui Aristotel (care citează din Ermotimos sau din Anaxagora), „zeul nostru” și „viața celor muritori are parte de ceva divin”². „Toți înțelepții sunt de acord”, spune Platon, că *nous*-ul este „regele cerului și al pământului”³; el este deci mai presus de întregul univers, așa cum Ființa este superioară în rang tuturor celorlalte. Prin urmare, filozoful, care a hotărât să riște o călătorie dincolo de „porțile Zilei și ale Noptii” (Parmenide), dincolo de lumea celor muritoare, „ajunge drag zeilor și, dacă îi e dat aceasta vreunui om, dobândește nemurirea”⁴. Pe scurt, a se angaja în ceea ce Aristotel numea *theoretiké enérgeia* (activitatea contemplativă), care e identică cu activitatea

1. Fragm. 3.

2. *Protrepticul*, B110 [ed. rom. cit., p. 131 – n. tr.].

3. *Philebos*, 28c [trad. rom. de Andrei Cornea, în Platon, *Opere complete*, vol. IV, ed. cit., p. 212 – n. tr.].

4. *Banchetul*, 212a [ed. rom. cit., p. 150 – n. tr.].

zeului (*he tou theou enérgeia*), înseamnă a se „nemuri“ (*athanatízein*), a se consacra unei activități care ne face nemuritori „atât cât este cu putință... făcând totul pentru a trăi în conformitate cu elementul cel mai elevat din noi“¹. [...]

Este îndeobște acceptat că filozofia, care începând de la Aristotel a fost domeniul cercetării lucrurilor ce vin după cele fizice și le transcend (*ton metá ta physiká*), își are obârșia la greci. Și, având obârșie greacă, ea și-a stabilit țelul originar grec, nemurirea, care părea până și sub aspect lingvistic țelul cel mai firesc pentru oameni, fiindcă ei se concepeau drept *muritori*, *thnetói* sau *brotói*, și, potrivit lui Aristotel, considerau moartea „răul cel mai mare“, avându-i în schimb pe zeii nemuritori drept neamuri sau, cum am spune noi, rude de sânge, cu care „și-au primit suflarea de la aceeași mamă“. Filozofia nu a făcut nimic pentru a schimba acest țel firesc; a propus doar o altă cale de a-l atinge. Pe scurt spus, acest țel a dispărut odată cu declinul și căderea poporului grec, iar din filozofie a dispărut cu totul odată cu venirea creștinismului, care aducea „vestea cea bună“, spunându-le oamenilor că nu sunt muritori, ci, contrar credințelor lor păgâne dinainte, lumea este sortită pieirii, în timp ce ei vor fi înviați trupește după moarte. Ultima rămășiță a năzuinței grecești spre eternitate poate fi văzută în acel *nunc stans*, „prezentul perpetuu“, al contemplației misticilor medievali.

Merită să ne oprim asupra felului în care interpretează Hannah Arendt, în cadrul prelegerilor Gifford din 1973, apariția contemplării la greci și rolul acesteia în configurarea gândirii oțioase. Cum de, într-un moment al istoriei, faptul de a contempla (*theoréin*) a putut deveni superior faptului de a face ceva (*práttein*)? Răspunsul Hannei Arendt este neașteptat: vechii greci și-au trăit în permanență condiția de muritori în concurență cu zeii. S-au „frecat“ de nemurirea lor, au crezut, cu o vorbă a lui Platon (*Timaios*, 90c), că pot obține „nemurirea în cea mai deplină măsură pe care o îngăduie natura umană“. Au tânjit, fie și sub forma unor surogate, după *athanatízein*, după „faptul de a deveni nemuritor“. Dar ce anume din natura divină putea fi imitat? Cum de putea fi găsit un punct de inserție al nemuririi în condiția unui muritor? Ce anume făceau în fond zeii, nemuritori fiind, care ar fi putut fi făcut și de oameni? Răspunsul Hannei Arendt merge în două direcții diferite: 1. Faima ca pomenire perpetuă; 2. Gândirea e capitalul nostru de nemurire. — Gabriel Liiceanu

1. *Etica nicomahică*, 1178b3, 1178b22, 1177b33 [ed. rom. cit. – n. tr.].

Filozof, scriitor, publicist, compozitor și realizator de emisiuni de televiziune, Roger Scruton este una dintre cele mai marcante și mai originale personalități ale vieții intelectuale britanice. În *Dorința sexuală*, ce rămâne o carte paradigmatică prin actualitatea perenă a temelor discutate și prin sinceritatea abordării acestei dimensiuni profund umane, filozoful englez argumentează împotriva ideii că o astfel de dorință poate fi redusă la partea animalică din noi. Printr-o analiză detaliată și informată a ideilor unor autori, cercetători și filozofi celebri, Scruton construiește în jurul ideii de sexualitate un edificiu filozofic explicativ cu fundamente solide, putând să sondeze și chiar să repună în perspectivă manifestările „deviante“ ale propriilor noastre înclinații sexuale.

Roger Scruton

DORINȚA SEXUALĂ

O CERCETARE FILOZOFICĂ

Traducere din engleză de Teodora Nicolau

Dorința sexuală implică direcționarea nevoilor animalice către un țel interpersonal și către o satisfacere interpersonală. Mai mult decât atât, este un motiv puternic și mistuitor. Proiectele noastre de viață converg în jurul acestuia și nu reușesc aproape deloc să-i pună obstacole în cale. Prin urmare, ne gândim la dorința sexuală ca fiind în același timp o forță animalică, ce pune stăpânire pe noi, și o alegere personală a cărei direcție ne exprimă voința. În dorință, noi experimentăm unitatea naturii noastre animalice și personale, iar concepția noastră despre prima ca fiind guvernată de o normă obiectivă se transmite percepției pe care o avem despre a doua. Conceptul de perversiune care explică sensul în care perversiunea este contaminată din punct de vedere moral are totodată cea mai mare valoare explicativă: conceptul potrivit căruia toate devierile de la unitatea dintre relația animalică și cea interpersonală sunt pervertite. Putem, intenționat sau nu, să desprindem nevoia sexuală de intenționalitatea sa interpersonală

și să o reconstituim în termeni impersonali și pur „corporali“. Acesta nu este doar un exemplu de lipsă de maniere: nu seamănă cu obiceiul mâncăului care, dominat de o compulsie animalică față de mâncarea aflată dinaintea sa, ignoră prezența partenerului său și se pune pe treabă ca un porc la troacă. În dorința sexuală, partenerul este, de asemenea, obiectul a ceea ce simțim și lui îi facem ceea ce facem. Eșecul complet sau parțial de a recunoaște, în și prin dorință, existența personală a celuilalt este, prin urmare, un afront atât pentru el, cât și pentru sine. Mai mult, separând astfel comportarea sexuală de impulsul responsabilității și al grijii, noi înlăturăm din sfera relațiilor personale forța majoră care ne constrânge să ne unim cu alții, să-i acceptăm și să ne compromitem viața din cauza lor. Cu alte cuvinte, noi îndepărtăm ceea ce este cel mai profund în noi înșine – viața noastră – de comerțul nostru moral și o izolăm într-un tărâm care este scutit de suveranitatea unei legi morale, un tărâm al plăcerii curioase, în care corpul este suveran și totodată obscen. Aceasta, cred eu, este trăsătura structurală majoră a perversiunii și cea care justifică condamnarea morală a dorinței pervertite și introduce, de asemenea, o distincție ce facilitează explicarea naturii sale. [...]

ZOOFILIA Dacă nu cumva este victima deziluziilor, persoana care se împreunează cu un animal este conștientă, în primul rând, că acest act nu poate avea, pentru animal, semnificația pe care o are pentru ea și, în al doilea rând, că animalul nu poate formula nici o obiecție morală la adresa sa, nu poate simți nici rușine, nici jenă, nu poate reacționa nici prin asumarea responsabilității și nici prin implicare personală. Poate că zoofilul nu împărtășește gândurile pe care tocmai am încercat să le transmit – el poate să nu recunoască, de exemplu, că animalele nu pot fi excitate –, dar știe că ceea ce face cu un animal nu ar putea fi săvârșit, în aceeași dispoziție, cu un alt om. Iar dacă el nu știe acest lucru este din cauză că distincția dintre animalic și personal a fost abolită pentru el. În unul dintre cele mai impresionante tablouri ale zoofiliei – descrierea pe care o face Ovidiu dorinței manifestate de Pasiphae pentru un taur –, poetul recunoaște, de fapt, că distincția dintre animalic și personal a fost vremelnic abolită. Pasiphae, observând obiceiurile sexuale naturale ale stăpânului ei, devine geloasă pe vaca ce zburdă în fața lui pe câmp și remarcă cu dispreț că, în prostia ei, vaca își imaginează că este mai frumoasă decât ea. [...] Cuprinsă de furie, Pasiphae poruncește ca vaca vinovată să fie târâtă din turmă și supusă, pe nedrept, unui sacrificiu fictiv. Modul în care poetul o descrie pe Pasiphae

la altar, ducând în mâinile-i triumfătoare măruntaiele rivalei sale închipuite, transmite o imagine nespuse de grăitoare a absurdității dorinței lui Pasiphae, care a determinat-o să privească nu doar un taur, ci întreaga specie căreia acesta îi aparține, în termeni personali și să atribuie unei vaci responsabilitatea umană fără de care gelozia și exultarea sa ar fi incoerente.

S-ar putea spune că, tocmai deoarece Pasiphae și-a transformat iubitul din animal în persoană, dorința ei nu mai este zoofilă. Adevărata dorință zoofilă rămâne blocată în percepția simplei naturi animalice a obiectului său. Pentru persoana cu adevărat zoofilă, gelozia ar fi, într-adevăr, imposibilă, la fel cum ar fi și rușinea în fața obiectului dorinței. Toată „tulburarea” dorinței este înfrântă în mintea sa, odată cu abolirea condițiilor care o creează. Aici se află atât puterea de atracție a zoofiliei, cât și sursa reală a repulsiei obișnuite pe care o inspiră. Zoofilul se vede pe sine însuși așa cum vede obiectul dorinței: un „simplu” animal, acționând într-un tărâm în care nici o idee morală nu tulbură simțurile, un tărâm din care conștientizarea debilitantă a perspectivei celuilalt a fost înlăturată. Acest tărâm, în care responsabilitatea nu mai este înscrisă în structura intențională a experienței, este mai sigur decât lumea umană. Cel care pătrunde aici nu este tulburat de ideea de sacru și nici chinuit de gândul că împreunându-și trupul cu celălalt își compromite sinele.

Dar tocmai prin această pierdere a „grijiilor” el se dovedește ofensator. Fapta lui este o „pângărire” – o violare a sfințeniei trupului. Ea este respingătoare nu doar pentru că neagă intenționalitatea interpersonală a dorinței, ci, mai precis, deoarece face acest lucru prin caracterul său obscen. El golește trupul de spiritul care îl distinge și schimbă grija contactului sexual uman cu plăcerea curioasă a unei glande care zvâcnește. Actul sexual este desprins de sensul său și redus la un spasm al cărnii.

Zoofilia oferă de fapt o paradigmă a perversiunii: a actului sexual situat în afara curentului uniunii interpersonale și în același timp otrăvit de un gând obscen. Observați că există două aspecte înrudite ale fenomenului: pierderea intenționalității interpersonale și obscenitatea. Perversiunea ilustrează adevărata primejdie morală a obscenității, care, poluând actul sexual, îl face, de fapt, de nefolositor ca formă a uniunii personale. Orice gând și emoție se limitează la actul în sine și la corp așa cum este dezvăluit în timpul actului: sfidător, lipsit de spirit și în declin. Corpul devine opac față de persoana care este întrupată în acesta și orice uniune cu ea trebuie, prin urmare, să evite contactul

sexual și să se stabilească în alți termeni. Condițiile pentru generarea iubirii erotice au fost distruse. (Așadar, rușinea, care interzice percepția obscenă, este pavăza iubirii.)

Dorința zoofilă nu poate, prin urmare, să fie o expresie a iubirii. Ea este, în cel mai bun caz, subordonată iubirii. Pentru că, deși oamenii pot iubi animalele, ei nu le pot iubi prin intermediul dorinței. Dacă ei par să facă acest lucru, asta se întâmplă deoarece, asemenea lui Pasiphae, au ajuns să creadă că obiectul dorinței este, de asemenea, o persoană. Legenda care spune că Zeus s-ar fi deghizat în lebedă pentru a-și satisface dorința pentru Leda nu este o legendă a iubirii umane. Nici Zeus nu și-ar fi putut satisface prin această metamorfoză dorința care l-a împins spre ea. Dorința lui era să o facă pe Leda să-l iubească pentru el însuși și astfel să o excite. Dar, dacă Leda a crezut că acea făptură care s-a urcat pe ea este o lebedă, ar fi ridicol să ne gândim că dorința ei era totodată o formă de iubire. Dacă a iubit lebăda, acest lucru nu s-a întâmplat prin intermediul dorinței ei, ci în ciuda acesteia. Așa se explică probabil de ce Yeats descrie scena ca fiind un viol:

Un suflu brusc... Aripa se mai zbate
Uimită-și simte gâtul strâns în cioc,
I-s coapsele de aripi mângâiate
Și-o strânge lebăda la piept, cu foc.
Cum poate spaima să se smulgă din
Înalta slavă-n pene-ntruchipată?

Această separare de iubirea erotică este marca oricărei perversiuni. Iar, în cazul zoofiliei, cea mai evidentă scindare este cea dintre posibilitățile emoționale aflate înaintea persoanei și forma expresiei sexuale în care ea ar fi putut să le concentreze.

Această scindare ne oferă, de asemenea, un indiciu pentru explicarea zoofiliei. Ea este un tip de dizabilitate morală, o teamă de confruntare cu perspectiva celuilalt, de a fi cunoscut din punct de vedere sexual. O asemenea teamă nu este, în nici un caz, ușor de descris: însă se manifestă frecvent și cu toții suntem, într-o oarecare măsură, obișnuiți cu ea. [...]

PEDOFILIA Cazul paradigmatic de perversiune este pedofilia, în care celălalt nu este dorit în ciuda faptului că este copil, ci pentru că este copil. Există un instinct natural care ne face să ne fie dragă tinerețea și să ne revărsăm dorințele asupra a tot ceea ce este fraged și frumos. Pedofilul nu este însă interesat de o „fință umană tânără“, ci de un „copil“. Aici, diferența este asemănătoare cu aceea dintre sex și gen. Ideea de copilăresc nu aparține

unei înțelegeri materiale, ci uneia intenționale. Ea exprimă percepția conform căreia viața persoanei este împărțită în două episoade, unul fiind preludiul celuilalt. Copilul este ființa – oricât de dezvoltată în formă fizică – a cărei natură personală este încă neformată, care nu poate suporta greutatea deplină a reacțiilor interpersonale și, mai cu seamă, care este considerată doar parțial responsabilă pentru ceea ce spune și face. Copilul constituie preludiul persoanei, iar în cazul lui reciprocitatea deplină nu este nici posibilă, nici dezirabilă. Cuprinși de tandrețe, este firesc să dorim să îl ocrotim pe celălalt, așa cum ocrotim un copil. Însă acest sentiment nu este decât o premoniție a intimității ultime a legăturii sexuale și a împlinirii sale conjugale. [...]

Când copilăria celuilalt joacă un rol constitutiv pentru dorință, aceasta este deviată de la scopul său interpersonal. Asemenea zoofilului și necrofilului, pedofilul nu se poate abandona pe sine întregii provocări a perspectivei celuilalt, ci trebuie să își limiteze atenția la a ceea ce poate, de asemenea, controla.

Ar fi o greșeală, cu toate acestea, să credem că pedofilia este un *singur* lucru. Pedofilul poate fi, într-adevăr, mișcat de personalitatea neformată a obiectului dorinței lui. Însă el poate fi la fel de bine impresionat de o emoție mai subtilă. Există, în toate raportările noastre la copii, o înclinație de a-l considera pe copil „inocent” – adică inocent în ce privește motivele impure care guvernează viața adulților. Privim copiii în două moduri incompatibile. Pe de o parte, ei sunt premorali, incapabili de a face rău, deoarece sunt incapabili de a face bine. Pe de altă parte, ei sunt „inocenți”, acționând întotdeauna din motive pure, care justifică gestul nostru de laudă. Adevărul este simplu: copiii sunt în parte morali și uneori acționează corect, alteori greșit, însă niciodată având o responsabilitate deplină pentru ceea ce fac. Este un adevăr pe care ni l-am scos din minte. Inocența pe care o vedem la copil este rezultatul propriei noastre dorințe de a-l face astfel. Iar acesta este un lucru pe care ne facem că nu-l vedem. Îl protejăm de motivele rele presupunând că el nu le poate avea.

Unul dintre cele mai importante ingrediente ale acestei idei de inocență este cel al lipsei de pregătire sexuală. Din motive pe care le voi examina mai complet în următorul capitol, percepția noastră asupra dezvoltării sexuale implică o imagine a „inițierii”. Această imagine capătă uneori o realitate obiectivă în cadrul unei ceremonii, conduse poate de un preot. Însă, chiar și în absența unor asemenea ceremonii, imaginea stăruie, jucând un rol important în concepția tradițională asupra căsătoriei și, de asemenea,

în forma modernă, mai puțin instituționalizată, a promisiunii maritale. Linia de demarcație dintre virginitate și nonvirginitate este una pe care căutăm să o aliniem cu cea dintre copil și adult, și, chiar dacă această aliniere nu are nici o justificare fundamentală, ea ne determină să stabilim, ca principiu legal, faptul că raportul sexual nu trebuie să aibă loc înainte de „vârsta consimțământului”. Această ficțiune legală desemnează vârsta responsabilității, vârsta la care persoana este completă.

Inițierea sexuală abolește interdicția ce amână obiceiul raportului sexual. Dorim ca inițierea să nu aibă loc înainte ca „vârsta inocenței” să se încheie, deoarece dorim ca exprimarea sexuală să fie înfrânată până când poate exista ca reacție interpersonală. Percepția noastră despre inocența morală a copilului este, prin urmare, combinată cu o interdicție puternică: să nu trezim în copil un interes față de aceste lucruri care îi sunt interzise. Această interdicție – pe care freudienii o numesc „tabu” – este mai mult decât o prejudecată irațională. Și este exact ceea ce provoacă cel mai mare extaz pedofilului, care caută să retrăiască experiența copilului cu privire la lucrurile interzise, astfel încât să recreeze emoția dezvăluirii acestora. El repune în scenă etapa curiozității primare, când anumite părți ale corpului, anumite cuvinte, anumite acțiuni atrăgeau o însușire magică a plăcerii interzise și când „dezvăluirea” excitației sexuale era prefigurată în „necuviința” jocului sexual. Cu toate că elemente ale acestei obscenități supraviețuiesc în viața reală, devenind sursă a umorului și gesturilor prin care unii oameni depășesc preludiile stânjenitoare ale dorinței, noi nu ezităm să descriem adultul ale cărui impulsuri sexuale rămân fixate asupra lumii „necuviinței” copilărești ca pervers – deși copilul, care trăiește într-o asemenea lume, nu este astfel. Adultul privește această lume dintr-o perspectivă matură incompatibilă cu ea – perspectiva cuiva care știe. Curiozitatea lui este, într-adevăr, „cunoaștere”, o familiaritate senzuală cu acțiunile a căror necuviință dorește să o conserve sub forma unei percepții obscene. Pentru o ființă responsabilă, nu poate exista necuviință în actul sexual, deși poate exista păcat. Căutarea acestei necuviințe este pur și simplu un alt mod de a refuza să intri în întâlnirea sexuală cu responsabilitatea activată, mulțumindu-te să te bucuri de opacitatea obscenă a corpului.

„Descoperirea” freudiană a sexualității infantile nu are nici o relevanță pentru descrierea de mai sus a pedofiliei. Copiii resimt, într-adevăr, pulsioni sexuale și atașează aceste pulsioni unui obiect sau altuia al afecțiunii. Însă emoția rezultată nu poate avea structura intențională a dorinței. Un copil poate fi excitat sexual de

un adult și poate obține plăcere sexuală. Însă copilul nu va ajunge să-l dorească pe acel adult și nici să cunoască propria dorință a adultului și să-și exprime consimțământul față de aceasta. Sentimentul copilului se poate dezvolta, de-a lungul timpului, sub forma dorinței, pe măsură ce el se dezvoltă ca persoană. Însă dorința va fi otrăvită de amintirea originii sale. Ca și dorința Larei pentru Komarovski, din *Doctor Jivago*, ea va fi resimțită ca o compulsie, o pângărire, o „înjosire” și, astfel, ca un obstacol în calea împlinirii sexuale.

SADOMASOCHISMUL După cum am susținut deja în capitolul 6, sadomasochismul trebuie înțeles ca o parte relativ normală a canonului posibilităților sexuale, în care o relație morală inteligibilă între parteneri egali își află întruchiparea într-un act sexual. Cu toate acestea, sadomasochismul își are, de asemenea, forma sa perversită. Aici, perversiunea constă nu atât în eșecul de a te confrunta cu celălalt ca persoană, ci în eșecul de a-l recunoaște. Însă, pentru a înțelege natura perversă a sadismului, trebuie să înțelegem caracterul moral al sclaviei, a cărei întruchipare sexuală este.

Doar ființele raționale pot fi luate în sclavie și doar ființele raționale iau în sclavie. Calul domestic este dresat să deprindă obiceiurile nefirești ale supunerii, însă, după ce le-a dobândit, trăiește liniștit cu aceste constrângeri, fără a se simți victima nedreptății și obiectul abuzului. Sclavia este o soluție particulară la problema conflictului uman. Oferind o poziție dominantă stabilă uneia din părți și subjugând-o pe cealaltă, ea oferă un singur răspuns, neparadoxal, la întrebările referitoare la alegerea colectivă. Într-un pasaj faimos, Hegel a susținut că înrobirea este prima decizie în legătură cu un fenomen pe care el l-a numit „lupta pe viață și pe moarte” cu celălalt. Această luptă pe viață și pe moarte rezultă din nevoia sinelui de a se afirma pe el însuși în raport cu ceilalți și de a-i constrânge pe aceștia să îi recunoască libertatea. Fără această recunoaștere, susține Hegel, sinele este, în esență, incomplet, neavând „certitudine de sine” – percepția realității sale obiective ca agent liber și apreciabil în lumea publică. Tranșând lupta pe viață și pe moarte printr-o măsurare a puterilor, o parte câștigă dreptul de a-l lipsi pe celălalt de viață. A-l ucide pe celălalt înseamnă însă să distrugi posibilitatea de a smulge recunoașterea pe care o cauți – înseamnă să renunți tocmai la certitudinea de sine care era scopul conflictului. Prin urmare, învingătorul trebuie să se mulțumească cu înrobirea învinsului. Prezentându-i în fiecare clipă cerințele irefutabile ale voinței sale, stăpânul impune recunoaștere din partea sclavului. [...]

Așadar, faptul că relațiile pe care le avem unii cu ceilalți trebuie să tindă de bunăvoie spre direcția pe care o indică Hegel – spre acel respect reciproc datorită căruia fiecare dorește ca celălalt să se schimbe doar prin propriul său consimțământ, iar explicațiile au prioritate față de parada de forță – țin de natura noastră ca persoane. Putem acum să transferăm această idee la cazul sadomasochismului. Și aici există un paradox intrinsec în ceea ce privește poziția stăpânului (a sadicului). Acesta dorește nu numai să îl poșede pe celălalt, dar și să fie recunoscut de el ca persoană și acceptat în consecință. Fără această recunoaștere – fără a se percepe pe sine ca obiect în perspectiva celuiălalt –, stratagemele dorinței sale sunt sortite eșecului, iar el ar putea la fel de bine să își dea drumul pe un manechin sau pe un cadavru. Pentru a deveni ceva pentru celălalt și pentru a obține cu forța recunoașterea care nu îi este acordată de bunăvoie, el recurge la suferință. Provoacă durere, el ajunge să conteze în perspectiva celuiălalt. Această strategie are, cred eu, atât un curs normal, cât și unul anormal. În cursul normal, episodul durerii induse și suportate ajunge să fie încorporat în preludiul partenerilor, și este astfel depășit. El dobândește o forță simbolică în văltoarea actului sexual, iar masochistul, dorindu-și durerea, îl izbăvește pe sadic de vina de a fi indus-o. Amândoi pot să găsească plăcere în dorința celuiălalt, fără să îl reducă pe celălalt la un simplu instrument al dorinței. În acest curs „normal“, impulsul sadomasochist este încorporat într-o relație interpersonală, și depășit astfel prin afirmarea respectului mutual.

În forma perversă a sadomasochismului însă, elementul sclaviei rămâne nedepășit. Actul sexual exprimă o relație permanentă de sclavie morală. Forma extremă a sadismului este indiferentă la consimțământul celuiălalt și percepe întâlnirea sexuală ca situându-se cu totul în afara consimțământului, reducându-l pe celălalt la o stare de servitute în care existența lui ca ființă liberă este negată sistematic. Mai mult, această negare reprezintă o parte esențială a scopului sadicului. Atât sadicul, cât și victima sa sunt legați într-o relație care este în mod esențial „prepersonală“, în maniera relației hegeliene dintre stăpân și sclav. Prin urmare, dorința este experimentată ca o mutare din sfera interpersonală într-un alt tărâm, mai întunecat. Sadismul este pervertit în sensul că încearcă să elimine obiectul personal al dorinței din actul sexual și să îl înlocuiască cu o marionetă obedientă. Victima este ștearsă din intenționalitatea sadicului și înlocuită cu o fantezie născocită de el. Sadicul, ca și necrofilul, pedofilul și violatorul, îl poate accepta pe celălalt doar în termenii care sunt dictați de el

însuși. Într-un sens important, el îl creează pe celălalt în actul sexual, scriind pe tabula rasa a corpului său rândurile unei drame secrete. Corpul celui alt este mijlocul pentru săvârșirea unei ceremonii private. Prin intermediul durerii, sadicul speră să anime acest corp, să îl facă obedient față de fantezia cu care îl „însuflețește”. Însă durerea poate produce doar refuzul dur de a recunoaște dreptul tiranului, refuzul resentimentar, pe care Sartre îl deslușește în ochii muribunzi ai lui Christmas, personajul lui Faulkner. Astfel, proiectul sadismului, negându-l pe celălalt, se neagă pe sine, și la final nu rămâne cu nimic altceva decât contemplarea obscenă a triumfului corpului.

Observații similare se aplică masochismului, care, asemenea sadismului, poate exista într-o formă pervertită sau neperversă. Freud descrie masochismul ca „sadism întors împotriva lui însuși”. Descrierea este plauzibilă, deși poate nu mai mult decât descrierea sadismului ca „masochism întors împotriva lui însuși”. Dorința de a înrobi trupul celui alt poate fi egalată de dorința celui alt de a-și vedea propriul corp exact în asemenea termeni. În egală măsură, dorința de a fi considerat drept cel care induce durerea poate fi egalată de o dorință de a-l vedea pe torționar ca situându-se „dincolo de orice moralitate”, o creatură cuprinsă de o frenezie distructivă, un fel de mașină de pedepsit, asemenea celei inventate de ofițerul din *Colonia penitenciară* a lui Kafka. Acest lucru explică și caracterul dominant al obscenităților sado-masochismului, în care părți ale corpului sunt, ca să spunem așa, dislocate de durere, devenind bucăți izolate de carne, care sunt observate cu mare atenție și cu o plăcere sporită datorită senzației dureroase pe care o conțin. [...]

Psihologia sadomasochismului este, desigur, mult mai complicată decât pot arăta eu aici. Apare frecvent o formă a pedepsei: pedeapsa aplicată de sadic celui alt, pentru că nu a reușit să-i răspundă dorinței sau pentru că nu a reușit să joace sincer rolul pe care sadicul l-a conceput pentru el; dorința masochistului de a primi o pedeapsă, care îl eliberează de povara unei dorințe vinovate. Masochistul poate, într-adevăr, să primească loviturile de bici ca pe un fel de „îngăduință” – un mijloc prin care este asigurat că plătește pe loc pentru fărădelegea lui sexuală și că pretențiile conștiinței au fost satisfăcute. [...]

Cu toate acestea, un asemenea masochism – saturat în întregime de o idee morală – este departe de a fi pervertit într-un mod evident. Fata are gânduri *lascive*, însă ele nu sunt obscene: dimpotrivă, fac parte din actul erotic sincer prin care se dăruie celui alt.

În asemenea exemple, vedem reciprocitatea care poate apărea între sadic și masochist. Concentrarea nu este asupra corpului și suferințelor sale, ci asupra ideii morale de pedeapsă prin bătaie. Un asemenea sadomasochism este cazul extrem al sadomasochismului normal – „pișcătura iubitului” – la care m-am referit în capitolul 6.

Sadomasochismul pervertit nu este lipsit de propriile intimități și *petits soins*. Însă ele se nasc din dispreț și ură. Persoana care dorește cu adevărat *suferința* celuilalt, și pentru care acesta nu este doar un joc erotic, respinge adevărul pe care îl percepe în ochii victimei sale, adevărul că celălalt nu va fi, și nu poate fi, creat din nou în conformitate cu dorințele torționarului său. Adevăratul sadic caută să ia în stăpânire carnea celuilalt, să o recreeze prin durere, să sculpeze din materia ei docilă obiectul perfect al posesiunii. Și o asemenea atitudine – care încalcă cele mai fundamentale legi ale moralității – nu poate fi oprită de nimic. Asemenea sadismului portretizat în romanele lui de Sade, ea duce irezistibil la crimă și poate fi oprită de la un asemenea act doar prin timiditate sau forță.

Este fără doar și poate cel mai interesant studiu filozofic ce ține cont de toate implicațiile morale atunci când vorbim despre parteneri sexuali. — Martha Nussbaum

Un tratat impresionant, erudit și elocvent precum cartea lui Simone de Beauvoir Al doilea sex – și mult mai temeinic în concluziile sale. — The Times Literary Supplement

Roger Scruton scrie cu măiestrie și cu cea mai mare ușurință. — The Independent

DIN CUPRINS:

Excitarea Persoanele Dorința Obiectul individual Fenomenele sexuale Știința sexului Iubirea Sexul și genul Perversiunea Moralitatea sexuală Politica sexului

DE ACELAȘI AUTOR:

Despre criza culturii se vorbește astăzi pe nenumărate voci și pe toate meridianele. Dar înseamnă asta că înțelegem ce se întâmplă cu noi și că vedem mai clar încotro ne îndreptăm? Roger Scruton încearcă să dea un răspuns pornind de la rădăcinile culturii înalte și de la avatarurile suferite de ea odată cu „dezvrăjirea” lumii petrecută în secolul Luminilor.

SERIA „12 CĂRȚI DESPRE LUMEA ÎN CARE TRĂIM”:

ROGER SCRUTON

*Cultura modernă pe înțelesul
oamenilor inteligenți*

ALAIN BESANÇON

*Nenorocirea secolului
Despre comunism, nazism și
unicitatea „șoah”-ului*

ALLAN BLOOM

*Criza spiritului american
Cum universitățile au trădat
democrația și au sărăcit sufle-
tele studenților*

DAVID EAGLEMAN

*Incognito
Viețile secrete ale creierului*

KONRAD LORENZ

*Cele opt păcate capitale ale
omenirii civilizate*

JOHN STUART MILL

Despre libertate

CZESŁAW MIŁOSZ

Gândirea captivă

OCTAVIO PAZ

*Dubla flacără
Dragoste și erotism*

JULIEN BENDA

Trădarea cărturarilor

MARIO VARGAS LLOSA

Civilizația spectacolului

OSCAR WILDE

De profundis

PIERRE MANENT

*Cum de putem trăi împreună
16 lecții de filozofie politică pe
înțelesul oricui*

Anders Nygren (1890–1978), figură marcantă a teologiei scandinave din secolul XX, profesor la Lund și episcop luteran, e apreciat până astăzi în Europa drept unul dintre gânditorii care au cercetat cel mai temeinic, mai sistematic și mai exhaustiv motivul teologic al iubirii. Despre geneza lucrării sale fundamentale, *Eros și agape. Prefaceri ale iubirii creștine* (Stockholm vol. I–II 1930/1936), cu largi ecouri și influențe în filozofia religiei și teologia secolului XX, Nygren spune: „Îmi amintesc perfect când anume am auzit prima oară cuvântul *agape* și ce impresie mi-a lăsat. Tata vorbea cu o cunoștință, iar eu stăteam și ascultam curios. O frază a lui mi-a atras atenția: «...Însă *agape* creștină înseamnă cu totul altceva». Douăzeci de ani mai târziu, gândurile mele s-au rânduie în jurul acestor cuvinte sădite în mine ca niște semințe.”

Anders Nygren

EROS ȘI AGAPE

PREFACERI ALE IUBIRII CREȘTINE

Traducere din germană de Wilhelm Tauwinkl

I. RENAȘTEREA EROS-ULUI

În timpul Evului Mediu, *eros*-ul fusese o realitate vie, dar *întemnițată* în sinteza *caritas*-ului. Fiind, poate, cel mai important element al acestei sinteze, *eros*-ul a putut marca în mare măsură interpretarea creștinismului, fără ca nimeni să știe la ce transformare se supunea creștinismul prin aceasta. Dar fiind că nu exista nici o relație nemijlocită cu izvoarele grecești ale concepției despre *agape*, respectiv despre *eros*, influența alterantă pe care au exercitat-o cele două motive unul asupra celuilalt, în general, n-a fost observată. Tipic în această privință este exemplul, deja amintit, din Comentariul lui Toma d'Aquino la *De divinis nominibus* a lui Pseudo-Dionisie. Toma discută întrebarea despre măsura în care cuvintele *dilectio* și *amor* pot fi aplicate cu același înțeles și aceeași justificare pentru a desemna esența lui Dumnezeu, dar nu bănuiește nici o clipă că în spatele lui *dilectio* și *amor* se ascunde traducerea lui ἀγάπη și ἔρως din textul original. Astfel, el comentează marea dispută de la Dionisie dintre cele două motive

ale iubirii fără a ști măcar ce dificultăți dorea să învingă autorul încercând să le împace. N-a înțeles niciodată că problema este în ce măsură se poate spune, cu toate consecințele ce decurg de aici, nu doar împreună cu Noul Testament: „Dumnezeu este *agape*“, ci și împreună cu neoplatonismul: „Dumnezeu este *eros*“.

Spre sfârșitul Evului Mediu situația se schimbă radical. Prin intermediul valului de refugiați greci care, pe la jumătatea secolului al XV-lea, după cucerirea Constantinopolului de către turci, au fugit în Italia, Occidentul a intrat în contact nemijlocit cu limba și cultura greacă. A urmat o importantă reînsofleteală a studiilor clasice și deopotrivă a studiului filozofiei antice. *Ad fontes*, „înapoi la izvoare“, era lozincă vremii. Dacă ne întrebăm care anume erau aceste izvoare, am putea găsi un indiciu în faptul că tocmai pe-atunci este înființată Academia Platonice din Florența, sub patronajul familiei Medici. [...] Poate cel mai important element al activității Academiei – în orice caz, cel care a lăsat urmele cele mai semnificative – era întrunirea convivală, *symposion*-ul filozofic.¹ Sufletul acestei Academii Platonice era Marsilio Ficino (născut în 1433, adică exact cu o jumătate de veac înaintea lui Luther). Deja obiectul scrierilor lui² arată limpede că vrea să reînnoiască vechea tradiție a *eros*-ului. În mare parte, aceste scrieri reprezintă traduceri și comentarii la Platon, Plotin, Proclus și Pseudo-Dionisie. Interesul lui Ficino se concentrează deci în primul rând asupra liniei care a transmis motivul *eros*-ului în Evul Mediu. În continuarea lui Augustin, Evul Mediu ținuse ideea de *eros* întemnițată în sinteza *caritas*-ului, iar Ficino dorește s-o elibereze și s-o restabilească în puritatea ei originală.

Astfel am ajuns, în expunerea noastră, la punctul important în care sinteza *caritas*-ului este amenințată să se spulbere. Tensiunea dintre cele două motive inerente ei devenise atât de puternică, încât sinteza trebuia să se dezintegreze. Rezultatul acestei destrămări poate fi caracterizat, pe scurt, astfel: *Renașterea reia motivul eros-ului, iar Reforma, pe cel de agape*. Cel mai interesant și mai clar exemplu pentru orientarea Renașterii către *eros* ni-l oferă concepția lui Marsilio Ficino. [...]

Dualismul platonice și mistica neoplatonică ocupă un loc foarte amplu în gândirea lui Ficino. Sufletul este oaspete și străin aici, pe

1. Cf. Marsilio Ficino, *In convivium Platonis, de amore, commentarius*. [...] *Symposion*-ul reînființat a fost sărbătorit pentru prima dată la 7 noiembrie 1474. Cu acest prilej au fost invitați nouă platonicieni, „ca să se împlinescă numărul muzelor“.

2. Scrierile lui Ficino sunt citate după *M. Ficini Opera*, Paris, 1641, vol. I-II. – Referitor la viziunea generală a lui Ficino, cf. mai ales W. Dress, *Die Mystik des Marsilio Ficino*, 1929 (AKG 14).

pământ, iar nefericirea omului este, în ultimă instanță, că acest suflet nemuritor și divin e înlănțuit într-un trup muritor.¹ Or izbăvirea are loc dacă sufletul se smulge din legătura cu sensibilul și se unește cu Dumnezeu. Izbăvirea deplină o dobândește sufletul abia prin moarte. Dar și în viață fiind trebuie să ne pregătim pentru acest lucru. Aici își împlinește filozofia măreața sarcină ca *meditatio mortis*. Și tot aici, cum se întâmplă adesea în sfera motivului *eros*-ului, filozofia și religia coincid.² Filozofia devine o cale a mântuirii, calea *eros*-ului.³ Prin contemplație, mistică și extaz, trebuie să rupem zilnic lanțurile care ne leagă de lumea sensibilă.

Dar, dacă, pornind de aici, am vrea să considerăm că Ficino doar reînvie neoplatonismul, acest lucru – așa cum a dovedit mai ales W. Dress – ar fi cu totul eronat.⁴ Ce-i drept, Ficino însuși își privea propria operă în această lumină, însă în concepția lui există elemente ce trimit într-o cu totul altă direcție, iar la o cercetare mai atentă se observă că predomină aceste trăsături altfel orientate, și nu cele platonice și neoplatonice în sens strict. E vorba aici de un nou accent pus pe *om* în existența lui vremelnică: omul empiric este, într-un fel ca niciodată înainte, centrul lumii. E vorba, pe scurt, de *zeul-om*.

2. ZEUL-OM „Cunoaște-te pe tine însuși, neam dumnezeiesc îmbrăcat în veșmânt muritor.” Aceste cuvinte, cu care Ficino își începe „Scrisoarea către neamul omenesc”, exprimă în cel mai înalt grad ideea fundamentală a concepției sale. Cu cea mai adâncă deferență se înclină în fața lui însuși și în fața neamului divin căruia îi aparține.⁶ El proclamă adorarea zeului-om.

1. *Epist.*, lib. II, vol. I, p. 661 b.

2. *Epist.*, lib. I, vol. I, p. 651 a.

3. Orientarea spre *eros* a Renașterii se vedește și în interesul său extraordinar de mare pentru *astrologie*. Adesea, acesta a fost văzut doar ca o ipostază a „superstiției” generale a vremii, și astfel a fost marginalizată una dintre cele mai importante și mai interesante contribuții de care dispunem cu privire la structura religioasă a Renașterii. În această superstiție doctă se întâlnesc un interes științific și unul religios. Cel din urmă e important în contextul nostru. Religiozitatea *eros*-ului și religia astrelor au mers cu bucurie mână-n mână în toate timpurile, în vreme ce *agape* a respins credința în soarta scrisă-n stele. Nu e o întâmplare că umanistul Melanchton a dat extraordinar de multă importanță teoriilor astrologice, în timp ce Luther le ridiculizează: „Sunt un gunoi cu toată arta lor”, *WA, Tischreden*, nr. 5013; vol. 4, p. 613, 6. – Acest lucru se datorează unei diferențe fundamentale între atitudinile lor religioase [...].

4. W. Dress, *op. cit.*, pp. 76 *sqq.*

5. *Epist.*, lib. I, vol. I, p. 642 a.

6. Scrisoarea lui Ficino către neamul omenesc poartă următorul titlu semnificativ: *Cognitio et reverentia suiipsius omnium optima* [„Cunoașterea și respectul față de sine sunt mai bune decât toate“], *ibid.*

Ce-i drept, Ficino nu aduce nimic nou în sine când vorbește despre om ca despre o ființă divină. Printre adepții religiozității *eros*-ului s-a vorbit astfel în toate timpurile. Dintr-un anumit punct de vedere, se poate spune că ideea existenței unei părți divine în om – scânteia lui Dumnezeu sau oricum i s-ar mai spune – este temeiul propriu-zis al concepției despre *eros*; într-adevăr, potrivit acesteia, izbăvirea constă în faptul că divinul din noi se întoarce la originea sa din Dumnezeu. Însă la Ficino această veche idee se manifestă sub o formă nouă și cu o semnificație diferită, anume capătă contururi explicit *antropocentrice*. Totuși, se poate spune că ideea de *eros* avea încă dintru început un caracter egocentric. Atât la Platon, cât și în neoplatonism, *eros*-ul este iubire-dorință, așadar o iubire de tip egocentric. Dar egocentric nu-i același lucru cu antropocentric. Asta devine limpede dacă ne uităm unde se află centrul de greutate în diversele concepții. La Platon și în neoplatonism, centrul de greutate se găsește în ceva obiectiv, în lumea ideilor sau în cele ce țin de lumea divină. Se poate ca omul să fie, în principiu, o ființă divină, însă, privit în situația lui actuală, el se arată mai degrabă ca un biet prizonier. Gândul la lipsurile sale predomină; omul nu-și are măreția de la sine, ci aceasta decurge exclusiv din faptul că *este pătaș la lumea superioară*. Ideea acestei lumi superioare constituie miezul concepției platonice și neoplatonice.

Or aici s-a petrecut o deplasare totală dinspre obiectiv spre subiectiv, dinspre transcendent spre imanent. La Ioan Scotus Eriugena găsim deja începuturi limpezi ale acestei deplasări;¹ iar în Renaștere și la Ficino este un fapt împlinit. Atitudinea antropocentrică clară și consecventă este ceva caracteristic Renașterii.

Cel mai important document care ilustrează această concepție este principala lucrare filozofică a lui Ficino, *Theologia platonica*, cu subtitlul *De immortalitate animorum* [„Despre nemurirea sufletelor“].² Chiar în prefață, autorul își proclamă teza de bază despre *natura divină a sufletului*.³ În aceasta vede el dogma fundamentală comună platonismului și creștinismului.⁴ [...]

1. Cf. *supra*, partea a II-a, cap. 3, paragr. 3 sq.

2. *M. Ficini Opera*, vol. I, p. 74.

3. Prooemium, p. 74 a. *De divinitate animi* este, de asemenea, o temă recurentă în scrisorile lui Ficino. Cf., de ex., *Epist.*, lib. I, p. 601 a și 642 b; lib. II, p. 681 b și 685; lib. VI, p. 789 b; lib. VII, p. 891.

4. În acest context, Ficino citează cuvintele lui Augustin, potrivit căruia platonicienii ar avea nevoie să schimbe doar câteva cuvinte și propoziții pentru ca viziunea lor să fie cu totul în acord cu creștinismul; cf. *supra*, partea

Omul se află, s-ar putea spune, *în centrul lumii*. *Dedesubtul* lui sunt lucrurile materiale și „calitățile”, iar *deasupra* lui, îngerii și Dumnezeu. Dar toate acestea sunt cuprinse în propria lui persoană. Nimic nu-i este străin în existență. Lucrurile materiale și „calitățile” sunt stăpânite de el, iar cu îngerii și cu Dumnezeu se unește.¹ Omul este stăpân peste cele patru stihii: pășește pe *pământ*, brăzdează *apa*, urcă pe cele mai înalte turnuri în *aer* (ca să nu mai vorbim de aripile lui Dedal și ale lui Icar), aprinde *focul* în cămin și se bucură de el. Dar puțința lui se întinde încă și mai sus; cu o putere cerească urcă la cer, iar cu un cuget supracerească urcă deasupra cerului.² Omul este zeul elementelor, zeul lucrurilor materiale, zeul pământului; nu e doar reprezentantul lui Dumnezeu pe pământ, ci este el însuși „Dumnezeu pe pământ”.³ Gândind, poate pătrunde zidirea lumii, reconstruind creația și ordinea lui Dumnezeu. De aici reiese că spiritul său este în esență identic cu Duhul lui Dumnezeu. Da – e de părere Ficino –, omul ar putea, cu siguranță, să făurească el însuși cerul, dac-ar avea uneltele necesare și acces la materiile cerești.⁴ Cine, având toate acestea dinaintea ochilor, nu recunoaște că sufletul omului e *un rival al lui Dumnezeu* este, fără-ndoială, lipsit de minte, spune Ficino.⁵

Dat fiind că omul este, esențialmente, o ființă divină, nu poate suporta să vadă la Dumnezeu o desăvârșire și o putere pe care el însuși nu le posedă.⁶ E mistuit de dorința de a rivaliza cu El [...],

a II-a, cap. 2, I.3. – Se poate adăuga faptul că, dacă Ficino expune „teologia platonicească”, nu o face în opoziție conștientă față de creștinism. Dimpotrivă, convingerea lui este că acestea două sunt identice în privința tuturor lucrurilor esențiale. Nici activitatea lui la Academia Platonicească nu dovedește vreo tendință conștientă împotriva creștinismului. În anul în care a fost înființată Academia Platonicească din Florența, iar Ficino și-a încheiat scrierea *Theologia platonicească* (1474), acesta a primit o funcție ecleziastică, după ce, cu un an înainte, fusese hirotonit preot. Și ideea des întâlnită că Ficino ar fi avut drept scop contopirea învățăturii platonice cu creștinismul sau că ar fi vrut să demonstreze acordul dintre cele două trebuie considerată eronată. Ideea aceasta se bazează pe concepția greșită că platonismul și creștinismul ar fi reprezentat încă dintru început, pentru Ficino, două fenomene independente. Dimpotrivă, el a considerat de la bun început unitatea dintre ele un fapt stabilit.

1. *Ibid.*, p. 76 a. – Cf. lib. III, cap. II, p. 116 a [...].

2. *Theologia platonicească*, lib. XIII, cap. III, p. 289 sq.

3. *Ibid.*, p. 290. – *Est utique Deus in terris*, lib. XVI, cap. VI, p. 396 a. – *Dei vicarii sumus in terra*, lib. XVI, cap. VII, p. 374 a.

4. Lib. XIII, cap. III, p. 290 b.

5. *Ibid.*, p. 291 b.

6. Așadar, Nietzsche n-a fost primul care a gândit că „Dacă ar exista aievea zei, cum aş putea eu suporta să nu fiu zeu?” (*Aşa grăit-a Zarathustra*,

însă nu vrea doar să fie asemenea lui Dumnezeu; în „măreția cugetului său“, *animi magnitudo*, nu se poate mulțumi cu mai puțin decât a deveni Dumnezeu.¹ Această încercare de a se ridica la Dumnezeu este tot atât de firească pentru om precum e zborul pentru pasăre.² De aceea – spune Ficino – observăm și că omul nu doar se iubește pe sine, ca toate celelalte lucruri, ci are și tendința de a se venera și a se adora pe sine ca pe un zeu.³ Iar această tendință e atât de adânc înrădăcinată în natura umană, încât se afirmă chiar și la oamenii cei mai nesăbuiți. Asta se vedește în încăpățânarea și aroganța cu care țin doar la propria părere, „ca și cum ar fi o învățatură divină“⁴. Ficino găsește o nouă dovadă a naturii și demnității divine a omului în faptul că cei care au adus servicii deosebite neamului omenesc sunt preamăriți de toți oamenii ca niște ființe divine și că, după moarte, li se dedică adorație divină – în timp ce la animale zadarnic căutăm ceva asemănător.⁵ Credința omului în propria-i divinitate și venerația de sine a omului reprezintă, în viziunea lui Ficino, miezul creștinismului.⁶

II, 2, trad. Șt. Aug. Doinaș, Humanitas, București 1996, p. 147). Noutatea în această idee sunt doar punctul de plecare ipotetic și concluzia negativă: „Așadar, nu există zei“. Nu e un pas mare de la Ficino până la Nietzsche, care-l înlocuiește pe Dumnezeu cu Supraomul, și până la Feuerbach, care-l conține pe Dumnezeu ca proiecție a imaginii dorinței omului.

1. Întregul lib. XIV, pp. 298–319, are ca temă *Quod anima nitatur Deus fieri* [„Sufletul se străduiește să devină Dumnezeu“]. – Lib. XIV, cap. I, p. 298 b.

2. Lib. XIV, cap. I, p. 299 a.

3. Cf. lib. XIV, cap. VIII, p. 310 a, care tratează tema: *quod colimus nos ipsos ac Deum* [„că ne aducem cult nouă înșine și lui Dumnezeu“]. – *Ibid.*

4. *Ibid.*, p. 310 b.

5. *Ibid.*

6. Întâlnim la unii cercetători concepția că viziunea lui Ficino ar fi în special de coloratură paulină. Cauza acestei idei cu totul bizare ar putea fi faptul că Ficino a scris un comentariu la Epistola către Romani, unde apare și formula *sola fide*, „numai prin credință [dobândim mântuirea]“. Însă cunoscând gândirea lui Ficino în general, așa cum apare în celelalte scrieri ale sale, ar trebui să înclinăm să ne îndoim *a priori* de posibilitatea unei influențe pauline reale. Iar cercetarea lui W. Dress justifică într-un tot al această îndoială – acolo, o secțiune amplă (pp. 151–216 din *op. cit.*) este dedicată comentariului lui Ficino la Epistola către Romani. Desigur, Ficino însuși nu era conștient de prăpastia care desparte concepția lui religioasă de creștinism: prin platonismul său, credea de fapt că așază o temelie mai solidă pentru creștinismul bisericesc. Însă tocmai modul în care tratează Epistola către Romani dovedește extrem de clar cât de puțin l-a înțeles de fapt pe Pavel. [...] Caracteristică pentru Ficino rămâne doar viziunea antropocentric-eudemonistă asupra religiei, care, în spirit renescentist autentic, îl așază pe om în centrul lumii și face din nemurirea și asemănarea cu Dumnezeu a acestuia nucleul cel mai intim al religiei.

3. IUBIREA DIVINĂ DE SINE După tot ce s-a spus înainte, cu greu mai poate trezi mirare faptul că iubirea în sens creștin nu-și găsește nici un loc în concepția lui Ficino. Singura iubire pe care o cunoaște este iubirea-eros, anume în forma ei cea mai elementară: iubirea de sine. *Orice* iubire – fie ea iubirea lui Dumnezeu sau a zeului-om – este în esență, potrivit lui Ficino, *iubire de sine*.

Dacă Dumnezeu este numit „Iubire“, prin aceasta nu se spune că El iubește în sensul propriu-zis al cuvântului, ci doar că 1. El este *Cauza* oricărei iubiri și 2. că El *se iubește pe sine*.¹ Aici, Ficino a preluat ideea neoplatonică de iubire în forma pe care i-a dat-o Pseudo-Dionisie. Dumnezeu este *eros*,² mai precis *eros* față de sine însuși. Ca Bine suprem, se desfată permanent în propria desăvârșire.³ Și, după cum Tri-Unitatea se învârtă în jurul ei în iubire veșnică – *amans, amor, amatum* – și se întoarce în sine însăși,⁴ tot astfel și iubirea care provine de la Dumnezeu pătrunde întreaga existență și o ține laolaltă și, în cele din urmă, le călăuzește pe toate înapoi la Dumnezeu este doar o expresie a iubirii Lui de sine.⁵ Iar dacă Dumnezeu ne iubește pe noi, oamenii, aceasta se întâmplă fiindcă noi suntem lucrarea sa; și în noi Dumnezeu se iubește doar pe sine.⁶

Însă, după cum Dumnezeu se întoarce în sine în iubire neîncetată, tot astfel o face și spiritul omului, care, în fond, se aseamănă în toate cu Dumnezeu.⁷ Și aici iubirea de sine este forța care

1. *In Dionysium Areopagitam De divinis nominibus*, vol. II, p. 49 a.

2. *In convivium Platonis, de amore, commentarius*, Oratio I, cap. IV, vol. II, p. 286 a. Extrem de interesantă este comparația între textul *Banchetului* lui Platon și comentariul lui Ficino la acesta. Dat fiind că Ficino nu se mulțumește să interpreteze afirmațiile lui Platon doar filologic, ci antrenează întreaga tradiție legată de Platon, atât din Antichitate, cât și din creștinism, avem aici cea mai bună ocazie de a studia *in concreto* tot ceea ce, în decursul timpului, s-a adăugat învățaturii platonice despre *eros* și s-a hrănit din ea, dar și modul în care aceasta a fost transformată și denaturată. Având în vedere că cercetarea de față vizează în primul rând ideea creștină de iubire, trebuie să insistăm, desigur, cât se poate de mult pe modul în care *agape* a creștinismului a fost alterată prin amestecul cu *eros*-ul. Însă problema ar putea fi privită și din celălalt unghi, pentru a vedea în ce fel acest amestec a adus cu sine și o alterare a ideii platonice originare de *eros* – o întrebare extraordinar de interesantă, care se află totuși în afara cercetării noastre.

3. *Theologia platonica*, lib. II, cap. XII, vol. I, p. 107 a.

4. *In Dionysium Areopagitam De divinis nominibus*, vol. II, p. 49 a. – *Ibid.* – *Ibid.*

5. *In convivium*, Oratio II, cap. II, vol. II, p. 287 a.

6. *Theologia platonica*, lib. II, cap. XIII, vol. I, p. 108 b.

7. *Theologia platonica*, lib. IX, cap. I, p. 198 b. – Lib. V, cap. I, p. 132.

determină totul. Iar aceasta nu numai că *este* astfel, ci, potrivit lui Ficino, *trebuie* să fie astfel.¹ Doar pe această bază se poate vorbi de iubire față de un alt om. În semenul pe care-l iubim ne recunoaștem de fapt pe noi înșine și în el ne iubim doar pe noi înșine.² Ficino nu se jenează nici să reducă cu totul iubirea noastră de Dumnezeu la iubirea de sine. Iubirea de Dumnezeu este mijlocul, iubirea de sine este țelul – asta a proclamat Ficino clar și fără echivoc. Or istoria anterioară a ideii de iubire n-a dus lipsă de abordări în această direcție. Deja pentru Augustin iubirea de Dumnezeu și adevărata iubire de sine coincid; și totuși între cele două feluri de a vorbi despre iubirea de sine este o mare diferență. La Augustin e vorba de iubirea de sine a omului smerit înaintea lui Dumnezeu, care-și găsește în Dumnezeu totul și *bonum*, potrivit cuvintelor: *mihi adhaerere Deo bonum est* [„bine îmi este să mă alipesc de Domnul“]. Cu totul alt sens are discursul despre iubirea de sine la omul renascentist care se preamărește pe sine, care îndrăznește să creadă că poate „rivaliza“ cu Dumnezeu și care preferă să vadă în El un mijloc în slujba zeului-om. Nicăieri altundeva nu a fost proclamată iubirea de sine a omului, în acest sens, cu atâta deschidere lipsită de prejudecăți și cu o atât de naivă siguranță de sine. De ce-l iubim pe Dumnezeu? Ficino răspunde: *ut nos ipsos prae caeteris amplectamur* [„ca să ne îmbrățișăm pe noi înșine mai mult decât pe ceilalți“]. Toate celelalte lucruri trebuie să le iubim în Dumnezeu, dar, în cele din urmă, în Dumnezeu ne iubim doar pe noi înșine.³ Poate părea ciudat că Ficino încheie capitoul care, potrivit titlului, ar fi de așteptat să trateze despre *cum trebuie să-l iubim pe Dumnezeu*⁴ cu un cuvânt despre *iubirea de sine*; și totuși acest lucru este absolut în ordine, fiindcă, în problema de care vorbim, iubirea de sine este ultimul cuvânt al lui Ficino.

1. *Epist.*, lib. I, p. 654 b.

2. *Ibid.*, p. 655 a.

3. *In convivium*, Oratio VI, cap. XXI, vol. II, p. 315 a.

4. Oratio VI, cap. XXI are ca titlu *Quomodo Deus amandus*, p. 315 a.

Marele merit al lui Nygren a fost, după părerea mea, faptul că ne-a dat un nou instrument de gândire: e atât de convenabil și de edificator să putem vorbi (și deci gândi) despre cele două elemente ale iubirii sub forma Eros și Agape. — C.S. Lewis, Scrisoare către Mary van Deusen, 4 decembrie 1954

Anders Nygren este de ani buni recunoscut drept unul dintre teologii contemporani de primă mărime. Cea mai importantă lucrare a sa, Eros și agape, a devenit o carte clasică a cercetării teologice. — Charles W. Kegley

Probabil cel mai influent tratat protestant despre iubire din secolul XX. — Alan Vincelette

Vreme de cincizeci de ani sau mai bine, Nygren a fost socotit unul dintre cei mai de seamă teologi din Europa și a rămas, neîndoielnic, cel mai cunoscut teolog scandinav al secolului XX. — Thor Hall

Literatura este locul în care intimitatea se dezvăluie și se dăruiește celor din jur. Asemenea Tatălui din versetul biblic, *cititorul vede în ascuns*. În această carte, cortina se ridică de pe cuvintele spuse în mare taină: scriitorii se roagă (în pagini de jurnal) și personajele lor se roagă (în ficțiune, în proză, în poezie). Adunate laolaltă, cuvintele cele mai sincere și mai puternice li se transformă într-un teribil spectacol al omenescului, în momente pline de dramatism.

Am ales din istoria literaturii câteva rugăciuni care mi s-au părut întotdeauna frumoase, de la Homer și Platon până la N. Steinhardt și Mircea Cărtărescu. Este o antologie pur subiectivă, așezată într-o ordine cronologică de la sine expresivă, cu articulații secrete, care leagă fragmentele într-o poveste a spaimei, a bucuriei, a fragilității și a tăriei omului. Comentariile care le însoțesc nu vor să fie decât o punere în scenă în contextul biografic, istoric și literar, o încercare de înțelegere a luptei care a generat rugăciunile. Unele n-au nevoie de interpretare. Peste altele mi-a făcut plăcere să construiesc un nou pod hermeneutic, într-un dialog la care cititorul este martor și, cine știe, poate părtaș. — I.P.

Ioana Pârvulescu

DIALOGURI SECRETE

CUM SE ROAGĂ SCRIITORII ȘI PERSONAJELE LOR

CAP. 2 DOI PRIETENI

CĂTRE ZEI, DE DRAGUL UNUI MURITOR

418–416 Î.CR. PLATON

„Iubite Pan și voi, zeități de aici, câte sunteți, faceți să dobândesc frumusețea launtrică. Iar dinafara mea să fie toate prietene celor din mine. Fie, apoi, să-l socotesc pe înțelept bogat. Și să am parte de o avere nici mai mare, nici mai mică decât aceea pe care numai omul cumpătat poate să o poarte și s-o mâne.“

Traducere de Gabriel Liiceanu

CĂTRE ZEI, DE DRAGUL UNUI MURITOR Este sfârșitul unei splendide zile de vară, pe care doi bărbați, unul de peste 50 de ani, iar altul având cam jumătate din vârsta lui, au petrecut-o împreună. Cei doi discutaseră, între miresme, la umbra unui platan, în iarba moale, lângă un izvor răcoros. Simțind că se află într-un spațiu binecuvântat, altfel spus, locuit de zei, bărbatul mai vârstnic, Socrate, nu părăsește umbra de sub copac înainte de a înălța o rugă divinităților locului și a-i da astfel o ultimă lecție prietenului mai tânăr, Phaidros. De altfel, după ce rostește

ruga, îl și întreabă: „Oare, Phaidros, ar mai fi ceva de cerut? Mie ruga îmi este pe măsură.“ Ceruse „frumusețe *lăuntrică*“, el, care o avea din plin, și n-o avea, în schimb, pe cea exterioară. Ceruse armonie între ce se află înăuntrul său și ce se află în afara lui, adică împăcare trupească și spirituală cu el, cu lumea și soarta, un lucru care, din nou, îi e specific. Ceruse să-l socotească pe cel înțelept bogat (oare chiar mai era nevoie, oare n-o făcea deja?) și, pe ultimul loc, ceruse exact atâta avere câtă îi făcea trebuință unui om „cumpătat“. Xenofon spune că toată averea lui Socrate, cu casă cu tot, valora cinci mine (adică 500 de drahme). Dovedind o lăudabilă modestie (învățase lecția), Phaidros nu adaugă altceva, unit în dorințe cu maestrul său: „Atunci să-i fiu și eu părtaș, căci toate ale prietenilor sunt obștești.“ Fără să sesizeze unde țintește de fapt Socrate, tânărul îmbracă și el rugăciunea acestuia. După ce s-au disputat cu privire la eros, la suflet, la frumos, la adevăr și la multe altele, s-au întâlnit deplin într-una și aceeași rugă, semn puternic de prietenie.

Surpriza e că pe Phaidros ruga îl atinge mult mai mult decât pe cel care o rostește. Cu frumusețea lui exterioară evidentă, tocmai de cea *lăuntrică* avea nevoie, cu tinerețea care nu e încă bine așezată în viață, îi trebuia potrivirea dintre *lăuntric* și exterior, cu limitările vârstei lui, e de presupus că nu-l considera chiar de la sine bogat pe cel înțelept, cât despre avere, avea prea multă (familia îi era foarte înstărită).

Să se fi rugat înțeleptul Socrate mai mult pentru Phaidros decât pentru el însuși? Destul de probabil. Tot ce le cere Socrate zeilor este croit *pe măsura lui Phaidros*: mai multă frumusețe *lăuntrică*, mai multă armonie, mai multă prețuire a înțelepciunii, mai puțină bogăție. Cu ironia lui subtilă, Socrate îl face pe Phaidros să creadă că destinatarul inițial era însuși cel care se rugase, că haina rugăciunii era croită pe măsură proprie. De fapt cere în numele lui Phaidros (așa cum Thetis cere în numele lui Ahile) lucruri care lui nu-i lipsesc. Dar care, ca efect secundar, l-ar fi ajutat pe Phaidros să-l prețuiască cum trebuie și pe Socrate.

Fiul lui Pythocles avea vreo 25 de ani la data dialogului¹, în timp ce Socrate avea cam 53. Rugăciunea la care se asociază tânărul, fără s-o rostească totuși, nu-i aduce prea mult noroc. În nefastul an 415 î.Cr., deci la scurt timp după discuțiile despre iubire (cea

1. Debra Nails, *Oamenii lui Platon: O prosopografie a lui Platon și a altor socratici*, traducere de Cezar Octavian Tabarcea, cuvânt înainte de Zoe Petre, ediție îngrijită de Cătălin Partenie și Paul Balogh, București, Humanitas, 2008, pp. 267–270. De aici provin detaliile biografice cu privire la Phaidros, precum și datarea dialogului.

din *Banchetul*, pe care tocmai discursul cam convențional al lui Phaidros o deschide, și cea din dialogul care-i poartă numele, ambele petrecute cam cu un an mai devreme), el este acuzat de sacrilegiu și de profanare. Din motive politice (o dispută legată de o invazie în Sicilia), în anul 415, în Atica se batjocoresc, prin parodiere, misterele eleusine, în locuințele tinerilor bogați, și se mutilează hermele, un fel de statui rudimentar cioplite, cu chipul și cu falusul zeului Hermes, așezate la răspântii și marcând hotarele proprietăților. Metecul Teucros a fost cel care, în schimbul unor avantaje, l-a pârlit și pe Phaidros, nevoit să se exileze. Își pierde bunurile și rămâne cu atâta avere cât a putut purta și struni, exact ca-n rugăciune, înțelegând, pesemne, abia acum ce-a cerut. Moare devreme, în 393, doar cu șase ani după Socrate.

Ni-i închipuim de obicei pe Platon și pe Aristotel, avea să scrie Pascal cu două milenii mai târziu, îmbrăcați în togi lungi și mereu „gravi și serioși. Erau niște oameni cumsecade, care râdeau la fel ca toți ceilalți, cu prietenii lor”¹. O ultimă remarcă. Dintre „oamenii lui Platon”, se spune că Phaidros era cel pe care autorul îl iubea cel mai mult. Splendida rugă pusă de el în gura lui Socrate este, poate, o delicată dovadă.

DIN CUPRINS:

Homer Lanțul slăbiciunilor zeești Platon Doi prieteni Lucrețiu
O nouă primăvară Vergiliu Cineva îl vede de sus Seneca Atrac-
ția interzisului Epictet Nu poate fi învins William Shakespeare
Blocajul Blaise Pascal Două amprente W.A. Mozart Stăpâna
noptii Ion Budai-Deleanu O vânătoare erotică Goethe Hră-
nește doi Alphonse de Lamartine Delicii rapide Ion Heliade
Rădulescu Pentru toți Lev Tolstoi Sufletul rus Ion Creangă Me-
tamorfoze sfidătoare Mihai Eminescu Icoana iubitei Feodor Dos-
toievski După o zi lungă și grea Vasile Alecsandri Pasiuni la o
sărbătoare I.L. Caragiale Un mare hohot din cer Alexandru
Macedonski La loterie Rainer Maria Rilke Cel care vede altfel
Ion Vinea Prea devreme sau prea târziu Tudor Arghezi Ghostwri-
ter Eugen Ionescu Tărățe și sforicele Karel Čapek Încercare de
salvare Emil Cioran Misticul care nu crede Nikos Kazantzakis
Picătura de apă Gala Galaction Utopia neagră Nicolae Stein-
hardt La închisoare Mircea Cărtărescu Cu mâna pe inimă Jan
Koneffke Fețele lui Dumnezeu Toni Morrison Mânia inocenților

1. *Lettres écrites à un provincial*, nouvelle édition avec une Introduction de L. Derôme, în *Œuvres de Pascal*, tome premier, Paris, Garnier Frères, Librairie – Éditeurs, MDCCCLXXXV (1885), Gallica.bnf.fr.

Richard Dawkins, considerat unul dintre cei mai renumiți oameni de știință ai timpului nostru, a adus contribuții importante în biologia evoluționistă și a stimulat interesul cititorilor săi pentru știință. *Candelă de-o clipă-n întuneric* este continuarea firească și mult așteptată a bestsellerului memorialistic *O curiozitate fără margini* – anii copilăriei și ai formării. De data aceasta, Richard Dawkins își reamintește plin de bună dispoziție și de spirit critic deceniile dedicate științei și descoperirii. Un punct culminant din biografia sa și motivul pentru care a ajuns să fie cunoscut de un public mai larg îl constituie apariția cărții *Dumnezeu: o amăgire*, al cărei mesaj nu a fost trecut cu vederea de lumea creștină.

Richard Dawkins

CANDELĂ DE-O CLIPĂ-N ÎNTUNERIC

VIAȚA MEA ÎN LUMEA ȘTIINȚEI

Traducere din engleză de Elena Drăgușin-Richard

Publicarea cărții *Dumnezeu: o amăgire* a provocat un mare număr de presupuse replici la argumentul că Dumnezeu, fiind complex, nu reprezintă o soluție la enigma complexității. Toate au fost la fel de slabe și pot fi rezumate într-o singură propoziție: „Dumnezeu nu e complex, e simplu“. Cum știm asta? Pentru că așa spun teologii, iar ei sunt specialiștii în materie de Dumnezeu, nu-i așa? Simplu. Câștigarea disputei prin decret. Dar nu se poate și una, și alta. Ori Dumnezeu e simplu, și atunci nu are cunoștințele și abilitățile necesare proiectării care să justifice complexitatea pe care o vedem, ori este complex, și atunci trebuie să fie explicat la rândul lui, nu mai puțin decât complexitatea pentru a cărei explicație este invocat. Cu cât îți faci divinitatea mai simplă, cu atât e mai puțin calificată să explice complexitatea lumii. Și cu cât o faci mai complexă, cu atât mai mult necesită ea însăși o explicație.

Peter Atkins a adaptat această idee în minunata lui carte, *Creation Revisited*, unde a postulat un „zeu leneș“, iar apoi a arătat pas

cu pas ce ar trebui să facă acel zeu leneș pentru a crea universul pe care îl vedem. A ajuns la concluzia că zeul leneș trebuia să facă atât de puține lucruri, încât nici nu era nevoie să existe. Iar dacă admitem că Dumnezeu are abilitățile complexe *suplimentare* ce se presupune că le afișează – ascultarea simultană a gândurilor celor șapte miliarde de oameni (ca să nu mai pomenim conversațiile cu morții), răspunsul la rugăciunile lor, iertarea păcatelor, distribuirea pedepselor sau răsplăților postume, salvarea unora dintre pacienții cu cancer, dar nu și a altora – nu facem decât să amplificăm problema și mai mult.

Evoluția darwinistă este cea mai bună soluție a problemei improbabilității statistice a vieții, pentru că lucrează cumulativ și gradual. Selecția naturală formează o punte legitimă de la simplitatea primordială la complexitatea finală și este singura teorie cunoscută capabilă de acest lucru. Inginerii umani pot să proiecteze lucruri complexe, dar chiar și inginerii umani trebuie să aibă o explicație, iar evoluția prin selecție naturală îi explică și pe ei odată cu restul vieții.

Desigur, *Dumnezeu: o amăgire* conține și alte subiecte în afară de problema improbabilității statistice. Există pasaje despre originea evoluționistă a religiei, despre rădăcina moralității, despre valoarea literară a scripturilor religioase, despre abuzul exercitat de religie asupra copiilor și multe alte lucruri. Îmi place să cred că e o carte umană, plină de umor, departe de polemica stridentă și mâniașă de care este uneori acuzată. Umorul pe care îl conține este uneori ironic, alteori satiric, și este adevărat că țintele unui asemenea umor nu fac uneori distincție între satiră amabilă și discurs plin de ură. Unul dintre lucrurile pe care le-am învățat de la Peter Medawar este că ridiculizarea satirică bine ținută nu este același lucru cu abuzul vulgar. Cu toate acestea, criticii motivați religios par adesea incapabili să observe diferența. Unul dintre ei chiar m-a bănuțat că sufăr de sindromul Tourette, deși e greu de crezut că a citit cartea (probabil că se îndrăgostise de propria lui comparație).

Judecând după cantitatea de vitriol abătută asupra cărții e chiar surprinzător că în sutele mele de apariții publice, multe în așa-zisa „centură biblică” a Statelor Unite, aproape că nu am făcut deloc obiectul unor comentarii agresive directe. În plus, aproape niciodată nu am fost supus unei serii de întrebări critice. Am fost chiar dezamăgit de acest lucru, pentru că mi-au făcut plăcere rarele ocazii, așa cum s-a întâmplat atunci când am fost invitat să țin o prelegere la Colegiul de Fete Randolph Macon din Virginia (acum

acceptă și băieți). Randolph Macon este un colegiu de arte liberale decent, cu standarde înalte. Dar „Universitatea” Liberty, fondată de televangelistul Jerry Falwell se află în același oraș, iar un număr mare de studenți de acolo au venit și au ocupat primul rând din sala de conferințe. Au monopolizat sesiunea de întrebări și răspunsuri, făcând coadă în spatele ambelor microfoane aflate în sală. Întrebările erau extrem de politicoase, dar puternic motivate de fundamentalism creștin, care constituie o condiție pentru admiterea la „universitate”. Bineînțeles că nu am întâmpinat nici o dificultate în a le răspunde rând pe rând, în ovațiile fetelor de la Randolph Macon. Unul dintre ei a început prin a spune că Universitatea Liberty deține o fosilă de dinozaur considerată a avea o vechime de 3.000 de ani. M-a rugat să explic cum ar putea să demonstreze adevărata vechime a unei astfel de fosile. Am spus că fosilele sunt datate de diverse ceasuri radioactive, care merg la viteze foarte diferite, și toate arată în mod independent că dinozaurii au o vechime de cel puțin 65 de milioane de ani. Am adăugat:

Dacă este adevărat că muzeul de la Universitatea Liberty are o fosilă de dinozaur ce se consideră că are o vechime de 3.000 de ani, este o rușine pentru educație. Însăși ideea de universitate e pervertită și i-aș încuraja pe toți membrii Universității Liberty din sală să meargă la o universitate adevărată.

Aici am primit cea mai mare ovație a serii, căci Randolph Macon este o universitate adevărată. O altă întrebare din acea seară, „Dar dacă vă înșelați?” (căutați pe Google), împreună cu răspunsul meu, a devenit virală. [...]

Atât în Vechiul, cât și în Noul Testament există versete bune și versete înfiorătoare. Dar trebuie să existe un criteriu pentru a distinge între cele bune și cele rele. Pentru a evita argumentul circular, criteriul trebuie să vină din afara Scripturii. Este greu să se determine originea criteriilor noastre morale dominante, dar se manifestă cu claritate în ceea ce am numit „*Zeitgeist* moral schimbător”. Astăzi suntem moraliști de secol XXI, suntem puternic marcați de valorile acestui secol. Chiar și cei mai avansați sau progresești gânditori ai secolului al XIX-lea, oameni precum T.H. Huxley, Charles Darwin și Abraham Lincoln, ne-ar șoca cu rasismul și sexismul lor dacă ar veni la o petrecere contemporană sau ar scrie comentarii pe internet. Huxley și Lincoln considerau că inferioritatea negrilor este de la sine înțeleasă și mulți dintre părinții fondatori ai Statelor Unite aveau sclavi. Multe dintre democrațiile lumii au introdus sufragiul feminin abia

după anii '20: Franța în 1944, Italia în 1946, Grecia în 1952, Elveția așteptând până în 1971. Printre argumentele incredibile aduse împotriva sufragiului feminin se număra: „Nu este necesar, pentru că femeile oricum votează la fel ca soții lor.“ *Zeitgeist*-ul moral se schimbă inexorabil, iar rezultatul este că și cei mai progresiști gânditori ai secolului al XIX-lea tind să rămână în urma celor mai puțin progresiști gânditori ai secolului al XXI-lea. Prin urmare, faptul că alegem din Biblie care verset e bun și care e rău corespunde cu standardele unei conversații civilizate de secol XXI. Și dat fiind că avem în mod clar standarde preferate și acceptate pentru alegerea versetelor biblice, de ce să mai apelăm la Biblie în căutarea îndrumării morale? De ce să nu mergem direct la *Zeitgeist*-ul nostru moral și să eliminăm intermediarul biblic?

Pe de altă parte, există motive bine întemeiate pentru a aborda Scriptura ca literatură, căci, așa cum am mai spus în *Dumnezeu: o amăgire*, întreaga noastră cultură este atât de înțreșută cu ea, încât nu poți înțelege aluziile celorlalți sau propria istorie dacă nu cunoști Biblia. De fapt, am umplut două pagini cu citate biblice familiare tuturor, dar a căror origine este cunoscută doar de câțiva. Susțin cu fervoare implementarea orelor *despre* religie în școli, dar mă opun cu aceeași vehemență îndochinării copiilor în limitele unei anumite tradiții religioase în care s-a întâmplat să se nască. Am atras de nenumărate ori atenția asupra faptului straniu că, deși ne-ar cuprinde fiorii dacă am întâlni expresii precum „copil existențialist“, „copil marxist“, „copil postmodernist“, „copil keynesian“ sau „copil monetarist“, întreaga noastră societate, atât seculară, cât și religioasă, nu are nici cea mai mică tresărire când aude despre un „copil catolic“ sau un „copil musulman“. Trebuie să devenim mult mai conștienți că aceste expresii sunt inacceptabile, la fel cum feministele au reușit să facă oamenii mai conștienți de expresii discriminatorii. Vă rog să nu mai vorbiți *niciodată* despre un copil catolic, un copil protestant sau un copil musulman. Spuneți în schimb „copilul unor părinți catolici“ sau „copilul unor părinți musulmani“. Calculele demografice alarmiste care conchid, de exemplu, că „Franța va avea o majoritate musulmană până în anul cutare“ sunt bazate în întregime pe presupunerea gratuită că religia părinților este automat moștenită de copiii lor. Este o presupunere ce trebuie pusă în discuție, și nu acceptată în mod nechibzuit.

O întrebare care mi-a fost adresată de multe ori după publicarea cărții *Dumnezeu: o amăgire* este dacă, în cadrul dezbaterilor cu oameni religioși, ar trebui să fim conciliatori și „acomodaționiști“

sau absolut sinceri. Am menționat acest lucru mai devreme în legătură cu întrebările publice pe care mi le-au adresat Lawrence Krauss și Neil deGrasse Tyson. Bănuiesc că ambele abordări sunt potrivite, dar în fața unui public diferit. Am ascultat odată o conferință foarte bine primită care se numea „Nu fi măgar“ și în care vorbitorul ruga publicul să răspundă printr-un vot cu mâinile ridicate la întrebarea: „Dacă cineva te-ar face idiot, ar avea șanse să te convingă să-i adopți punctul de vedere?“ Bineînțeles că răspunsul a fost majoritar negativ. Dar vorbitorul ar fi trebuit să întrebe altceva. „Dacă ai fi martorul, încă nehotărât, al unei discuții între doi oameni, iar unul dintre ei ar oferi un motiv întemeiat pentru a crede că celălalt e idiot, te-ar influența acest lucru în decizia pe care o vei lua?“ Sper să nu mă cobor niciodată la atacuri la persoană gratuite, dar cred că ridiculizarea umoristică sau satirică poate fi o armă eficientă. Dar trebuie să-și atingă ținta cu precizie. Desenul animat american satiric *South Park* m-a inclus la un moment dat într-un episod. Este o ilustrație instructivă, pentru că jumătate era un moment satiric foarte bine țintit (un viitor în care „mișcarea“ atee se scindase în două facțiuni ce se luptau între ele), iar cealaltă jumătate nu avea nici o țintă și nici nu putea fi numită satiră (o caricatură în care sodomizam un transsexual chel).

„Cititorii Candeliei de-o clipă-n întuneric vor avea multe satisfacții: o proză încântătoare a unuia dintre cei mai mari scriitori în viață, idei stimulative cu privire la natura vieții și la condiția umană și oportunitatea de a pătrunde mecanismul unei minți extraordinare, plină de incisivitate intelectuală, dar și de generozitate personală.“ – Steven Pinker, profesor de psihologie la Universitatea Harvard și autor al cărților *The Better Angels of Our Nature* și *Enlightenment Now: The Case for Reason, Science, Humanism, and Progress*

„Candelă de-o clipă-n întuneric ne furnizează o sumedenie de plăceri de care ne putem bucura: claritatea usturătoare a descoperirilor și explicațiilor științifice, ingeniozitate dublată de o largă erudiție, o scriitură ce atinge înălțimi poetice fără a-și pierde din acuratețe, o încântare inspirată de frumusețea mecanismelor naturii și totodată de darurile și talentele celorlalți. Omul Richard Dawkins care strălucește prin aceste minunate pagini este în aceeași măsură de generos și de genial, amintindu-ne răsunătoarele cuvinte ale lui Darwin: «Există o măreție în perspectiva aceasta asupra vieții».“ – Rebecca Newberger Goldstein, autoare a cărții *Plato at the Googleplex: Why Philosophy Won't Go Away*

„Acesta este Richard Dawkins pe care am ajuns să-l cunosc și să-l respect ca prieten, coleg și tovarăș de drum: plin de duh și autoironie, extrem de curios, mereu autentic și un povestitor plin de farmec, care se întâmplă să fie unul dintre cei mai buni scriitori din domeniul științei de pe planetă – fără nici o asemănare cu polemistul strident descris de unii autori din tabăra religioasă. Candelă de-o clipă-n întuneric îi va satisface și poate chiar îi va surprinde pe cei care vor să cunoască o parte din adevărata natură a omului din spatele cărților Gena egoiste și Dumnezeu: o amăgire. – Lawrence M. Krauss, fizician și cosmolog, autor al unor bestselleruri printre care se numără *The Physics of Star Trek* și *A Universe from Nothing*

Richard întotdeauna scrie ca și cum ți-ar spune o poveste, și de aceea atât de mulți nespecialiști înțeleg acum știința mai bine decât o făceau înainte. Dar atunci când povestea pe care o spune este propria sa viață, mesajul devine și mai convingător. — Bill Maher

Peste un secol, istoricii vor trece în revistă acei oameni de știință din a doua jumătate a secolului XX care au influențat atât știința, cât și cultura umanității. Printre numele cuprinse în acea scurtă listă se va afla și cel al lui Richard Dawkins, un scriitor elocvent care este fără îndoială una dintre marile minți ale vremurilor noastre. Candelă de-o clipă-n întuneric le va oferi acestor istorici din viitor calea către măreție, care începe odată cu publicarea Genei egoiste, în 1976, și își atinge punctul culminant cu Dumnezeu: o amăgire, o carte al cărei impact îl mai simțim și astăzi. — Michael Shermer, autor al cărților *Why Darwin Matters* și *The Moral Arc*

DIN CUPRINS:

Teoria taximetristă a evoluției Extinderea fenotipului Acțiune la distanță Redescoperirea organismului: pasageri legitimi și clandestini Consecințe ale fenotipului extins Constrângeri ale perfecțiunii Inginerul darwinist din clasă „Cartea genetică a morților” și specia văzută ca un „calculator de valori medii” Evoluția în pixeli Evoluția capacității de evoluție Embrioni caleidoscopici Artromorfe Gena cooperantă Darwinismul universal Memele Bărci chinezești și telefoane fără fir Modele ale lumii Argumentul neîncrederii personale Dumnezeu: o amăgire

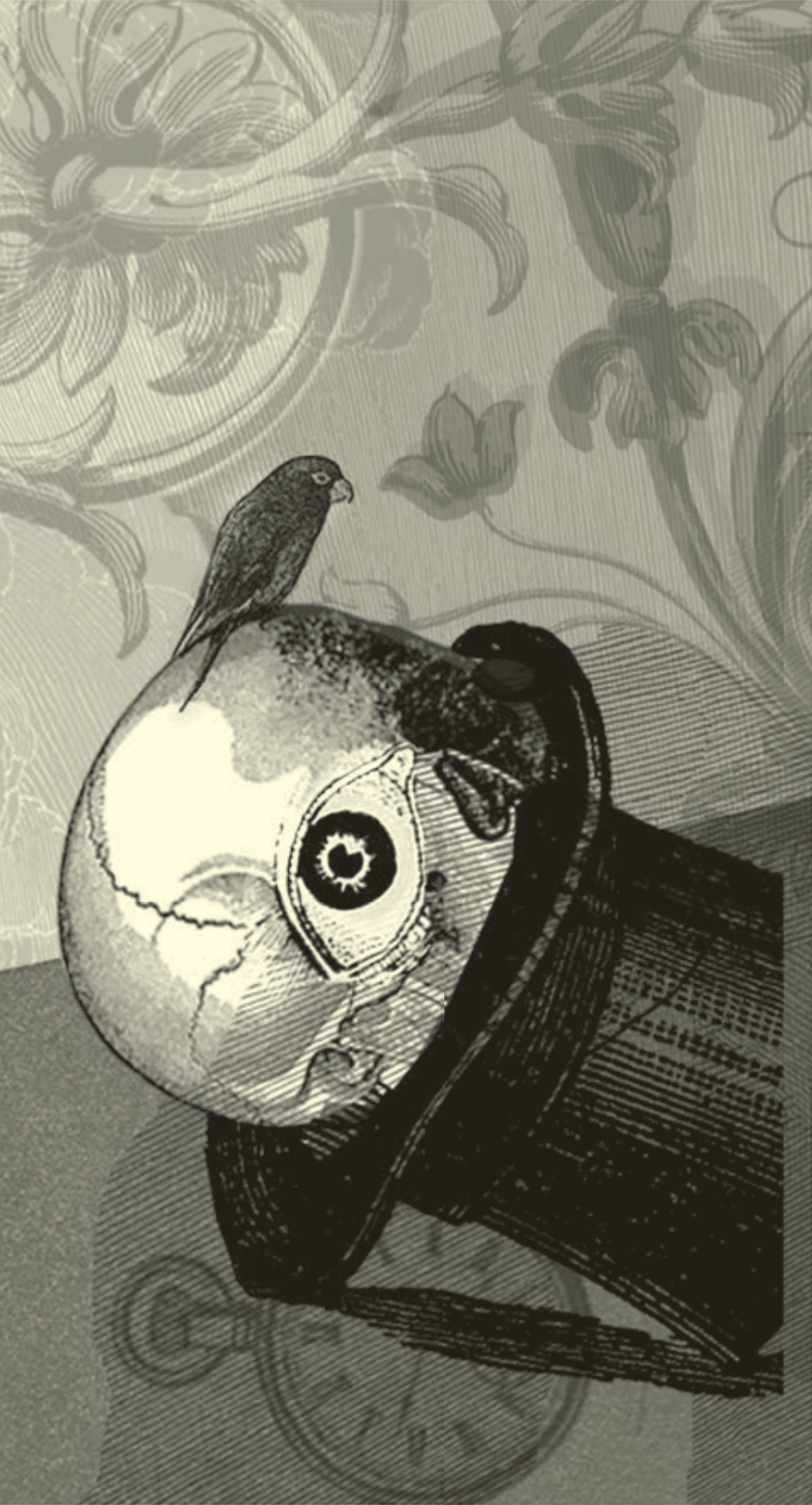
DE ACELAȘI AUTOR:

Scrisă cu talent, ca toate cărțile lui Richard Dawkins, combinând istorii amuzante și versuri iubite cu interpretări de experimente și cu mari idei din biologie povestite pe înțelesul nespecialiștilor, O curiozitate fără margini „este menită – cum spunea Michael Shermer – să devină o carte clasică în analele autobiografiei științifice“.

Lumea ca un mare spectacol poate fi considerată fără doar și poate una dintre cele mai clare, mai cuprinzătoare și mai incitante treceri în revistă a dovezilor evoluției în biologie.

Christine Kenneally este cunoscută de publicul larg prin intermediul bestsellerului *The First Word: The Search for the Origins of Language* (2007), unde tratează evoluția limbajului. Multe dintre articolele sale au fost publicate în *The New York Times*, *New Yorker*, *Slate*, *New Scientist*. Ultima ei carte, *Povestea secretă a speciei umane*, cercetează felul în care cele mai recente descoperiri din genetică, biologie, economie, antropologie, psihologie și istorie ne dezvăluie de unde ne tragem, cine suntem și ce am putea deveni ca specie și ca indivizi.

Christine Kenneally

POVESTEA SECRETĂ A SPECIEI UMANE

CUM NE MODELEAZĂ ADN-UL ȘI
ISTORIA IDENTITATEA ȘI VIITORUL

Traducere din engleză de Andrei Bontaș și Ancuța Bontaș

De ce ne pasă de unde venim sau din cine ne tragem? Se datorează oare lucrurilor care ni se transmit din generațiile anterioare? Au viețile propriilor strămoși vreo influență asupra noastră? Sau e doar o poveste pe care ne place să ne-o spunem? În interiorul familiilor noastre există mai multe convingeri ce țin de trăsături, moșteniri și secrete ale asemănării familiale: ea are nasul tatălui ei, el are umorul ireverențios al bunicului, ei doi seamănă ca două picături de apă. Ce este însă real și ce este mit? Ce știm cu adevărat?

De-a lungul anilor, am ajuns să consider că tăcerea din familia mea despre tatăl tatălui meu nu este ceva întâmplător sau nesemnificativ. Știu că secretul nașterii lui a avut un impact enorm asupra vieții sale și bănuiesc că are și asupra vieții mele. Dar cum rămâne cu omul din spatele secretului? A lăsat în urmă ceva mai însemnat decât o ușă trântită, al cărei sunet reverberează încă de-a lungul generațiilor? Aproape 25% din ADN-ul meu provine de la el. Cum m-a modelat acest lucru?

Această întrebare m-a călăuzit către alte mii de întrebări, care până la urmă m-au condus către scrierea acestei cărți. *Povestea nevăzută a speciei umane* are la origine năzuința mea de a căuta în întreaga lume oameni care pot oferi explicații despre propria moștenire ancestrală. Am descoperit astfel o sumedenie de lucruri: povești și secrete, nume și date, sentimente, idei, modalități de a lua decizii și ADN. Și asta e doar începutul. Tot acest material care ni se transmite atât la nivel mental, cât și fizic este atât de interesant tocmai datorită felului în care ne formează și ne influențează viața, identitatea și viitorul.

Abia după ce am început această căutare am întâlnit ideea de „dependență de calea aleasă”, un concept inventat de fizicieni pentru a explica felul în care roboții lucrează cu o eficiență maximă și risipă minimă de energie. Acest concept a fost apoi preluat de economiști pentru a lămuri felul în care viitorul este influențat de calea aleasă din trecut până în prezent. L-au folosit pentru a explica de ce anumite economii sunt mai sănătoase decât altele, de ce unele legi au o structură specifică și de ce tehnologia este diferită în diverse zone. Atunci când ne referim la tendințe pozitive și negative în viața noastră, când ceva bun devine și mai bun sau ceva rău se amplifică și devine și mai rău, vorbim de fapt despre tipare ale dependenței de calea aleasă.

Tastatura QWERTY este exemplul clasic de dependență de calea aleasă în tehnologie. Dintre toate tipurile de tastatură care au concurat pentru a deveni standardul pe vremea mașinilor de scris, tastatura QWERTY s-a impus din cine știe ce motiv. În ciuda faptului că nu era cea mai ușor de utilizat sau că nu avea cea mai ergonomică formă, milioane de oameni s-au obișnuit s-o folosească și până la urmă a devenit ceva atât de statornicit în viața noastră, încât modificarea sa a fost imposibilă. Oamenii s-au hotărât să adopte acest model cu care se obișnuiseră, ceea ce a însemnat că toate tastaturile și laptopurile actuale se folosesc de sistemul QWERTY.

Atunci când am întâlnit această noțiune, am înțeles aproape instantaneu că voi cerceta până la urmă felul în care dependența de calea aleasă afectează mintea și organismul uman. Acest tip de dependență reprezintă, desigur, și un alt mod de a discuta despre evoluție, explicând faptul că nimic nu evoluează pur și simplu din neant. Procesul este în mod fundamental unul treptat: evoluția se bazează pe un material preexistent. Forma corpului și cea a creierului sunt de exemplu tributare formelor pe care le-au avut organele strămoșilor noștri. Nu e o întâmplare că

semănăm cu cimpanzeii, din moment ce oamenii și cimpanzeii au avut un strămoș comun acum cinci milioane de ani.

Întrebarea care a ajuns să mă preocupe și care stă la baza acestei cărți este cât de mult din procesul nostru decizional și din cunoașterea noastră de sine se datorează acestei dependențe. Singurul mod de a afla răspunsul este să privim retrospectiv fiecare cale pe care umanitatea a ales-o. În mod ideal, acest lucru ar însemna și reconstrucția celor mai importante căi care ne-au adus până în acest punct: unde au început, cine a călătorit de-a lungul lor, unde au apărut cotituri ușoare și unde întâlnim schimbări puternice de direcție. După cum se zice: nu contează destinația, ci drumul până acolo.

Din moment ce ne întrebăm ce se transmite mai departe, trebuie să ne întrebăm și cine sunt cei care transmit. Sunt părinții noștri, societatea, statul? Sunt lucruri care se transmit involuntar sau intenționat? Este această transmitere completă, sau parțială? Și cum ne raportăm la ceea ce transmitem mai departe pe măsură ce facem acest lucru? Oare putem *vedea* ceea ce transmitem? În privința culturii, avem impresia că putem. Dar în privința ADN-ului, nu am putut să vedem nimic aproape întreaga noastră istorie.

Acestea fiind spuse, dacă te întrebi ce ți s-a transmis de la generațiile anterioare, dacă te întrebi, așa cum mă întreb eu, cât de mult contează trecutul, ești norocos că trăiești în această epocă. Pentru că toate instrumentele de care avem nevoie pentru a ne contempla trecutul – arhivele pe care le-am construit, moștenirile culturale și vizibilitatea ADN-ului – au suferit o transformare radicală în ultimii zece ani.

Digitalizarea masivă a arhivelor a schimbat complet modul în care le folosim și, cel mai important, lucrurile pe care ni le pot spune. În plus, și parțial datorită utilității acestor noi sisteme digitale, unii cercetători cu simț practic au găsit o modalitate de a aproxima impactul pe care evenimente istorice din trecutul îndepărtat îl au asupra comunităților umane actuale.

Și apoi, bineînțeles, avem ADN-ul: baza de date biologică. În ultimele decenii, interesul față de ADN a fost sinonim în general cu cercetarea genelor și a felului în care acestea ne afectează sănătatea și ne determină trăsăturile fizice. Însă pe măsură ce am ajuns să înțelegem mai bine genomul, s-a dovedit că ADN-ul este important nu numai pentru viitorul nostru, dar și în descoperirea trecutului. Am aflat că o mare parte a genomului nu este format din ADN codificant (adică gene care codifică proteine ce îndeplinesc apoi diverse funcții în organismul nostru), ci din ADN necodificant,

sau ceea ce era numit până de curând ADN inutil (*junk*). Acum știm că, deși impactul său nu e direct, ADN-ul necodificant ne poate influența genele în mod semnificativ – sau poate pur și simplu să nu ne afecteze în mod vizibil. Dar chiar și în cel de-al doilea caz, ne poate ajuta să ne cunoaștem mai bine istoria, după cum a demonstrat un grup de cercetători.

Cel mai remarcabil lucru în folosirea ADN-ului în studiul istoric este faptul că scoate la iveală nu doar trecutul biologic, ci și aspectele sociale. Așa cum oamenii dau naștere altor oameni, aceștia transmit mai departe gene și o cantitate enormă de ADN necodificant, iar în tot acest ADN putem descoperi obiceiurile unor populații sau chiar evenimente personale petrecute acum mii de ani. Deși am dezbătut ani de zile felul în care ADN-ul influențează societatea (Este determinant? Este irelevant? Ne modelează inteligența, comportamentul, rasa?), observăm din ce în ce mai mult că societatea este cea care influențează ADN-ul.

Devine tot mai clar că dacă asociezi ADN-ul cu istoria și moștenirea mai abstractă a unei comunități, precum credințele, sentimentele și ideile sale, ceea ce era până atunci inaccesibil iese la iveală cu o claritate fără precedent. Întreaga curgere a istoriei devine mai evidentă și putem urmări nu doar evenimente disparate sau imagini de ansamblu, ci întregul context istoric și felul în care aceste evenimente se leagă unele de celelalte. Mai mult decât atât, putem începe să deslușim felul în care acțiunea genelor și raportarea noastră la ele ne influențează istoria.

Construind o istorie coerentă din toate aceste informații fragmentare avem posibilitatea să înțelegem în ce fel evenimentele care se petrec în vremelnica noastră existență se armonizează cu episoade ce se desfășoară în intervale lungi de timp, în ce fel viața ne este influențată de perioada în care trăim și poporul din care facem parte, în ce fel existența omului de rând modelează epoci, cât de mult ne influențează trecutul identitatea și cât de autonomi suntem față de el. Prin folosirea consemnărilor din trecut, a istoriei culturale și a ADN-ului poți să înțelegi cu o mai mare ușurință că forțele care acționează la scară istorică au influențat destinul tău și al familiei tale. Și mai poți înțelege încă ceva: că familia ta a contribuit la modelarea istoriei.

Se spune de prea multe ori despre cărți că sunt «strălucitoare», însă acest cuvânt ar trebui păstrat pentru Christine Kenneally și cartea ei, Povestea nevăzută a speciei umane. Mergând dincolo de dihotomia natură/cultură, Kenneally ne arată cum a apărut omul modern și societatea în care trăiește. Această carte se citește ca un glorios

caleidoscop alcătuit din știință, psihologie, istorie și înaltă artă scriitoricească. — Susan Cain, autor al bestsellerului *Quiet: The Power of Introverts in a World That Can't Stop Talking*

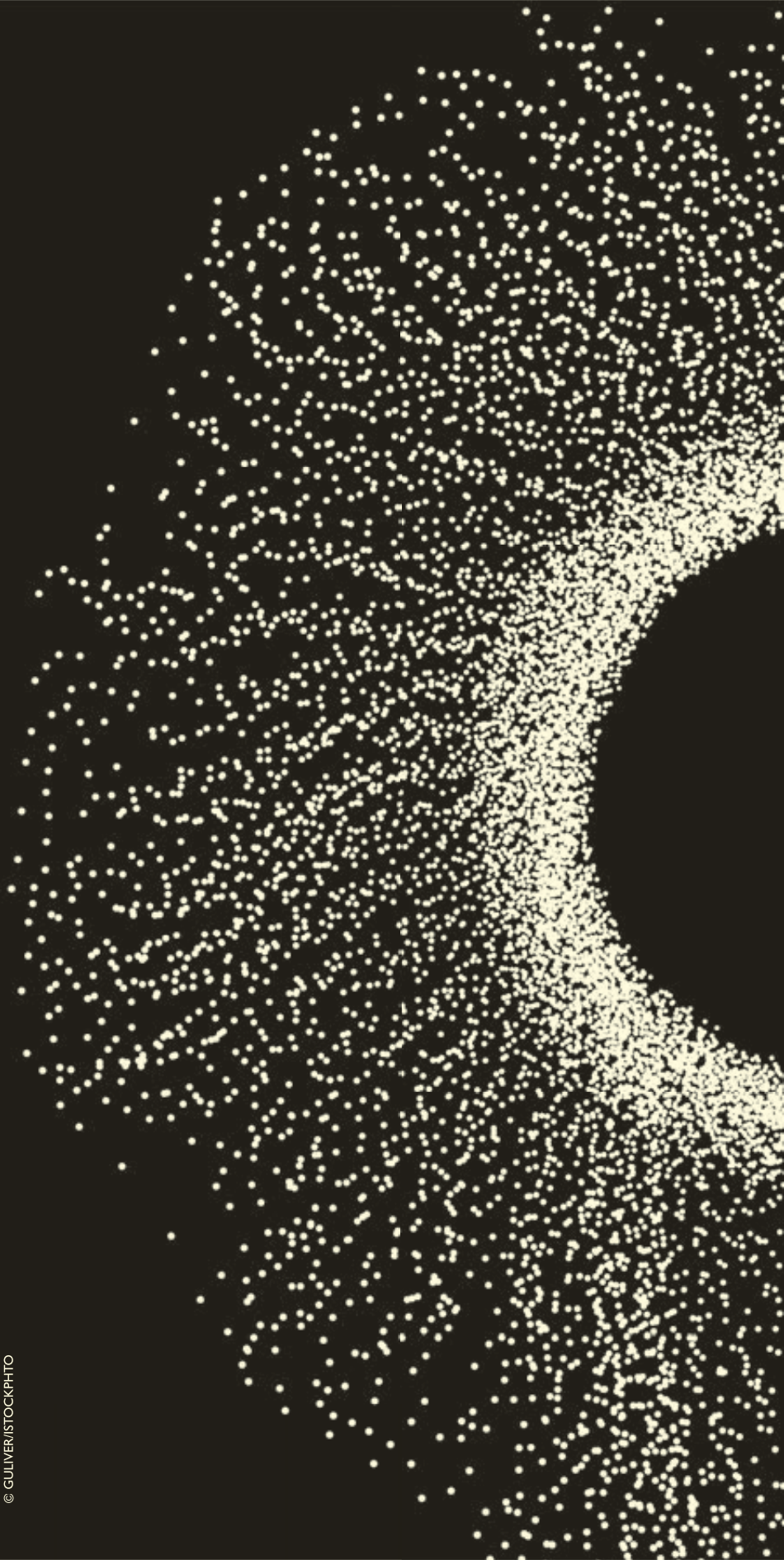
Opera strălucitoare și ambițioasă a Christinei Kenneally întrețese genetica de ultimă oră cu o perspectivă profund umanistă asupra trecutului nostru ca indivizi și ca societate. Depășind închistările intelectuale obișnuite, Kenneally ne arată în ce fel evenimentele istorice s-au întipărit în ADN-ul nostru și în ce fel strămoșii noștri ne influențează viitorul. Această carte extrem de originală te va face să îți vezi cu alți ochi părinții, copiii și propria persoană. — Amanda Schaffer, jurnalist New Yorker online și redactor MIT Technology Review

Christine Kenneally urmărește cu o însuflețire greu de egalat uimitorul progres al științei care ne dezvăluie cine și ce suntem, și nu pierde niciodată din vedere poveștile pe care ni le spunem despre propria ereditate și propria istorie, povești care ne definesc tot atât de puternic precum propriile gene. — Jordan Ellenberg, profesor de matematică la Universitatea din Wisconsin și autor al cărții *How Not to Be Wrong: The Power of Mathematical Thinking*

Senzaționala carte a Christinei Kenneally ar trebui să se găsească pe raftul oricărei persoane care vrea să exploreze trecutul propriei familii. Scrisă într-un stil concis și plină de o nenumărate date de ultimă oră, Povestea nevăzută a speciei umane va transforma călătoria descoperirii propriei genealogii într-o experiență mult mai bogată și mai plină de sens. — Sylvia Nasar, autoare a cărții *Grand Pursuit: The Story of Economic Genius*

DIN CUPRINS:

Nu întreba ce se transmite mai departe Istoria istoriei familiei
Cea mai proastă idee din istorie Autoritatea genealogică a Germaniei naziste
Bucăți de ADN Politica ADN-ului Istoria Lumii
Trecutul îți este întipărit pe chip: ADN, trăsături și cum le Interpretăm
S-ar putea ca trecutul să nu te încurajeze: ADN, istorie și sănătate

Nonconformist prin vocație, cu o solidă pregătire în fizică și chimie, un doctorat obținut la Oxford și un acut spirit critic orientat de filozofia empiristă, Jim Baggott privește știința dintr-o perspectivă integratoare, separând ferm cunoștințele testate de ipoteze, indiferent cât de seducătoare ar fi ele. *Origini*, o carte unică în genul ei, e un tur de forță: aflăm aproape tot ce putem ști azi despre nașterea universului, galaxiilor, stelelor și Pământului, despre începuturile vieții pe Pământ, despre apariția omului și a conștiinței umane – o pasionantă poveste în care onestitatea și rigoarea științifică nu lasă loc speculațiilor.

Jim Baggott

ORIGINI

POVESTEA ȘTIINȚIFICĂ A CREAȚIEI

Traducere din engleză de Tudor Avram

Care este natura lumii materiale? Cum funcționează ea? Ce e universul și cum s-a format? Ce e viața? De unde venim și cum am evoluat? Cum și de ce gândim? Ce înseamnă să fii om? Cum ajungem să cunoaștem? Aceste întrebări și multe altele care decurg logic din ele sunt marile întrebări ale existenței umane. Ele sunt întrebările pe care ni le-am pus de când am început să gândim rațional.

Din răspunsurile pe care le descoperim sau le născocim țesem o poveste a creației, iar asemenea povești au stat la temelia tuturor culturilor de-a lungul istoriei. Avem, pesemne, o dorință înăscută și irepresibilă de a înțelege cum am ajuns să fim ceea ce suntem și tot ce există în jurul nostru. Ea este declanșată în parte de simpla curiozitate, dar bănuiesc că și de o nevoie afectivă mai profundă de a stabili o legătură plină de semnificații cu lumea în care trăim.

Există numeroase versiuni ale poveștii creației. Cartea de față prezintă versiunea conformă cu știința modernă. Ea e rezultatul unui efort care a implicat (și continuă să implice) mii de oameni de știință, care pun laolaltă piesele unui imens puzzle, lansând mereu speculații și ipoteze, testând, dezbătând și revizuiind. Acești oameni de știință se străduiesc să se asigure că piesele puzzle-ului sunt fiecare în parte coerente și consistente. Dar, pentru ca povestea să fie unitară și inteligibilă, piesele trebuie să se și potrivească între ele, de la scara mare a universului la *Homo sapiens*, la cele mai mici microorganisme și la particulele elementare din care e alcătuită întreaga substanță materială. E o constrângere puternică.

Acestea fiind spuse, nu există nici o versiune „autorizată” sau „oficială” a poveștii științifice a creației. Dacă ar exista, îmi permit totuși să sper că ar semăna *poate* cu cartea de față. Nu vreau să par melodramatic, însă cred că toate eforturile mele depuse vreme de peste douăzeci de ani în popularizarea științei s-au concentrat în ea. De fapt, e cartea pe care mi-am dorit dintotdeauna s-o scriu.

Toate bune și frumoase, dar e aceasta o carte pe care veți dori s-o citiți? Desigur, alegerea vă aparține, însă iată câteva lucruri la care veți vrea poate să reflectați. În primul rând, cred că e momentul potrivit pentru o carte precum *Origini*. În ultimii ani au apărut o sumedenie de cărți de știință popularizată care tratează noi teorii despre tot ce există sau susțin că trăim într-un univers care e doar unul dintr-o multitudine de universuri. De fapt însă, deși toate acestea ne sunt prezentate drept știință, nimic din ele nu e acceptat în afara unei comunități relativ restrânse de teoreticieni, și nu explică nimic relevant pentru povestea noastră. Am scris în altă parte despre aceste „basme” nefondate ale fizicii și cred (sau măcar sper) că cititorii le privesc cu tot mai multă prudență.

Dar ce facem când suntem asaltați cu titluri de-o șchioapă care vestesc o descoperire spectaculoasă privind originile noastre, pentru ca peste câteva luni concluziile să fie retrase, când se dovedește că analiza a fost greșită, iar anunțul, prematur? În aceste condiții pierzi lesne din vedere ceea ce se consideră a fi rezultate științifice sigure. Și ce facem când citim cărți în care oamenii de știință pledează în favoarea teoriilor preferate – teorii pe care foarte puțini colegi din comunitatea științifică le iau de bune? Să-i credem pe cuvânt?

În *Origini* am încercat să deosebesc rezultatele sigure de explicații larg acceptate, de interpretări discutabile și de pure speculații. Aceasta e o carte pentru cei care își doresc o perspectivă clară, echilibrată și (sper) lipsită de prejudecăți asupra a ceea ce

credem că știm și că putem explica. Există, desigur, lacune și lucruri pe care nu le înțelegem limpede, iar pe alocuri în povestire oamenii de știință au fost siliți să dea frâu liber metafizicizării din ei. Am avut grijă s-o subliniez de fiecare dată.

În al doilea rând, cine vrea să urmărească relatarea științifică a creației de la big bang până la comportamentul oamenilor moderni va trebui să străbată multe hotare științifice. Între acestea se numără (trageți aer în piept!) aspecte ale cosmologiei și fizicii particulelor; sinteza primară a hidrogenului și heliului; formarea stelelor și galaxiilor; evoluția stelelor și nucleosinteza; formarea și diferențierea planetelor; chimia vieții; evoluția codului genetic, a organismelor unicelulare simple, a celulelor complexe și a organismelor pluricelulare; succesiunea extincțiilor în masă și a radiațiilor care au modelat profund evoluția animalelor marine și terestre; apariția (și dispariția) dinozaurilor; apariția mamiferelor, a primatelor, a primilor hominizi, a genului *Homo*, a speciei *Homo sapiens* și evoluția conștiinței umane.

Sunt tare multe, iar ziua e scurtă. Există destule cărți accesibile și pasionante despre fiecare dintre aceste subiecte, dar cred că *Origini* e unică prin faptul că încearcă să cuprindă povestea științifică actuală într-un singur volum. Această poveste ne va purta într-o călătorie de la „începuturile“ universului până la originile și evoluția conștiinței umane, 13,8 miliarde de ani mai târziu. Oricare ar fi motivul de a mă urma în călătorie, trebuie să vă previn asupra drumului pe care îl avem de străbătut. Voi încerca să explic ce face ca povestea științifică a creației să fie atât de deosebită și de ce cred că e mai convingătoare și, în ultimă instanță, mai satisfăcătoare decât alte versiuni de care ați mai auzit.

Țin să vă asigur că nu e o satisfacție născută din certitudinea arogantă a triumfalismului sau autoritarismului științific. Departe de așa ceva. Cu toate că răspunsurile sunt foarte interesante, adesea *întrebările* fără răspuns sunt cele fascinante. Satisfacția e dată de recunoașterea faptului că, deși cunoaștem multe (sau așa ne închipuim), nu cunoaștem totul, iar răspunsurile noastre vor fi probabil modificate sau complet înlocuite pe măsură ce vom afla mai multe despre lume, despre noi înșine și despre locul nostru în lume. Unii pot considera aceasta o slăbiciune, dar viața m-a învățat să-i privesc cu suspiciune pe cei ce pretind că au ajuns la certitudini. Pesemne că peste zece ani povestea se va modifica în unele aspecte subtile sau mai puțin subtile, și vă garantez că noua versiune va fi mai bună.

În octombrie 1956, cu doar câteva luni înainte să mă nasc, chimistul și romancierul C.P. Snow scria despre cele „două culturi” – științele exacte și științele umaniste – într-un articol din revista *New Statesman*. Sciziunea, din păcate, e astăzi mai mare decât oricând. Este adânc înrădăcinată ideea că știința nu se referă la „noi”, că-i lipsește empatia umană. Se crede că știința presupune aplicarea unei metodologii care decurge dintr-o logică rece, inumană, că e obsedată de mecanisme materialiste care înjosesc spiritualitatea umană. Se mai crede că știința poate răspunde la întrebarea „cum?” legată de mecanica fizicii, chimiei și biologiei, dar nu și la mai profundă și la fel de fascinanta întrebare „de ce?”.

Eu cred că în *Origini* e vorba cu adevărat despre „noi”, că e povestea *noastră* care ne spune cum s-a născut lumea în care trăim, cum a început și a evoluat viața pentru ca noi să apărem: ființe conștiente, inteligente, capabile să-și investigheze științific propriile începuturi. Știința funcționează deoarece atunci când o aplicăm ne supunem unei discipline riguroase. Ceea ce facem este adesea contra-intuitiv și contra-cultural, și necesită un mare efort intelectual. Impunem standarde exigente în explicarea și raportarea datelor științifice. Cerem teoriilor științifice să se potrivească cu aceste date, să conducă la predicții accesibile observației și experimentului și să ofere o înțelegere veritabilă (însă există multe zone gri).

Dar știința ne mai cere și să adoptăm o atitudine sau o perspectivă numită de regulă „principiul copernican”. Deși oamenii de știință sunt în chip fundamental preocupați de „noi”, ei presupun că nu avem nimic *special*. După cum vom vedea în *Origini*, când pășim în afara sferei umane de preferințe și prejudecăți, descoperim că nu suntem observatori privilegiați ai universului în care trăim. Știința ne spune că suntem doar o *parte* a acestei realități care a evoluat natural, iar nu *motivul* ei.

Cu alte cuvinte, universul nu are nici un *scop*, cel puțin dacă interpretăm scopul în context uman. Dacă teleologia se referă la căutarea unui scop sau a unui proiect în natură, atunci știința e prin definiție ferm antiteleologică. Nu cred că asta face știința inumană, ci înseamnă doar că oamenii nu pot aplica metoda științifică fără o anumită *modestie*.

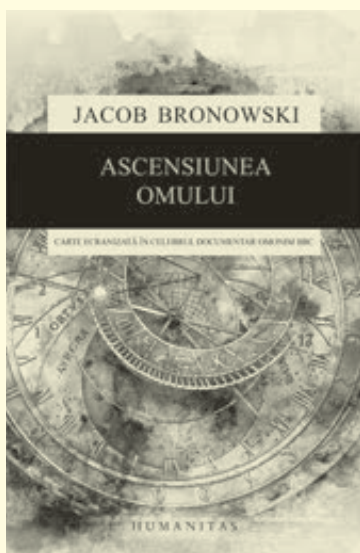
Aici e punctul delicat. Multe din întrebările noastre „de ce?” sunt de regulă călăuzite de căutarea omenească a unui scop și a sensului vieții. N-ar trebui să ne surprindă că știința va încerca să răspundă la ele, admitând că există într-adevăr răspunsuri. Dar altul e rostul științei, iar dacă vrem răspunsuri la asemenea întrebări,

ele trebuie căutate în alte sisteme de credințe. E astfel știrbit prestigiul științei? Nicidecum. Chiar dacă nu poate răspunde la multe din întrebările noastre „de ce?“, adevărul este că nu-i cunoaștem limitele. Unul dintre cele mai remarcabile aspecte ale științei moderne este capacitatea ei de a oferi răspunsuri la întrebări care până nu demult țineau de domeniul marilor preoți, care obișnuiau să-l confunde pe „de ce?“ cu „cum?“. Avem încă multe de aflat.

DIN CUPRINS:

Originea spațiului, timpului și energiei Ruperea simetriei: Originea masei Ultima suprafață de împrăștiere: Originea luminii Luminarea firmamentului: Originea stelelor și galaxiilor Sinteza: Originea complexității chimice Sol: Originea Soarelui și a planetelor Terra firma: Originea unui Pământ locuibil Imperativul cosmic: Originea vieții Simbioza: Originea celulelor complexe și a organismelor pluricelulare Cântec de gheață și foc: Originea speciilor Amprenta umană: Originea omenirii Cogito ergo sum: Originea conștiinței umane

DIN ACEEAȘI COLECȚIE:

Ascensiunea omului urmărește, într-un stil unic, dezvoltarea societății umane prin prisma înțelegerii științei, devenind practic un titlu de referință datorită perspectivei cuprinzătoare asupra omului și datorită felului în care elucidează contextul socioistoric al dezvoltării științei ca întreprindere pur umană.

Lewis Dartnell, autor, prezentator, profesor de comunicare a științei la Universitatea Westminster și expert în astrobiologie, a ajuns să fie cunoscut de publicul larg odată cu aparițiile sale televizate și cu diferite contribuții pe teme științifice la *The Times*, *The Guardian* și *The New York Times*. Ultima sa carte, ce constituie un adevărat ghid de supraviețuire în cazul unei catastrofe globale, se adresează oricui este interesat de extraordinara forță a științei și tehnologiei în contextul generării unei noi civilizații postapocaliptice.

Lewis Dartnell

CUNOAȘTEREA CUM POATE FI RECLĂDITĂ CIVILIZAȚIA DUPĂ UN CATACLISM

Traducere din engleză de Iulia Arsintescu

Lumea așa cum o știm s-a sfârșit. O izbucnire deosebit de violentă a gripei aviare a făcut ca virusul să spargă bariera dintre specii și să reușească saltul spre gazdele umane. Sau poate a fost răspândit intenționat, într-un act de bioterorism. În epoca modernă a orașelor cu densitate mare de locuitori și a călătoriilor aeriene intercontinentale, epidemia s-a răspândit devastator de repede și a omorât un procent însemnat din populația lumii, înainte să se poată apela la mijloace eficiente de imunizare sau chiar să se instituie carantina.

Sau poate că tensiunile dintre India și Pakistan au ajuns într-un punct critic și un conflict de frontieră a escaladat dincolo de limitele raționale, culminând cu folosirea armelor nucleare. Pulsurile electromagnetice specifice focoaselor nucleare au fost detectate de forțele de apărare chineze, care au atacat preventiv Statele Unite ale Americii. America și aliații ei din Europa și Israel au răspuns cu represalii. Orașele mari din toată lumea s-au

transformat în ruine radioactive vitrificate. Volumele enorme de praf și de cenușă aruncate în atmosferă au limitat cantitatea de lumină solară ajunsă pe pământ, provocând o iarnă nucleară lungă de decenii, prăbușirea agriculturii și foamete globală.

Sau poate că evenimentul a depășit cu desăvârșire posibilitățile de control ale omenirii. Un asteroid cu diametrul de numai un kilometru a lovit Pământul și a schimbat în mod nefast condițiile atmosferice. Suflul de enormă presiune și temperatură al exploziei a spulberat oamenii pe o rază de sute de kilometri față de locul principal de impact, iar din acel moment aproape tot restul omenirii a început să trăiască sub amenințarea iminentă a morții. Nu contează în ce țară a căzut asteroidul. Piatra și praful aruncate până sus în atmosferă, precum și fumul produs de incendiile declanșate de explozie au fost împrăștiate de vânt și au sufocat toată planeta. La fel ca în cazul iernii nucleare, temperaturile globale au scăzut suficient de mult încât să provoace o prăbușire globală a culturilor și o foamete teribilă.

Evenimentele de acest gen reprezintă premisele multor romane și filme care zugrăvesc lumi postapocaliptice. Urmările imediate sunt de cele mai multe ori descrise ca fiind extrem de violente și lipsite de speranță, ca în filmul *Mad Max* sau ca în romanul *Drumul* de Cormac McCarthy. Bande hoinare adună tot ce-a mai rămas de mâncare și îi jefuiesc fără milă pe cei care sunt mai slab organizați sau înarmați decât ei. Bănuiesc că această versiune ar putea să nu fie departe de adevăr, cel puțin pentru o anumită perioadă de după șocul inițial. Dar sunt optimist din fire: cred că moralitatea și rațiunea vor triumfa până la urmă și va începe o perioadă de stabilitate și de reconstrucție.

Lumea așa cum o știm s-a sfârșit. Întrebarea crucială este: ce facem acum?

Din momentul în care supraviețuitorii ajung să se împace cu situația lor – prăbușirea întregii infrastructuri care le susținea anterior viața –, ce pot face să se ridice din cenușă și să se asigure că vor prospera pe termen lung?

Această carte este un ghid de supraviețuire. Dar aici nu vreau doar să-ți arăt cum să depășești cu bine primele săptămâni de după apocalips – s-au scris nenumărate manuale referitoare la tehnici de supraviețuire –, ci cum să pui la cale reconstrucția unei civilizații avansate tehnologic. Ai putea să explici cum se fabrică un motor cu ardere internă, un ceas sau un microscop, dacă te trezești dintr-odată fără un model funcțional? Sau, la un nivel mai simplu, ai ști cum să cultivi plante cu succes și cum să croiești haine? Scenariile apocaliptice pe care le prezint aici sunt, de

asemenea, punctul de început al unui experiment mental: un mijloc de a studia bazele științei și tehnologiei, care, pe măsură ce cunoașterea devine tot mai specializată, ne par tot mai inaccesibile.

Oamenii care trăiesc în țări dezvoltate s-au detașat de procesele civilizației care le susține viața. Individual vorbind, suntem uluitor de ignoranți în legătură cu principiile de bază care permit producerea de hrană, adăpost, îmbrăcăminte, medicamente, materiale sau substanțe vitale. Capacitatea noastră de a supraviețui de unii singuri s-a atrofiat până în punctul în care cea mai mare parte a umanității n-ar putea să supraviețuiască dacă sistemul care îi sprijină existența s-ar prăbuși, dacă hrana n-ar mai apărea ca prin minune pe rafturile magazinelor și dacă hainele n-ar mai fi înșirate pe umerase. Desigur, a existat o vreme în care fiecare om se pricepea să supraviețuiască și avea o legătură mult mai strânsă cu pământul și cu metodele de producție. Dacă vrem să supraviețuim într-o lume postapocaliptică, trebuie să dăm ceasul înapoi și să reînvățăm aceste abilități esențiale.

În plus, fiecare obiect tehnologic modern pe care îl considerăm de la sine înțeles are nevoie de sprijinul enorm al unei întregi rețele de alte tehnologii. Să faci un iPhone înseamnă mult mai mult decât să cunoști proiectul și materialele fiecăreia dintre componentele lui. Acest aparat tronează, ca o cheie de boltă, în vârful unei piramide uriașe de tehnologii care îi fac posibilă existența: extragerea minieră și rafinarea elementului rar numit iridium, utilizat la fabricarea ecranului tactil; folosirea fotolitografiei de înaltă precizie pentru fabricarea sistemului de circuite microscopice care alcătuiesc cipul electronic; componentele incredibil de miniaturizate din microfon; ca să nu mai pomenesc de rețeaua de antene releu și de infrastructura necesară pentru a face posibile telecomunicațiile și folosirea telefonului. Mecanismele interne ale unui telefon modern și traseele circuitelor microcipurilor – invizibile pentru ochiul omenesc – i se vor părea absolut de neînțeles primei generații născute după Cădere, iar scopul lor, complet misterios. Scriitorul SF Arthur C. Clarke a afirmat în 1961 că orice tehnologie suficient de avansată este imposibil de deosebit de magie. După distrugerea lumii, problema va fi că această tehnologie a aparținut nu unor ființe extraterestre venite dintr-un sistem solar îndepărtat, ci unei generații din propriul nostru trecut.

Până și produsele cotidiene rudimentare ale civilizației noastre au nevoie de o diversitate de materii prime care trebuie extrase, adunate și procesate apoi în uzine specializate, componentele specifice obținute trebuind astfel să fie asamblate în fabrici. Toate aceste procese se bazează la rândul lor pe centrale producătoare

de electricitate și pe transportul la distanțe mari. O astfel de realitate a fost foarte elocvent expusă într-un eseu scris în 1958 de Leonard Read din perspectiva unuia dintre cele mai simple instrumente pe care le folosim: „Eu, creionul“. Concluzia șocantă este că, având în vedere dispersarea atât de mare a surselor de materii prime și a mijloacelor de producție, nu există nici măcar un om pe fața pământului care să aibă priceperea și resursele necesare să producă chiar și acest obiect foarte simplu.

O demonstrație convingătoare a prăpastiei dintre abilitățile noastre individuale și capacitatea de a produce până și cele mai simple dispozitive folosite în viața cotidiană a fost oferită în 2008 de Thomas Thwaites, care a încercat să construiască de la zero un prăjitor de pâine, în timpul studiilor de masterat la Colegiul Regal de Artă. Thwaites a desfăcut un prăjitor de pâine în componentele de bază – cadru de metal, foi de mică izolatoare, filamente de nichel care se încing până la incandescență, sârmă de cupru și ștecher, carcasă de plastic –, apoi a încercat să obțină singur materiile prime pentru fiecare, săpând după ele în cariere și mine. A căutat, de asemenea, tehnici metalurgice vechi și simple: bazându-se pe un text din secolul al XVI-lea, a construit un cuptor rudimentar de topire a metalului, pentru care a folosit un coș de gunoi metalic, cărbuni pentru grătar și un suflător de frunze pe post de foale. Produsul finit este destul de primitiv, dar și grotesc de frumos, evidențiind esența problemei cu care ne confruntăm.

Desigur, chiar și în cele mai extreme scenarii apocaliptice, grupurile de supraviețuitori nu vor fi nevoite să devină imediat complet autonome. Dacă marea majoritate a populației ar muri din cauza acțiunii unui virus agresiv, ar lăsa în urma ei resurse enorme. Supermarketurile ar rămâne pline cu mâncare din belșug, ba chiar ai putea să-ți strângi o garderobă completă din marile magazine pustii, sau ai putea pleca din showroom cu mașina sport la care ai visat mereu. După ce găsești o vilă abandonată, nu îți va fi greu să recuperezi un generator mobil pe motorină cu care să menții active iluminatul, încălzirea și unele aparate casnice. Sub stațiile de benzină vor rămâne adevărate lacuri subterane de combustibil, suficiente să-ți păstreze funcționale noua casă și noua mașină pentru o perioadă semnificativă. De fapt, grupurile mici de supraviețuitori ar putea trăi, probabil, destul de confortabil în perioada imediat următoare apocalipsului. O vreme, civilizația va funcționa de la sine. Supraviețuitorii se vor trezi înconjurați de o bogăție de resurse gata să fie folosite: un adevărat paradis îmbelșugat.

Numai că paradisul putrezește.

Hrana, hainele, medicamentele, mașinăriile și alte tehnologii vor ajunge în mod implacabil să se descompună, să se șubrezească, să se deterioreze și să se degradeze cu trecerea timpului. Odată cu prăbușirea civilizației și întreruperea bruscă a proceselor esențiale – extragerea de materii prime, rafinarea și transformarea lor industrială, transportul și distribuția –, clepsidra se va întoarce și nisipul se va scurge inexorabil. Ceea ce a rămas după apocalips nu oferă decât un răgaz menit să ușureze tranziția până în momentul în care trebuie să reîncepem cultivarea pământului și fabricarea unor noi obiecte. [...]

Un manual de repornire a civilizației va acționa eficient la două niveluri. În primul rând, ai nevoie de o anumită cantitate de cunoaștere practică, astfel încât să recapeți cât mai curând un nivel de cunoștințe fundamentale și un mod de viață confortabil, oprind astfel degenerarea ulterioară. Dar este nevoie să favorizeze totodată reluarea cercetării științifice, punând la dispoziție cele mai valoroase cunoștințe care vor permite explorarea lumii înconjurătoare.

Vom porni de la lucrurile de bază și vom vedea cum îți poți procura elementele fundamentale ale unei vieți tihnite: mâncare suficientă și apă curată, îmbrăcăminte și materiale de construcții, energie și medicamente strict necesare. Supraviețuitorii vor avea câteva preocupări urgente: plantele cultivabile vor trebui adunate din ferme și semințele vor trebui depozitate înainte să moară și să se piardă; motorina poate fi înlocuită cu biocombustibil obținut din culturile de plante specifice; utilajele pot continua astfel să funcționeze până când le cedează mecanismele, iar părți din ele pot fi recuperate pentru punerea pe picioare a unei rețele electrice locale. Vom analiza cum se pot refolosi la maximum părțile componente și cum se pot aduna materiale folosite din molozul civilizației moarte: lumea postapocaliptică va pretinde ingeniozitate în adaptarea obiectelor unor alte scopuri, în repararea lor și în improvizarea unor dispozitive.

După ce ne lămurim cu lucrurile elementare, îți voi explica în ce fel se poate reface agricultura, cum se pot păstra în stare bună rezervele de alimente și cum se pot transforma în îmbrăcăminte fibrele de origine vegetală și animală. Materiale precum hârtia, ceramica, cărămida, sticla și fierul forjat sunt astăzi lucruri atât de comune, încât sunt considerate prozaice și plicticoase – dar cum se pot produce când ai nevoie de ele? Copacii furnizează o cantitate enormă de lucruri utile: de la cherestea ca material de construcție până la mangelul folosit la purificarea apei și pentru ardere la temperaturi ridicate. Lemnul poate fi folosit la producerea mai

multor compuși esențiali – până și cenușa lui conține o substanță (numită potasă) necesară la producerea unor lucruri esențiale, precum săpunul și sticla, fiind totodată folosită pentru a obține praful de pușcă. Având cunoștințele de bază, vei putea extrage din mediul înconjurător un mare număr de alte substanțe indispensabile – sodă, var, amoniac, acizi și alcool –, reinițiind astfel o industrie chimică postapocaliptică. Iar, pe măsură ce îți recapeteți priceperea, ghidul rapid te va ajuta să produci explozivii necesari pentru minerit și demolarea scheletelor clădirilor vechi, precum și pentru fabricarea îngrășămintelor artificiale și a compușilor de argint sensibili la lumină folosiți în fotografie.

În capitolele următoare vom vedea cum să reînvățăm medicina, cum să exploatăm energia mecanică, cum să stăpânim producerea și stocarea de electricitate și cum să asamblăm un aparat de radio simplu. Și, din moment ce conține informații despre fabricarea hârtiei, a cernelii și a presei de tipărit, această carte oferă instrucțiunile necesare propriei ei reproduceri.

Cât de mult poate stimula o carte felul în care înțelegem lumea? Evident, nu mă voi apuca să pretind că acest volum documentează de unul singur întreaga cunoaștere omenească în materie de știință și tehnologie. Dar cred că furnizează destule cunoștințe fundamentale încât să ajute supraviețuitorii în decursul primilor ani și oferă direcții pentru urmarea celui mai bun traseu prin labirintul științei și tehnologiei, în scopul unei accelerări semnificative a refacerii civilizației. Urmând principiul furnizării unor seminte compacte de cunoaștere, care germinează când sunt cultivate, un singur volum poate cuprinde un tezaur vast de informație. Când veți termina de citit acest manual, veți fi înțeleși cum să reconstruiți infrastructura necesară unui mod de viață civilizat. Și veți avea, sper, o mai bună înțelegere a fundamentelor științei, care nu este o colecție de fapte și de cifre, ci metoda pe care trebuie s-o aplicăm pentru a înțelege cu certitudine cum funcționează lumea care ne înconjoară.

Scopul unui astfel de ghid este acela de a asigura perpetuarea flăcării curiozității, a cercetării și a explorării. Nutresc speranța că firul civilizației nu se va rupe nici măcar în mijlocul unui cataclism de proporții șocante, iar comunitatea supraviețuitorilor nu va regresa prea mult și nici nu va stagna; că esența societății noastre poate fi conservată și că semințele cruciale ale cunoașterii sădite în lumea postapocaliptică vor încolți din nou.

Paginile acestei cărți reprezintă planul de clădire a unei noi societăți, dar și o introducere în fundamentele civilizației noastre.

